

"איבודתי הכול"

**הרס בלתי חוקי של רכוש בידי ישראל במהלך מבצע
"עופרת יצוקה"**

Copyright © 2010 Human Rights Watch
All rights reserved.
Printed in the United States of America
ISBN: 1-56432-632-2
Cover design by Rafael Jimenez

Human Rights Watch
350 Fifth Avenue, 34th floor
New York, NY 10118-3299 USA
Tel: +1 212 290 4700, Fax: +1 212 736 1300
hrwnyc@hrw.org

Poststraße 4-5
10178 Berlin, Germany
Tel: +49 30 2593 06-10, Fax: +49 30 2593 0629
berlin@hrw.org

Avenue des Gaulois, 7
1040 Brussels, Belgium
Tel: + 32 (2) 732 2009, Fax: + 32 (2) 732 0471
hrwbe@hrw.org

64-66 Rue de Lausanne
1202 Geneva, Switzerland
Tel: +41 22 738 0481, Fax: +41 22 738 1791
hrwgva@hrw.org

2-12 Pentonville Road, 2nd Floor
London N1 9HF, UK
Tel: +44 20 7713 1995, Fax: +44 20 7713 1800
hrwuk@hrw.org

27 Rue de Lisbonne
75008 Paris, France
Tel: +33 (1) 43 59 55 35, Fax: +33 (1) 43 59 55 22
paris@hrw.org

1630 Connecticut Avenue, N.W., Suite 500
Washington, DC 20009 USA
Tel: +1 202 612 4321, Fax: +1 202 612 4333
hrwdc@hrw.org

Web Site Address: <http://www.hrw.org>

"איבודת הכול"

הרס בלתי חוקי של רכוש בידי ישראל במהלך מבצע "עופרת יצוקה"

1.....	תקציר
10.....	המלצות
10.....	לממשלת ישראל
10.....	לממשל בארצות הברית
10.....	לאיחוד האירופ
10.....	למועצת זכויות האדם של האו"ם
11.....	לעצרת הכללית של האו"ם
11.....	למזכ"ל האו"ם
11.....	למועצת הביטחון של האו"ם
12.....	מתודולוגיה
14.....	הרס רכוש במהלך העימות
31.....	עזבת עבד רבו ואזורי תעשייה סמוכים
41.....	אזורי תעשייה
50.....	זייתון
63.....	מערב בית לאהיה
73.....	ח'וזאעה, א-שוכה ואל-פוח'ארי
74.....	ח'וזאעה
77.....	א-שוכה
80.....	אזור אל-פוח'ארי
83.....	חובות משפטיות בינלאומיות והרס רכוש
90.....	המצור על עזה וחובות ישראל על-פי דיני הכיבוש
92.....	תודות
93.....	נספח 1: פניית ארגון Human Rights Watch לצה"ל
96.....	נספח 2: תגובת צה"ל

רצועת עזה

תקציר

בדו"ח זה מתועדים 12 אירועים של הרס בלתי חוקי של רכוש אזרחי על-ידי צה"ל ברצועת עזה במהלך מבצע "עופרת יצוקה", שהתנהל בין ה-27 בדצמבר 2008 ל-18 בינואר 2009. באירועים אלה, כוחות ישראלים גרמו להרס נרחב של בתי מגורים, בתי חרושת, חוות חקלאיות וחממות באזורים שהיו נתונים לשליטת צה"ל וללא כל מטרה צבאית ברורה. האירועים התרחשו בעת שלא התנהלה לחימה כלשהי באזורים הללו; במקרים רבים, מעשי ההרס בוצעו במהלך ימי המבצע האחרונים שבהם כבר היה ברור כי הנסיגה הישראלית ממשמשת ובאה.

במקרים המתועדים בדו"ח הפר צה"ל את האיסור שנקבע במשפט ההומניטארי הבינלאומי – דיני המלחמה – על הרס מכוון של רכוש אזרחי אלא כאשר הדבר נחוץ מטעמים צבאיים חוקיים וכאשר הנזק שייגרם לאזרחים אינו בלתי מידתי. דו"ח זה אינו סוקר מקרים שבהם רכוש אזרחי נפגע תוך כדי לחימה; הרס כזה, ייתכן שהיה חוקי וייתכן שלא, בהתאם לנסיבות.

הראיות הזמינות מצביעות על כך שההרס בכל אחד מ-12 המקרים המתועדים בדו"ח זה בוצע על-ידי צה"ל למטרות ענישה או מסיבות בלתי חוקיות אחרות. ארגון Human Rights Watch ביקר בכל אחת מהזירות, ערך ראיונות עם עדי ראייה רבים ובחן ראיות פיזיות. על סמך כל זאת מצא הארגון כי באזורים המדוברים לא התנהלו מעשי איבה כלשהם בזמן ביצוען של פעולות ההרס. לגבי שבעה מן האירועים, קיימים תצלומי לוויין של האזור במהלך תקופת הלחימה ועדויות של עדי ראייה שאישרו כי מבנים רבים נהרסו זמן קצר לפני שישאל הכריזה על הפסקת האש והסיגה את כוחותיה מרצועת עזה.

שני גורמים רלוונטיים במיוחד לפגיעה המתמשכת שפעולות הרס אלה ממשיכות לגרום עד היום, כ-15 חודשים לאחר סוף העימות.

ראשית, המצור ההדוק שישראל מטילה על רצועת עזה מאז שנת 2007 מנע שיקום של רכוש פרטי ושל תשתית ציבורית לאחר העימות. המצור ממשיך לפגוע בחייה של האוכלוסייה האזרחית, ובכלל זה בחייהם של אנשים שהפגיעות שספגו מתועדות בדו"ח זה. מזכ"ל האו"ם באן קי-מון ציין בסוף חודש מארס 2010 כי ישראל התירה הכנסה של מלט לרצועה עבור חלק מעבודות השיקום, ובכלל זה 151 יחידות דיור, אך היתר זה הוא, לדבריו, "טיפה בים" בהשוואה לצרכי הדיור, וישראל המשיכה להגביל הכנסת סחורות חיוניות רבות או לאסור עליה לחלוטין, כולל חומרים הנדרשים לבנייה מחדש. כלי התקשורת וסוכנויות הומניטאריות דיווחו בחודש מארס כי סחורות רבות נכנסות לרצועת עזה דרך מנהרות הברחה מתחת לגבולה הדרומי של הרצועה עם מצרים, ומבנים רבים שנפגעו שופצו לפחות באופן חלקי באמצעות לבנים שהוכנו ממלט מוברח ובטון ממוחזר מהריסות. אולם, באותם אזורים ברצועת עזה שבהם מרבית הבתים נהרסו כליל במהלך העימות שהתחולל בדצמבר 2008 ובינואר 2009 – ובהם אזורים הנזכרים בדו"ח זה – לא שוקם אף אחד מן המבנים שנהרסו. הדבר מלמד על כך שעבור תושבי עזה, שלמעלה משלושה רבעים מתוכם נמצאים מתחת לקו העוני (על-פי אמות המידה הבינלאומיות), מחירם של חומרי הבניין נותר גבוה מכדי שיוכלו לקנותם בשל המצור המוטל על הרצועה. עוני זה נוצר לעתים מזומנות עקב המצור או הוחמר בעקבותיו. גורמים ישראלים רשמיים עומדים על כך שהמצור – שהביא להידרדרות התנאים ההומניטאריים ברצועת עזה עוד לפני מבצע "עופרת יצוקה" – לא יוסר עד שחמאס ישחרר את סמ"ר גלעד שליט, החייל הישראלי המוחזק בידיו מאז שנת 2006, יתנער מהאלימות ויעמוד בתנאים פוליטיים נוספים. המצור, הנתמך על-ידי מצרים בגבול רפיח,

עולה לכדי צורה של ענישה קולקטיבית המושתת על מיליון וחצי אזרחי רצועת עזה, וזאת בניגוד למשפט הבינלאומי.

שנית, העובדה שישראל לא נקטה צעדים מספקים כדי לחקור הפרות של דיני המלחמה שבוצעו לכאורה במהלך מבצע "עופרת יצוקה" ולהביא לדין את מי שיימצא אחראי להן מוסיפה נדבך נוסף להפרות המתועדות בדו"ח זה. נכון לחודש מארס, פתחה המשטרה הצבאית החוקרת בישראל 36 חקירות פליליות, שכללו תשאול של עדים פלשתינאים. חקירות אלה הובילו להרשעתו ולגזירת דינו של חייל אחד שגנב כרטיס אשראי ולהגשת כתבי אישום נגד שני חיילים אחרים בגין סיכונן של ילד במחסום. צה"ל קיים "תחקירים מבצעיים" רבים, וכמה חקירות מקיפות יותר, ובהן אחת שהתמקדה בעניין הרס הרכוש, אך באף אחת מפעולות החקירה הללו לא נגבו עדויות מעדי ראייה או מנפגעים פלשתינאים. צה"ל הטיל עונשים משמעותיים על ארבעה חיילים וקצינים, אחד מהם בגין הרס רכוש, אך פרסם מידע חלקי בלבד על נסיבות המקרים הללו. יצוין כי ישראל לא ביצעה חקירות יסודיות ונטולות משוא פנים באשר לאפשרות שהחלטות שקיבלו בכירים במערכת הפוליטית ובצבא אשר התוו דפוסי מדיניות, ובכלל זה החלטות שהתקבלו לפני המבצע, הובילו להפרת דיני המלחמה, כגון הרס של תשתית אזרחית. (לארגון Human Rights Watch לא ידוע על כל צעד משמעותי שננקט על-ידי רשויות חמאס כדי להבטיח מתן דין וחשבון על הפרות קשות; דו"ח שחמאס פרסם בחודש ינואר ואשר התיימר לנקות מאשמה את הארגונים הפלשתינאים החמושים בכל הנוגע להפרות של דיני המלחמה שביצעו כביכול, לא היה אמין).

דיני המלחמה אוסרים על תקיפת אובייקטים אזרחיים, כולל בתי מגורים ובתי חרושת, אלא אם כן הם מהווים מטרה צבאית. מטרה צבאית היא כל דבר שמקנה לכוחות האויב יתרון צבאי מובהק בנסיבות השוררות באותה עת. לכן, אף שבית מגורים הוא על-פי ההנחה המוקדמת אובייקט אזרחי, כל שימוש שעושים בו לוחמי אויב, להצבת כוחות או לאחסון נשק, ואפילו כאמצעי חיפוי לכוחות המתקדמים, יהפוך אותו למטרה צבאית שניתן לתקוף אותה או להשמדה. אפילו מבנה אזרחי לא מיושב יכול להיחשב למטרה צבאית – למשל בית מגורים החוסם את קו האש למוצב של כוחות האויב – ומותר יהיה לתקוף אותו באופן חוקי כל עוד לא ניתן לצפות באופן סביר כי השמדתו תסב נזק בלתי מידתי ביחס ליתרון הצבאי הצפוי. לפי אמנת ג'נבה הרביעית, החלה בעתות כיבוש, הריסת רכוש בקנה מידה רחב המבוצעת "שלא בהיתר ומתוך הפקרות" ושאיננה מוצדקת מכוח צורך צבאי היא הפרה חמורה של אמנות ג'נבה, וניתן להעמיד לדין בגינה כפשע מלחמה.

דו"ח זה בוחן מקרי הרס שקיים חשש כי בוצעו תוך הפרה של האיסור הקבוע בדיני המלחמה על הרס מופקר. בדו"ח לא מתועדים בהכרח כל המקרים של הרס בלתי-חוקי של רכוש; המחקר שערכנו היה כפוף למגבלות מעשיות של זמן ומשאבים. תחת זאת, ארגון Human Rights Watch בחן מקרים של הרס רכוש שנראה כי קשה במיוחד להצדיקם, למשל כאשר כוחות ישראליים שלטו באזור מסוים, לא התקיימה בו לחימה פעילה, והרכוש נהרס ללא כל הצדקה צבאית חוקית נראית לעין. בכוונה תחילה נמנענו מבדיקת מקרים שבהן ההרס לא היה נרחב, או שהראיות שנגעו לדבר הצביעו על כך שיתכן כי הרס הרכוש היה מוצדק, התבסס על מידע מוטעה או נגרם עקב לחימה שהתנהלה בסמוך למקום. באופן דומה, לא חקרנו את הפעולות הישראליות במקרים שבהם ייתכן שהמבנים שנפגעו שימשו את חמאס לאחסון נשק או ציוד צבאי או מולכדו על-ידו או במקרים שבהם נהרס הרכוש כדי לאפשר את תנועת הכוחות הישראליים כאשר הצירים הסמוכים מוקשו או היו בלתי עבירים.

בשל מספרם המוגבל של המקרים שנבחנו ומוצגים בדו"ח זה, איננו יכולים לטעון כי מקרים אלה מייצגים דפוס רחב יותר. אנו מציגים אותם משום שהם מטרידים בפני עצמם. נדרשת חקירה נוספת כדי לקבוע האם המקרים הללו היו חלק ממדיניות או מדפוס פעולה נרחבים יותר.

הרס נרחב ללא צורך

ארגון Human Rights Watch תיעד את הריסתם המוחלטת של 189 מבנים, בהם 11 מפעלים, 8 מחסנים, ו-170 בנייני מגורים. פעולות הרס אלה הותירו אחריהן 971 בני אדם ללא קורת גג. המבנים שנהרסו ב-12 האירועים המתועדים בדו"ח זה הם כ-5% מכלל בתי המגורים, בתי החרושת והמחסנים שנהרסו ברצועת עזה במהלך העימות. בסך הכול נחרבו כ-3,540 בתי מגורים, 268 בתי חרושת ומחסנים, כמו גם בתי ספר, כלי רכב, בארות מים, מתקני תשתית ציבורית, חממות, ואדמות חקלאיות רבות. בנוסף לכך ניזוקו קשות 2,870 בתים. מסקנותינו בנוגע לאי-חוקיותו של הרס הרכוש מוגבלות לאירועים שבחנו לעומק. על ישראל לחקור ביסודיות את המקרים הללו – ובכלל זה את חוקיותה או אי-חוקיותה של כל החלטה שהתוותה מדיניות הנוגעת לעניין זה – ולהעניש את האנשים שיימצאו אחראים להפרות.

תושבי שכונות שחקרנו נצטוו במהלך המלחמה על-ידי חיילים ישראלים לעזוב את בתיהם, וכששבו לאחריה מצאו שבתי המגורים שלהם, שקודם לכן עמדו על תלם או ספגו פגיעות קלות בלבד, נהרסו כליל ושכלי הרכב שלהם נהרסו גם הם. במקרים אלה, כל הראיות מצביעות על כך שפעולות ההרס בוצעו בידי כוחות ישראלים. במקרים שבחנו בשכונות עזבת עבד רבו, זייתון, וח'וזאעה, היו אזורים שבהם נהרס כמעט כל בית מגורים, מפעל או מטע, דבר המלמד ככל הנראה על ביצוע תכנית של הרס שיטתי.

עם מבני התעשייה שארגון Human Rights Watch חקר את נסיבות הריסתם נמנים טחנת קמח, מפעלים לייצור מיץ וביסקוויטים ושבעה מפעלים לייצור בטון. בכל מפעלי הבטון שחקרנו, הצבא הרס בטנקים או בדחפורים את כל אחת מהמשאיות עם מערבלי הבטון, המשאיות עם משאבות הבטון וכלי רכב נוספים בשטח המפעל. כפי שצוין לעיל, במהלך מבצע "עופרת יצוקה" יכלה ישראל לתקוף באורח חוקי אובייקטים שבנסיבות אחרות היו נחשבים לאזרחיים אם הם תרמו תרומה מעשית לפעולות הצבאיות של הארגונים הפלשתיניים החמושים ואם בנוסף לכך היה בהריסתם כדי להקנות יתרון צבאי מובהק בזמן ההתקפה. כך למשל, לו החרמו ארגונים חמושים מפעלי בטון במהלך הלחימה ולו השתמשו בנוסף לכך בבטון שיוצר בהם כדי לבנות או כדי לשקם אובייקטים צבאיים כגון בונקרים, ניתן היה לראות במפעלים אלה מטרות לגיטימיות להתקפה ישראלית. אולם, מפעלי הבטון ברצועת עזה כלל לא יכלו לפעול לפני המלחמה או במהלכה משום שהמלט שעמד לרשותם אזל. המפעלים ברצועה מסתמכים על ייבוא מלט, כיוון שאין ביכולתם לייצר בעצמם. אין כל ראיות לכך שמי ממפעלי הבטון ברצועת עזה תרם למאמץ המלחמתי של ארגונים פלשתיניים חמושים במהלך הלחימה.

תצלומי לוויין שצולמו במועדים שונים במהלך העימות מלמדים כי בכמה שכונות הרסו כוחות ישראלים רכוש באזורים שבהם כבר ביססו את שליטתם וכי ההרס בוצע ממש לפני נסיגתם מרצועת עזה ב-18 בינואר. בעזבת עבד רבו, תצלומי לוויין מלמדים שרק 11 מבנים נהרסו או ניזוקו קשות בין ה-27 בדצמבר 2008 ל-6 בינואר 2009, ואילו 330 מבנים נהרסו או ניזוקו קשות בין ה-6 ל-19 בינואר. עלייה זו בהיקף ההרס, בשיעור של פי שלושים, התרחשה לאחר שצה"ל ככל הנראה כבר ביסס את שליטתו בשטח. בשכונת זייתון תצלומי הלוויין מלמדים כי 43% מההרס שנגרם לבניינים ולחממות בוצע ביומיים האחרונים למלחמה, ואילו רק 3% מההרס בוצע בששת הימים שקדמו להם. ראיות אלה תואמות דיווחים שמסרו עדים ולפיהם הרס נרחב בוצע לאחר שצה"ל כבר ביסס את שליטתו באזור ובזמן שבו לא התנהלה לחימה מתמשכת.

חקירה פנימית שנערכה בצה"ל והושלמה בחודש אפריל 2009 (שבמסגרתה לא נבדקו מקרי הרס פרטניים ולא נבחנו עדויותיהם של עדי ראייה פלשתינאים) "אישרה כי אף על פי שנגרם נזק גדול יחסית לרכוש פרטי" ברצועת עזה, ההרס שצה"ל גרם לרכוש אזרחי היה חוקי משום שחמאס

השתמש בתשתית אזרחית למטרות צבאיות באמצעות פריסת לוחמים וכלי נשק, הטמנת מטעני נפץ וחפירת מנהרות בבתיים, במפעלים ובמסגדים. משרד החוץ של ישראל טען בחודש יולי 2009 כי "כוחות צה"ל הרסו מבנים שאיימו על חייליהם ואשר היה צורך לסלקם", ובכלל זה (1) בתים ששימשו את חמאס למטרות צבאיות במהלך הלחימה; (2) מבנים אחרים "ששימשו בפועל פעילים של חמאס למטרות צבאיות"; (3) מבנים שהריסתם המוחלטת או החלקית הייתה נחוצה לחלוטין בשל צורך צבאי, דוגמת תנועת כוחות צה"ל; (4) "מתקני חקלאות" ששימשו לחיפוי מנהרות ותשתית של חמאס; וכן (5) מבנים סמוכים לגדר הביטחון בין רצועת עזה לבין ישראל שבהם נעשה שימוש לפעולות נגד כוחות צה"ל או כדי לחפור מנהרות לתוך השטח הישראלי.

מקרים של הרס רכוש התואמים את אחת מהקטגוריות הללו ייחשבו להתקפות חוקיות על מטרות צבאיות. עם זאת, אף אחד ממקרי ההרס הנרחב של רכוש אזרחי המתועדים בדו"ח זה אינו תואם את הקטגוריות הללו. ממשלת ישראל פרסמה את ממצאיו של תחקיר צבאי שבוצע בעניינו של אחד המקרים המתועדים בדו"ח זה, שבמסגרתו נקבע כי ההתקפה על טחנת הקמח הייתה חוקית. אולם, ישנן ראיות הסותרות את ממצאי התחקיר, ובהן תצלומי וידאו (פרקליטי צה"ל אמרו לארגון Human Rights Watch כי תיק החקירה ייפתח מחדש אם יוגשו ראיות חדשות. בסוף חודש מארס הודיעה ישראל כי התירה הכנסת מלט לרצועה כדי לשקם את הטחנה). צה"ל לא סיפק הסברים ל-11 התקריות הנוספות שארגון Human Rights Watch תיעד. על ישראל לקיים ללא משוא פנים חקירות יסודיות של תקריות אלה ולקבוע האם הן היו חוקיות, ואם יתברר כי לא כך המצב, לבחון גם האם הן שיקפו מדיניות רשמית.

על-פי דיווחי חדשות ועל סמך ראיות מצולמות, בין השאר בווידיאו, חמאס וארגונים פלשתיניים חמושים אחרים השתמשו במהלך המתקפה של צה"ל ברצועת עזה במבנים אזרחיים כדי להתעמת עם כוחות ישראליים וכדי לאחסן בהם כלי נשק. הארגונים אף מלכדו מבנים אזרחיים וחפרו תחתם מנהרות. ארגון Human Rights Watch תיעד מקרים שבהם ארגונים חמושים ירו רקטות מתוך אזורים מיושבים; נזק שנגרם לרכוש בהתקפות-נגד על הכוחות התוקפים עשוי להיות "נזק נלווה" חוקי (ר' להלן "חובות משפטיות"). עוד ייתכן כי ארגונים חמושים היו אחראים לנזק שנגרם לרכוש אזרחי במקרים שבהם התקפות צה"ל גרמו לפיצוץ-משנה של כלי נשק ושל חומרי נפץ, שארגונים חמושים אחסנו, ואשר הסבו נזק למבנים סמוכים. צה"ל פרסם תצלומי וידאו שבהם ניתן לחזות בכמה תקריות הנמנות, ככל הנראה, עם סוג זה.

אולם, ב-12 התקריות הנבחנות בדו"ח זה, החקירות המקיפות לא העלו כל הצדקות צבאיות חוקיות נראות לעין להרס שנגרם. צה"ל לא התעמת עם כוחות פלשתיניים בזמן שכוחותיו הרסו את הרכוש – הלחימה כבר פסקה – ובמרבית המקרים הרס הרכוש בוצע לאחר שצה"ל הרג או פיזר את החמושים הפלשתינאים שהיו באזור וביסס את שליטתו בו, בין השאר באמצעות תפיסת בתים, הצבת טנקים ברחובות או על גבעות סמוכות ופיקוח שוטף באמצעות מטוסים מאוישים ולא מאוישים. האפשרות שארגונים חמושים יעשו בעתיד שימוש צבאי במבנים אזרחיים מסוימים באזור – למשל כדי למלכדם, לאחסן בהם כלי נשק או לחפור תחתם מנהרות – אין בה כדי להצדיק את ההרס הנרחב, שלעיתים היה גם שיטתי, של שכונות שלמות, וכן של מפעלים וחממות שסיפקו מזון ופריטים אחרים החיוניים לרווחת האוכלוסייה האזרחית.

כך למשל, בעזבת עבד רבו, ארגון Human Rights Watch תיעד את הריסתם המוחלטת במהלך מבצע "עופרת יצוקה" של 45 מבני מגורים, שגרו בהם לפחות 287 בני אדם, ואשר היו ממוקמים כולם על הכביש הראשי של השכונה או לידו (תצלומי לוויין מלמדים שבסך הכול נהרסו באזור זה 341 בניינים). 15 בתי חרושת באזור שממזרח לשכונה נהרסו גם הם. מראיונות נפרדים שנערכו עם 17 תושבים, ובהם כאלה שחיילי צה"ל הורו להם לעזוב את בתיהם וכן אנשים שצה"ל השתמש

בהם כ"מגנים אנושיים", עולה כי רובו הגדול של ההרס שנגרם בשכונת עזבת עבד רבו ואשר מתועד בדו"ח זה בוצע לאחר ה-7 בינואר, מועד שעד אליו צה"ל כבר ביסס את שליטתו בשכונה.

במקרים שארגון Human Rights Watch בחן באזורים חקלאיים של זייתון, מדרום לעיר עזה – שהם רק חלק קטן ביותר מכלל ההרס באזור – תושבים סיפרו כי במבני מגורים אלה שנהרסו במהלך המלחמה גרו קודם לכן לפחות 193 בני אדם. מעדויות תושבים עולה כי כוחות ישראלים הסבו נזק נרחב לבניינים ולחלקות אדמה באזור זה בימיה הראשונים של מתקפת הקרקע, אך הם לא הרסו את מרבית הבתים באזור עד לאחר ה-7 בינואר, מועד שעד אליו כבר כבשו הכוחות את האזורים הללו וכמעט כל תושביהם כבר נמלטו. רבים מתושבי זייתון שארגון Human Rights Watch שוחח עמם אמרו כי עזבו אזורים אלה לאחר שבתיהם הופגזו או נפגעו מירי ממשקל קל, או לאחר שחיילי צה"ל הורו להם לעזוב. לדבריהם, כששבו לאזורים אלה לאחר המלחמה הם גילו כי הבתים נהרסו באמצעות דחפורים או באמצעות מוקשים נגד טנקים. ארגון Human Rights Watch ראה גם עקבות של דחפורים באזורים חקלאיים שהושחתו. בכל אחת מהתקוות שבחנו, כולל אלה שבהן הנזק נגרם לאחר שהתושבים והעדים עזבו את האזור, ארגון Human Rights Watch הצליב דיווחים זמינים כדי לקבוע האם ארגונים פלשתינאים חמושים תקפו את כוחות צה"ל באזור לאחר שהצבא ביסס בו את שליטתו. במקרים מסוימים, כוחות ישראלים תקפו והרגו לוחמים פלשתינאים באזורים שבהם פעולות ההרס בוצעו לאחר שהתושבים והעדים כבר עזבו, אך אין בנמצא ראיות כלשהן לכך שלחימה זו גרמה או יכלה להסביר בכל דרך שהיא את הרס הרכוש הנרחב שתיעדנו.

התבטאויות פומביות שנשמעו מפי כמה פוליטיקאים ישראלים מצביעות על כוונה לתקוף מתקני תשתית אזרחיים ברצועת עזה כדי להרתיע ארגונים חמושים מפני ירי רקטות לשטח ישראל. כך למשל, סגן ראש הממשלה אלי ישי אמר בכנס שהתקיים ב-2 בפברואר 2009 כי "אנחנו צריכים לקבוע תג מחיר על כל ירי לעבר ישראל" והציע כי "גם אם יירו על שטח פתוח או לים, צריך לפגוע להם בתשתיות, ולהרוס מאה בתים". היות שנראה כי שתי ההצהרות עולות בקנה אחד עם חלק מההתקפות שבוצעו במבצע "עופרת יצוקה" ואפשר שיוחלו בעתיד על האסטרטגיה של ישראל בעימותים נוספים, על ממשלת ישראל להתנער בפומבי מהתקפות עונשיות על תשתית אזרחית.

ארגון Human Rights Watch תיעד את העובדה שארגונים פלשתינאים חמושים ברצועת עזה ביצעו לאורך השנים אלפי התקפות רקטות על אוכלוסייה ישראלית תוך הפרה של דיני המלחמה. במהלך מבצע "עופרת יצוקה" נורו מאות רקטות, ו-800 אלף ישראלים נמצאו בטווח הירי. שלושה אזרחים ישראלים נהרגו מפגיעת רקטות בתקופת המבצע ועשרות אחרים נפצעו קשה. אנשים המבצעים בכוונה תחילה ירי רקטות מכוון או חסר הבחנה על אזרחים, וכן אנשים הפוקדים בכוונה תחילה על ביצוע ירי כזה, אחראים לפשעי מלחמה. אולם, הפרות של דיני המלחמה המבוצעות בידי צד אחד לעימות אינן מכשירות ביצוע הפרות בידי צד אחר. עקרון ההבחנה הנו עקרון יסודי בדיני המלחמה, אשר מחייב כוחות מזוינים להבחין בין אזרחים לבין מטרות צבאיות, ולכוון את התקפותיהם רק על אלה האחרונות, יהא אשר יהא אופן התנהלותו של הצד השני.

חקירות בלתי הולמות

ישראל מחויבת מתוקף המשפט הבינלאומי לחקור טענות על כך שבוצעו הפרות קשות של דיני המלחמה, כולל הריסה מופרזת לכאורה של רכוש אזרחי, ולהעמיד לדין אנשים שיימצאו אחראים למעשים אלה. עד כה, אף כי ישראל ביצעה "תחקירים מבצעיים" רבים ושלושים ושש חקירות פליליות, היא טרם עמדה בחובתה זו.

העונש היחיד שהוטל על-פי דיווחים בגין הרס בלתי חוקי של רכוש במהלך מבצע "עופרת יצוקה" היה צעד משמעותי שטבעו המדויק אינו ידוע ואשר ננקט נגד חייל אחד (צה"ל הטיל עונשים משמעותיים על ארבעה חיילים וקצינים בגין מעשים שבוצעו במהלך מבצע "עופרת יצוקה", אך פרסם מידע מוגבל בלבד על נסיבות המקרים). פרקליטי צה"ל אמרו לארגון Human Rights Watch בפגישה שנערכה בחודש פברואר 2010 כי התקרית כללה "עקירת צמחייה" ברצועת עזה וכי העונש המשמעותי הוטל באופן מיידי על-ידי המפקד בשטח, אך לא היו בידיהם פרטים על התקרית או על הצעד המשמעותי שננקט.

באופן כללי, אין זה ברור כמה ואילו מן התקריות שצה"ל בחן נגעו להריסה בלתי חוקית של רכוש. משרד החוץ של ישראל ציין בדו"ח שראה אור בחודש ינואר 2010 כי צה"ל פתח 150 חקירות פרטניות בעניינם של מעשים פסולים שביצעו חיילים ישראלים במהלך מבצע "עופרת יצוקה", ובהן 36 חקירות פליליות המבוצעות על ידי המשטרה הצבאית החוקרת. על-פי דו"ח משרד החוץ, אף לא אחת מ-36 החקירות הפליליות נגעה להרס רכוש או כללה בחינה של פקודות או אסטרטגיות שנגעו להרס רכוש (בדו"ח צוין כי האירועים נגעו לטענות בדבר ירי באזרחים, שימוש באזרחים כמגנים אנושיים, התעללות בעצירים ובאזרחים וכן ביזה וגניבה). המשטרה הצבאית החוקרת פתחה חקירות בעניינם של שני אירועים שכלל הנראה כללו הרס רכוש לצד עברה נוספת; דו"ח של ממשלת ישראל שפורסם בחודש יולי 2009 טען כי המשטרה הצבאית החוקרת פתחה חקירה אחת בעניין "טענות על נזק לרכוש ועל ביזה", וחקירה נוספת בעניין אירוע שבו בית מגורים נהרס לאחר שחייל ישראלי ירה לכאורה בארבעה מבני המשפחה, והרג שניים מהם.

עורכי דין מהפרקליטות הצבאית של צה"ל אמרו לארגון Human Rights Watch בחודש פברואר 2010 כי נבחנים רבים מהמקרים של הרס רכוש שארגון Human Rights Watch תיעד, בין במסגרת "תחקירים מבצעיים" בין במסגרת "תחקירים פיקודיים". מדובר בשני סוגי תחקיר שאולי נבדלים זה מזה במובנים מסוימים, אך שניהם מנוהלים על-ידי קצינים בצה"ל ולא על-ידי חוקרי המשטרה הצבאית שקיבלו הכשרה מתאימה, ובשניהם אין יוצרים קשר עם עדים פלשתינאים. אנשי הפרקליטות לא יכלו למסור מידע נוסף. עם המקרים הנבחנים, לדברי פרקליטי צה"ל, נמנים הרס מפעל הבטון אבו ג'ובה, מפעל המזון ואדייה ואזורים בשכונות ח'וזאעה, זייתון, ועבד רבו. הבדיקה שנערכה בנוגע לנזק שנגרם לטחנת הקמח אל-באדר הושלמה, ובממצאיה נקבע כי לא הייתה כל התנהלות פסולה מצד צה"ל. פרט למקרה של טחנת הקמח, שעל-פי דו"ח ישראלי לצבא נודע עליו ב-15 בספטמבר 2009 עם פרסומו של דו"ח ועדת האו"ם לבדיקת העובדות בנוגע לעימות ברצועת עזה, אין זה ברור מתי פתח צה"ל בחקירות אלה. במכתב ששיגר לצה"ל ב-21 באוגוסט 2009 פירט ארגון Human Rights Watch את כל התקריות המוצגות בדו"ח זה (ר' נספח א'). מענה לפנייה זו התקבל ב-8 בספטמבר 2009 (ר' נספח ב').

בנוסף לתחקירים שצה"ל פתח בנוגע לתקריות הפרטניות האלה, צה"ל בחן הרס של מבנים אזרחיים גם במסגרת אחד מחמישה "תחקירים פיקודיים" מקיפים שנגעו לסוגיות שונות שעלו מהמבצע ברצועת עזה. תחקיר צה"ל בנושא דן, שנוהל על-ידי קצין בדרגת אלוף משנה, התמקד ב"סוגיות הנוגעות לפעולות התשתית ולהריסת מבנים על-ידי כוחות צה"ל במהלך שלב הפעולות הקרקעיות של מבצע עופרת יצוקה".

לדברי משרד החוץ, התחקיר הפיקודי של צה"ל בעניין זה בחן:

- א. פקודות והנחיות שניתנו ונקבעו על-ידי דרגי פיקוד שונים (החל במפקדה וכלה בכוחות בשטח, לפני המבצע ובמהלכו) בנוגע להרס בניינים ותשתית. ב. היקף הרס הבניינים והתשתית באזורים שונים, בחלוקה לפי: שלבי המבצע, היחידות הפועלות, סוגי הבניינים או מתקני התשתית שניזוקו, מטרות ההריסה, אופן

ההריסה (על-ידי מהנדסים / שיטת ההרס / וידוא פינויים של התושבים) והאם ההרס תוכנן או היה ספונטני ונבע מהחלטות שהתקבלו בשטח "בזמן אמת". ג. מודיעין ומידע מבצעי בנוגע לטבע שיטות התקיפה וההגנה של האויב ובנוגע לתשתית של האויב שזוהתה ותועדה על-ידי כוחותינו, ואשר היה בהם כדי לתמוך בצורך המבצעי לבצע את ההריסה.

ישראל לא סיפקה כל מידע ספציפי על אופן ביצוע החקירות. דו"ח שפרסם משרד החוץ בחודש ינואר 2010 קבע כי "החקירה לא עסקה בתקריות נקודתיות שדווח עליהן בתלונות או בדוחות".

בממצאי התחקיר, שאושרו על-ידי הרמטכ"ל רא"ל גבי אשכנזי ופורסמו בחודש אפריל 2009, נקבע כך: "בכל האזורים שצה"ל פעל בהם, היקף הנזק לתשתית היה מידתי, ולא חרג ממה שנדרש כדי למלא את הדרישות המבצעיות". בממצאי התחקיר יוחס "היקף הנזק שנגרם לבניינים" ל"שימוש הנרחב שחמאס עשה בבניינים אלה למטרות טרור ולתקיפת כוחות צה"ל". בממצאים צוין כי ב"תכניות כתובות למבצע" של צה"ל לא הודגש מספיק הצורך למזער את הנזק לרכוש אזרחי. עם זאת, נטען בממצאי הדו"ח כי "הכוחות בשטח הבינו" את המגבלות הללו. דוחות שפרסם משרד החוץ בחודשים יולי 2009 וינואר 2010 חזרו שוב על מסקנות אלה.

לפי הדו"ח שפורסם בינואר 2010, ישראל פתחה עשרה תחקירים נוספים בעניין אירועים שנגרם בהם נזק לרכוש לאחר שנודע לה עליהם עם פרסומו של דו"ח ועדת האו"ם לבדיקת העובדות בנוגע לעימות ברצועת עזה ב-15 בספטמבר 2009. הדו"ח מינואר 2010 תאר את ממצאי התחקירים שנערכו בעניינם של ארבעה מקרים של גרימת נזק לרכוש שנידונו על-ידי הוועדה לבדיקת העובדות; באף אחד מהמקרים הללו לא מצא צה"ל כי הוא נושא באחריות להפרה של דיני המלחמה. ארגון Human Rights Watch תיעד את אחד מהמקרים, ההתקפה על טחנת הקמח אל-באדר אשר תוצג להלן. לא פורסמה רשימה של ששת האירועים הנותנים הנתונים בבדיקה.

בחודש ינואר הסכימה ישראל, על-פי דיווחים, לשלם לאו"ם 10.5 מיליון דולר ארה"ב בגין נזק שהסבה למתקניו במהלך המלחמה. צוות בדיקה של מפקדת האו"ם בראשות איאן מרטין חקר תשע התקפות שבהן נגרם נזק למתקני האו"ם או שאנשי צוות של האו"ם נהרגו או נפצעו בהן. הצוות מצא שישראל אחראית לנזק ולפגיעות בשבעה מהמקרים, ושלאחד המקרים אחראים ארגונים פלשתיניים חמושים. לא עלה בידו של הצוות לקבוע מהו הגורם האחראי להתקפה התשיעית. ישראל הצהירה כי אין בתשלום משום הודאה בהתנהלות פסולה.

מניעת השיקום

המצור המתמשך שישראל מטילה על רצועת עזה (בתמיכתה של מצרים) חיבל קשות בשיקום הריסות המלחמה באזור זה. ישראל שולטת על הגישה לרצועה בדרך הקרקע, מן האוויר ומן הים, פרט לגבול עם מצרים, שאורכו 15 קילומטר. המצור ההדוק שישראל מטילה על עזה נותר בתוקפו לאחר שהסתיים המבצע הצבאי, והחריף את פגיעתו של ההרס שנגרם בזמן המלחמה. מאז סוף העימות, ישראל אישרה להכניס לרצועת עזה מספר מוגבל של משלוחים של חומרי בניין עבור פרויקטים ספציפיים. על-פי נתוני האו"ם, בין החודשים ינואר ומאי 2009 התירה ישראל להכניס לרצועה חומרי בניין בהיקף של שישה מטעני משאיות בלבד. האו"ם ציין כי "הנתון המקביל לאותה תקופה בשנת 2007, לפני השתלטות חמאס על רצועת עזה, עמד על 39 אלף" מטעני משאיות. בחודש יוני 2009 התירה ישראל הכנסה של 18 מטעני משאיות של מלט וחצץ (שנועדו להרחבת צדו הפלשתיני של מעבר הגבול כרם שלום). התפתחות חיובית משמעותית נרשמה כשישראל התירה בין החודשים דצמבר 2009 ופברואר 2010 להכניס לרצועה משלוח של 100

מטעני משאיות של זכוכית, ועל-פי דיווחים אישרה להכניס החל ב-2 במארס 2010 משלוח שני של זגוגיות אשר יימכרו באופן מסחרי. ב-24 במארס הודיע מזכ"ל האו"ם באן קי-מון למועצת הביטחון של האו"ם כי ישראל התירה הכנסת משלוחי מלט לבניית 151 יחידות דיור בח'אן יונס, ולשיקום כמה מבנים שניזוקו במהלך מבצע "עופרת יצוקה", ובכלל זה את טחנת הקמח אל-באדר הנזכרת בדו"ח זה. אולם, ישראל מוסיפה לאסור על הכנסת מלט, מוטות ברזל וחומרי בנייה נוספים, בטענה שחמאס עלול להשתמש בהם למטרות צבאיות.

ישראל רשאית לבדוק סחורות הנכנסות לרצועת עזה או יוצאות ממנה, אך ההגבלות חייבות להתבסס על נימוקים ביטחוניים ספציפיים ואין לנצלן כדי למנוע הכנסה של מוצרי יסוד וסחורות אזרחיות חיוניות.

אף כי ישראל נמנעה בעקביות ממתן הצדקות ביטחוניות ספציפיות לסירובה לאפשר הכנסה של סחורות רבות לרצועת עזה, קיימים חששות ביטחוניים תקפים כי חמאס ישתמש במלט כדי לבנות בונקרים צבאיים ומנהרות איתנים יותר. עם זאת, לדברי ארגוני סיוע הומניטארי, ישראל מסרבת לקיים דיון רציני על הקמת מנגנון שיאפשר את העברתם של חומרי בניין נחוצים ביותר לפרויקטים של שיקום מבנים אזרחיים ברצועת עזה באמצעות הבטחת פיקוח עצמאי על השימוש הסופי בחומרים. לפי דו"ח שהוכן על-ידי משלחת של הפרלמנט הבריטי שביקרה ברצועת עזה ואשר פורסם בחודש מארס 2010, "האו"ם מדגיש שכל מרצפת, צינור או שק של מלט נתון למעקב מרגע חציית הגבול ועד לשימוש הסופי". בדו"ח צוין כי האו"ם הציע כי יתיר לישראל להתקין אמצעים חזותיים לפיקוח מרחוק על תכניות הדיור שלו, "כדי להבטיח שכל חומרי הבניין משמשים לצרכים שהוצהרו". על ישראל לפעול להקמת מנגנון להעברת חומרי בניין נחוצים שייתן מענה לדאגות אלה וכן לפגיעה הקשה של ההגבלות המוטלות על הייבוא באלפי אזרחים שנותרו עקורים בשל הריסת בתיהם. באמצעות האיסור על הכנסת חומרים הנחוצים לבנייה, ישראל מאריכה את הסבל שנגרם לאוכלוסייה האזרחית במלחמה.

על-פי דיווחים, חומרי בניין מסוימים נמנים עם הסחורות המוברחות לתוך רצועת עזה ממזרים דרך מנהרות תת-קרקעיות, אך הם מועטים מדי ויקרים מכדי לאפשר שיקום רחב היקף. בחודש מארס 2010 דווח כי מחיר המלט המוברח לרצועת עזה צנח מ-4,000 ש"ח לטון מיד לאחר העימות ל-900 ש"ח לטון, אך מחירם של מוטות מתכת לחיזוק, הנחוצים גם הם לשיטת הבניין של בתי מגורים הנהוגה ברצועת עזה, נותר גבוה ועמד על 2,000 ש"ח לטון. מחירים אלה הם ללא ספק מחוץ להישג ידם של אנשים שבתיהם נהרסו כליל. על-פי נתוני האו"ם, כ-80% מאוכלוסייתה של רצועת עזה מרוששת ותלויה בסיוע מזון. עובדים בתחום זכויות האדם ובתחום הסיוע ההומניטארי ברצועת עזה מסרו לארגון Human Rights Watch כי נכון לסוף חודש מארס 2010 רבים מן המפעלים המקומיים מייצרים בלוקים לבניין באמצעות כתישת הריסותיהם של בניינים שנחרבו וערבו בן במלט שהוברח דרך המנהרות ממזרים, וכי רבים מהבניינים שנהרסו באופן חלקי בערי עזה ובמחנות הפליטים שלה שוקמו לפחות באופן חלקי באמצעות חומר זה. עם זאת, העובדים ציינו כי לא בוצעו כמעט כל פעולות שיקום באזורים מרוחקים שבהם מבנים רבים נהרסו כליל, ובכלל זה האזורים המתועדים בדו"ח זה.

עקב המלחמה ובשל האיסור על הכנסת חומרים הנחוצים לשיקום, אלפי משפחות ברצועת עזה עדיין מחסרות דיור. האו"ם דיווח כי נכון לחודש נובמבר 2009 – עשרה חודשים לאחר סוף המלחמה – למעלה מ-20 אלף בני אדם עדיין עקורים, ומצב זה פוגע קשה מכול בילדים. עקורים שהתמזל מזלם מתארחים בבתי קרובים או שוכרים דירות, אך אחרים עדיין גרים במבנים ארעיים שהוקמו בתוך בתייהם שניזוקו. לדברי סוכנויות הומניטאריות בינלאומיות, נכון לחודש נובמבר, 120 משפחות ובהן 500 ילדים עדיין מתגוררות במחנות אוהלים שהוקמו כבתי מחסה זמניים עשרה חודשים קודם לכן.

האוי"ם אף אינו יכול עדיין ליישם תכניות שיקום. סוכנות הסעד והתעסוקה לפליטים פלשתינאים של האוי"ם (אונר"א) דיווחה בחודש אוגוסט כי המצור מונע ממנה לבצע פעולות שיקום נחוצות בעלות המוערכת ב-43 מיליון דולר ארה"ב, ובכלל זה את שיקומם של 2,200 בתי מגורים שסופקו על-ידי אונר"א, כמו-גם בתי ספר, מתקני תברואה, מחסנים ומתקנים אחרים שניזקו במהלך המלחמה. אונר"א הודיעה בחודש דצמבר כי תתחיל להשתמש ב"לבני אדמה דחוסה" לבניית 122 בתי מגורים שתוכננו עבור העקורים (בנוסף לכך, אונר"א התחילה לפני המצור בשנת 2007 לבנות 2,400 יחידות דיור במסגרת כמה תכניות דיור, אך לא עלה בידה להשלים את בנייתן בשל האיסור על הכנסת חומרי בניין לרצועה).

רבים מבתי החרושת שנהרסו בידי כוחות ישראלים לא פעלו כבר לפני המלחמה בשל היעדר אספקה עקב המצור, אך הריסתו של המפעל הפיזי בכל אחד מבתי חרושת אלה הופכת את החייאת הכלכלה ברצועת עזה לחזון רחוק אפילו יותר.

כפי שארגון Human Rights Watch נוהג בעימותים מזוינים במקומות אחרים בעולם, גם כאן אין הוא נוקט עמדה כלשהי בנוגע להחלטתו של כל אחד מהצדדים בעימות האחרון ברצועת עזה להשתמש בכוח צבאי, בין לשם התגוננות ובין להשגתן של מטרות אחרות. תחת זאת, ארגון Human Rights Watch מתמקד באופן שבו הצדדים הלוחמים הפעילו את הכוח הצבאי, כלומר בשאלה האם הם צייתו לדרישות המשפט ההומניטארי הבינלאומי. ממש כפי שחמאס צריך לחייב את מבצעי ההפרות הקשות בצד שלו לתת עליהן את הדין, כך גם ישראל צריכה להכריח את האחראים להפרות קשות של דיני המלחמה בצד שלה לתת עליהן את הדין, ובכלל זה אחראים להפרות הנוגעות להרס רכוש. בדומה לחמאס, גם על ישראל לשתף פעולה עם מנגנוני מיצוי הדין הבינלאומיים. וכפי שחמאס צריך להפסיק לאלתר כל ירי של רקטות מרצועת עזה על אזורים אזרחיים בישראל, כך על ישראל לפתוח בדחיפות את מעברי הגבול לרצועה לשם הכנסת חומרים הנחוצים לשיקום ואספקה הכרחית אחרת. על ארה"ב, האיחוד האירופי ומדינות אחרות לדחוק הן בישראל והן בחמאס לציית לחובותיהן הבינלאומיות בנושאים אלה.

ב-15 בספטמבר 2009 פרסמה ועדת הבדיקה של האוי"ם לבירור העובדות בנוגע לעימות ברצועת עזה, בראשות השופט ריצ'רד גולדסטון, דו"ח שמצא ראיות לכך שהן ישראל והן חמאס ביצעו פשעי מלחמה ואולי גם פשעים נגד האנושות. הדו"ח תיעד מקרים שבהם כוחות ישראלים ביצעו לכאורה "הרס נרחב של רכוש, שאינו מוצדק בצורך צבאי ובוצע שלא כחוק ומתוך הפקרות". הדו"ח קרא לשני הצדדים לקיים חקירות מהימנות בתוך שישה חודשים. מועצת זכויות האדם והעצרת הכללית של האוי"ם אימצו את הדו"ח. ב-5 בפברואר 2009 דיווח מזכ"ל האוי"ם לעצרת הכללית על צעדים שננקטו בידי ישראל ובידי הרשויות הפלשתיניות לחקירת ההפרות, כפי שנקראו לעשות בהחלטת העצרת הכללית מס' A/RES/64/10, אך קבע שעדיין מתנהלות חקירות וכי "לא ניתן לקבוע דבר על יישום ההחלטה [של העצרת הכללית] בידי הצדדים". ב-26 בפברואר אישרה העצרת הכללית את החלטה A/RES/64/254, שבה חזרה על קריאתה לישראל ולצד הפלשתיני לקיים חקירות מהימנות וביקשה ממזכ"ל האוי"ם לשוב ולדווח לה בתוך חמישה חודשים על צעדים שננקטו בשני הצדדים, "במגמה לבחון פעולה נוספת של מוסדות האוי"ם וגופי האוי"ם הנוגעים לעניין, כולל מועצת הביטחון, אם הדבר ידרש".

ארה"ב והאיחוד האירופי הם הגורמים הבינלאומיים הנמצאים בעמדה הטובה ביותר להפעיל לחץ על ישראל לקיים את מחויבותיה מתוקף דיני המלחמה. ארה"ב סיפקה לישראל בשנת 2009 סיוע צבאי בסך של כ-2.77 מיליארד דולר ארה"ב. לאחר המלחמה ברצועת עזה, האיחוד האירופי, שהנו השותף הגדול ביותר של ישראל לסחר חוץ, הקפיא באופן לא רשמי כל שדרוג ביחסיו עם ישראל, הכפופים להסכם התאגדות.

המלצות

לממשלת ישראל

- לקיים חקירות יסודיות ונטולות משוא פנים של טענות על הפרת המשפט ההומניטארי הבינלאומי במהלך הלחימה ברצועת עזה בחודשים דצמבר 2008 וינואר 2009. לתת פומבי לממצאי החקירות ולהעמיד לדין את האחראים לפשעי מלחמה במסגרת הליכים משפטיים שיעמדו באמות המידה הבינלאומיות. להסיר לאלתר את המצור מעל רצועת עזה ולאפשר הכנסה חופשית של סיוע הומניטארי ושל סחורות מסחריות, כולל חומרים הנחוצים בדחיפות לשיקומו של רכוש אזרחי שנהרס, דוגמת בטון ומוטות מתכת.
- להעניק לאלתר פיצוי נאות לקרבנותיהן של הפרות דיני המלחמה ברצועת עזה.
- ליישם את הממצאים וההמלצות שהובאו בדו"ח הסופי שחיברה ועדת האו"ם לבדיקת העובדות בנוגע לעימות ברצועת עזה.
- לבחון את המדיניות שהותוותה ואת ההחלטות הטקטיות שהתקבלו במהלך מבצע "עופרת יצוקה" אשר ייתכן שהובילו להרס בלתי נחוץ של רכוש אזרחי, ולפרסם ברבים ממצאים והמלצות לגבי האופן שבו ניתן למזער הרס כזה בכל עימות עתידי.

לממשל בארצות הברית

- להשעות את המשלוחים של דחפורי די-9 מתוצרת חברת קטרפילר המועברים לישראל במסגרת תכנית המכירות הצבאיות הזרות (FMS) ולהתנות את חידושם בממצאיה של חקירה רשמית בעניין השימוש שעשה צה"ל בדחפורים אלה להריסת רכוש אזרחי ברצועת עזה תוך הפרה של דיני המלחמה.
- לנצל את מעמדה של ארה"ב כספקית של סיוע צבאי נרחב לישראל כדי ללחוץ עליה:
  - לקיים חקירות יסודיות, עצמאיות ונטולות משוא פנים של הרס בלתי מוצדק של תשתית אזרחית ברצועת עזה במהלך מבצע "עופרת יצוקה", ולפצות אנשים שנפגעו באופן לא חוקי; וכן
  - לפתוח את מעברי הגבול של רצועת עזה למעבר סיוע הומניטארי וסחורות מסחריות הנדרשות לפעולות השיקום.

לאיחוד האירופי

- לנצל את מעמדו של האיחוד מתוקף התנאים שנקבעו בהסכם ההתאגדות עם ישראל כדי ללחוץ עליה:
  - לקיים חקירות יסודיות, עצמאיות ונטולות משוא פנים של טענות על הפרת דיני המלחמה במהלך מבצע "עופרת יצוקה" ברצועת עזה, ולפצות אנשים שנפגעו באופן לא חוקי; וכן
  - לפתוח את מעברי הגבול של רצועת עזה למעבר סיוע הומניטארי וסחורות מסחריות הנדרשות לפעולות השיקום.

למועצת זכויות האדם של האו"ם

- לבחון את יישומו של דו"ח גולדסטון על-ידי הצדדים לעימות ועל-ידי מוסדות האו"ם במושבים הבאים של מועצת זכויות האדם.

לעצרת הכללית של האו"ם

- לבחון את דו"ח מזכ"ל האו"ם שיוגש, בהתאם להחלטת העצרת הכללית מס' A/64/L.48, עד ה-26 ביולי 2010. במקרה שהצדדים ימשיכו להימנע מקיום חקירות ללא משוא פנים ומהעמדה לדין של האחראים להפרות קשות של דיני המלחמה, להפנות את העניין לטיפול של מועצת הביטחון.

למזכ"ל האו"ם

- לפקח על חקירות שהצדדים לעימות מנהלים, ולדווח עליהן לעצרת הכללית של האו"ם בתוך חמישה חודשים (עד ה-26 ביולי 2010), כנדרש בהחלטת העצרת הכללית מס' A/64/L.48, ובכלל זה להעריך באיזו מידה האמצעים שננקטו עומדים באמות המידה הבינלאומיות שלפיהן יש לבצע את החקירות במהירות, ביסודיות וללא משוא פנים.
- אם יתברר כי ישראל וחמאס עדיין אינן מבצעות חקירות יסודיות ללא משוא פנים, כנדרש באמות המידה הבינלאומיות, להפנות את דו"ח ועדת האו"ם לבדיקת העובדות בנוגע לעימות ברצועת עזה (דו"ח גולדסטון) לטיפול של מועצת הביטחון של האו"ם בהתאם לסעיף 99 למגילת האו"ם.

למועצת הביטחון של האו"ם

- לקרוא לצדדים לעימות ברצועת עזה, כפי שעשתה מועצת הביטחון בנוגע לעימותים אחרים, לקיים חקירות ללא משוא פנים וביסודיות בנוגע לטענות על הפרת דיני המלחמה, כל אחד מהצדדים בידי כוחותיו שלו, להעמיד לדין את האחראים להפרות קשות ולפצות את הקרבנות.
- להמתין לצעדים הבאים שתנקוט העצרת הכללית של האו"ם, ובמקרה שהצדדים ימשיכו להימנע מקיום חקירות ומהעמדה לדין ללא משוא פנים של מי שיימצא אחראי להפרות קשות של דיני המלחמה, להקים ועדת מומחים עצמאית כדי לפקח ולדווח על האמצעים שהצדדים נוקטים כדי לחקור ללא משוא פנים וביסודיות את הטענות על הפרת דיני המלחמה.
- אם הצדדים ימשיכו להימנע מקיום חקירות יסודיות ונטולות משוא פנים על-פי אמות המידה הבינלאומיות, להפנות את העימות ברצועת עזה לטיפול של התובע בבית הדין הפלילי הבינלאומי.

מתודולוגיה

לצורך הכנתו של דו"ח זה ערך ארגון Human Rights Watch מחקר ברצועת עזה בין ה-8 לבין ה-19 באפריל 2009. חוקר מטעמנו נכנס לרצועת עזה דרך מצרים לאחר ששש בקשות שהארגון הגיש לרשויות ישראל להיכנס לרצועה דרך מעבר ארז נתקלו בסירוב או לא זכו למענה. החוקר ערך את המחקר בשיתוף עם יועץ של ארגון Human Rights Watch, שמושב ברצועת עזה.

בדו"ח זה מתועדות 12 תקריות שבהן כוחות ישראלים הרסו רכוש אזרחי באופן נרחב או הסבו נזק נרחב לרכוש אזרחי, ככל הנראה תוך הפרה של דיני המלחמה. תקריות אלה התפרסו על פני ארבעה אזורים גיאוגרפיים שונים – מערב בית לאהיה בצפון-מערב, עזבת עבד רבו בצפון-מערב, זייטון באזור הצפון/מרכז וחיוזאעה בדרום-מזרח. בחרנו באירועים אלה באמצעות סקירת הנזק שנגרם ברצועת עזה, בחינת דוחות שפרסמו האו"ם וארגונים הומניטאריים, וכן בחינה של דיווחים שפורסמו בכלי התקשורת ועל-ידי ארגונים לזכויות האדם.

היות שהפרת דיני המלחמה הנוגעת להרס מופקר מתרחשת ללא ספק במקרים שבהם צד אחד לעימות הורס רכוש בהיקף נרחב וללא מטרה צבאית חוקית באזור שהוא מחזיק בו בשליטה אפקטיבית, מיקדנו את המחקר שלנו בתקריות ברורות יחסית מסוג זה. במקרים שבהם המידע הראשוני שהיה ברשותנו או חקירות נוספות שקיימנו העלו את האפשרות שהריסת הרכוש הייתה מוצדקת, לא הוספנו לחקור.

דיני המלחמה קובעים כי ההכרעה בשאלה האם הריסת נכס מסוים הייתה חוקית אם לאו חייבת להתבסס על השאלה האם היה זה סביר מנקודת מבטו של הכוח האחראי להסיק – על סמך מה שהיה ידוע או שהיה צריך להיות ידוע בזמן ההריסה, ולא במבט לאחור – כי הנכס היה מטרה צבאית תקפה בנסיבות ששררו באותה עת, וכי הריסתו לא צפויה לגרום לאבדן אזרחי בלתי מידתי בהשוואה לתועלת הצבאית הצפויה. בכל אחד מהמקרים שתיעדנו, היקף ההרס שולל במידה רבה את האפשרות שהריסת הנכס הייתה סבירה, נבעה מטעות או בוצעה על יסוד הנחה מוטעית כאילו שימש בו-זמנית גם למטרה צבאית.

כפי שצוין לעין, דו"ח זה נמנע במכוון מעיסוק במקרים שבהם היה צורך צבאי חוקי שהצדיק את הריסתו של רכוש אזרחי. כמו כן, לא חקרנו דיווחים על כמה וכמה מקרים של הרס בקנה מידה נרחב שנגרם מהפצצות אוויר, משום שהנחנו שקשה לקבוע באירועים כאלה אם הפצצות אוויר מסוימות של מבנים אזרחיים בוצעו בכוונה פלילית או כחלק מהתקפה נרחבת. בשלושה מקרים שארגון Human Rights Watch ביצע בהם מחקר מקדמי, הסתמנה אפשרות, או שלא עלה בידנו לשלול את האפשרות, שכוחות ישראלים הרסו רכוש או הסבו לו נזק מתוך צורך צבאי או בשל כשל בקביעת המטרות או במודיעין, ולכן לא המשכנו לחקור את המקרים הללו ולא כללנו אותם בדו"ח זה. אירוע רביעי מסוג זה מוזכר בהערת שוליים.

במסגרת תחקיר השטח שערך ארגון Human Rights Watch רואיינו 94 מתושבי רצועת עזה – מרביתם עזבו את אזורי מגוריהם לפני שנהרסו. הראיונות התקיימו בעיקר בשפה הערבית, באמצעות מתורגמן, וכן בעזרתו של מומחה מטעם האו"ם לנפלי תחמושת ברצועת עזה. השיחות עם המרואיינים התקיימו ביחידות ובפרטיות, אלא אם מצוין אחרת. בנוסף לכך, קיימנו חקירות מקיפות בזירות האירועים, ובכלל זה סרקנו מבנים שנהרסו ואת האזורים הסובבים אותם בחיפוש אחר סימנים לפעילות צבאית ולחילופי אש בין כוחות ישראלים ופלשתיניים. ארגון Human Rights Watch בחן בזירות האירועים ראיות פורנזיות, כמו למשל שיירי מוקשים נגד

טנקים ששימשו כאמצעי להריסה בפיצוץ וכן הריסות שנותרו אחרי הפצצות אוויר, הפגזות ארטילריות, ירי טנקים ויריות מנשק קל, כמו-גם עקבות שהשאירו אחריהם טנקים ודחפורים. לבסוף, ארגון Human Rights Watch בחן תצלומי לוויין שסופקו לו על-ידי סוכנות הלוויין של האו"ם (UNOSAT), ואשר כמה מהם מוצגים בדו"ח זה. בתצלומים ניכר הרס פיזי בכל רחבי רצועת עזה בשלבים שונים של המבצע הצבאי.

ארגון Human Rights Watch אינו חולק על כך שבמקרים מסוימים הנזק למבנים אזרחיים נגרם בפיצוצים של מטעני נפץ או בפיצוצי-משנה שמקורם בכלי נשק שהוטמנו על-ידי ארגונים פלשתיניים חמושים. אולם, אף דו"ח, אף דיווח בתקשורת וגם לא המחקר שערכנו בעצמנו לא הצביעו על כך שמטעני נפץ שהוטמנו על-ידי ארגונים פלשתיניים חמושים או פיצוצי-משנה שנגרמו על-ידי כלי נשק שארגונים חמושים אלה אחסנו גרמו לחלק משמעותי מהנזק שנגרם ברצועת עזה (במענה לשאלות ספציפיות שארגון Human Rights Watch הגיש לצה"ל, הצבא לא סיפק כל ראיה ואף לא טען כי 12 האירועים המתועדים בדו"ח זה ואשר נוגעים להרס בקנה מידה נרחב נגרמו על-ידי ארגונים פלשתיניים חמושים).

ב-21 באוגוסט 2009 שיגר ארגון Human Rights Watch מכתב לצה"ל ובו שאלות מפורטות על דפוסי מדיניות הנוגעים להרס רכוש ועל האירועים המתועדים בדו"ח זה (ר'נספח 1). במענה, שנשלח ב-8 בספטמבר 2009, הפנה צה"ל את ארגון Human Rights Watch לדוחות שכבר פורסמו על-ידי צה"ל ועל-ידי משרד החוץ של ישראל (ר'נספח 2). ב-23 בנובמבר 2009 ביקש ארגון Human Rights Watch לקיים פגישה עם נציגי צה"ל כדי לדון בצעדים שנקטו למיצוי הדין בנוגע להפרות שבוצעו לכאורה במהלך מבצע "עופרת יצוקה", ובכלל זה האירועים המתועדים בדו"ח זה. ב-4 בפברואר 2010 נועדו עמנו אנשי הפרקליטות הצבאית של צה"ל ונציגי חטיבת דובר צה"ל. דו"ח זה מביא בחשבון ומצטט במקומות הרלוונטיים את תכני הפגישות הללו, את המסמכים שישראל פרסמה, וכן הצהרות ישראליות אחרות. הדו"ח אף מצטט את עדויותיהם של חיילים ישראלים שלחמו במבצע "עופרת יצוקה", כפי שפורסמו על-ידי הארגון הישראלי הלא-ממשלתי "שוברים שתיקה" שהחברים בו הם חיילים משוחררים.

הרס רכוש במהלך העימות

ב-27 בדצמבר פתחה ישראל בפעולה צבאית שכינתה מבצע "עופרת יצוקה". מטרתו המוצהרת של המבצע הייתה להביא להפסקת ירי הרקטות המתמשך של ארגונים פלשתיניים חמושים ברצועת עזה לשטח ישראל. ב-3 בינואר, לאחר מתקפת אוויר נרחבת, פתח צה"ל בפעולה קרקעית גדולת מימדים. בבוקר ה-18 בינואר החלו הכוחות הישראליים לסגת מרצועת עזה. בפעולות צה"ל נהרגו כ-1,387 פלשתינאים, שלפחות 762 מתוכם היו אזרחים, על-פי רשימת שמות שפרסם ארגון זכויות האדם הישראלי בצלם.¹ 13 ישראלים נהרגו במהלך העימות, בהם שלושה אזרחים.²

בנוסף על אבדן חייהם של האזרחים, המלחמה ברצועת עזה הובילה להריסתם של אלפי בתי מגורים, וכן להחרבתם של תשתית ציבורית, מפעלים, בתי עסק, בתי מלאכה, כלי רכב, להשחתת אדמה חקלאית ולפגיעה בחיות משק. היקפו הגדול של ההרס אינו מצביע, כשהוא לעצמו, על הפרת המשפט ההומניטארי הבינלאומי (דיני המלחמה). עם זאת, במחקר שערך ארגון Human Rights Watch לגבי 12 האירועים שיוצגו להלן נמצא כי במקרים מסוימים אלה הרס צה"ל באופן נרחב רכוש אזרחי תוך הפרה לכאורה של דיני המלחמה. איננו טוענים כי הפרות אלה מאפיינות את ההרס שנגרם ברצועת עזה בכללותו; הרס כולל זה, עדיין יש לבחון אם היה חוקי אם לאו. במסגרת חקירתנו של נושא זה, על ישראל לבחון האם הפרות כלשהן נבעו מדפוסי מדיניות שאומצו על-ידי הצבא או הממשלה. הרס של רכוש מותר רק לצרכים ביטחוניים הכרחיים ובהתאם לכללי המידתיות.

על פי סקר שערכו במשותף כמה מסוכנויות האו"ם, בלחימה במהלך מבצע "עופרת יצוקה" נהרסו 3,540 יחידות דיור ברצועת עזה, ו-2,870 יחידות נפגעו באורח קשה.³ הלחימה וההרס בזמן המלחמה הביאו לעקירתם של למעלה מ-50 אלף בני אדם.⁴ נכון לחודש מארס 2010, עובדים

¹ ארגון בצלם קבע כי בהתקפות הישראליות נהרגו 330 לוחמים. הארגון לא כלל ברשימת האזרחים שנפגעו 36 הרוגים שלא ניתן היה לקבוע את מעמדם כלוחמים או כמי שאינם לוחמים. כמו כן, ארגון בצלם לא כלל ברשימת האזרחים ההרוגים 248 שוטרים שנהרגו ב-27 בדצמבר 2008 בתחנות משטרה ואשר צה"ל טען כי היו לוחמים. עם זאת, בצלם ציין כי "בהתחשב בחזקה כי אנשים ייחשבו לאזרחים כל עוד לא הוכח אחרת, לא ניתן לדעת בצלם לקבוע כי כל השוטרים, באופן גורף, היו יעד לגיטימי להתקפה וכי המשטרה הפלשתינית בעזה, כמוסד, היא חלק מן הכוח הלוחם של חמאס" (בצלם, "דרוש חשבון נפש: בצלם מפרסם את מספרי ההרוגים במבצע 'עופרת יצוקה'", 9 בספטמבר 2009, http://www.btselem.org/hebrew/Press_Releases/20090909.asp, כניסה לאתר ב-14 באפריל 2010). על-פי נתוני צה"ל, 1,166 פלשתינאים נהרגו במבצע "עופרת יצוקה". מתוכם, 709 בני אדם היו "מחבלים מארגון הטרור חמאס", 295 היו "הרוגים בלתי מעורבים" ו-162 גברים שמעמדם לא נקבע. צה"ל לא פרסם רשימה של שמות ההרוגים (צה"ל, "נתוני הרוגים פלשתינאים במבצע עופרת יצוקה", 26 במארס 2009, <http://dover.idf.il/IDF/announcements/09/03/2601.htm>, כניסה לאתר ב-14 באפריל 2010).

² מניין זה כולל ארבעה חיילים ישראלים שנהרגו מ"אש ידידותית" של צה"ל (בצלם, "דרוש חשבון נפש: בצלם מפרסם את מספרי ההרוגים במבצע 'עופרת יצוקה'", 9 בספטמבר 2009).

³ משרד האו"ם לתיאום עניינים הומניטאריים (OCHA), "נצורים: ההשלכות ההומניטאריות של שתי שנות מצור על רצועת עזה", 20 באוגוסט 2009, עמ' 3, http://www.ochaopt.org/documents/ocha_opt_gaza_blockade_special_focus_hebrew.pdf, כניסה לאתר ב-15 באפריל 2010.

⁴ על-פי נתוני משרד האו"ם לתיאום עניינים הומניטאריים (OCHA), 51 אלף עקורים נמצאו במהלך המלחמה מחסה במתקני האו"ם; בחודש ינואר, זמן קצר לאחר המלחמה, נמצא בהערכה מקדמית של האו"ם כי 71,657 בני אדם נעקרו והתגוררו אצל קרובי משפחה. בסקר שהארגון ההומניטארי CARE ערך בחודש ינואר אמרו 56% מהנשאלים, תושבי רצועת עזה, כי הם מארחים עקורים. (משרד האו"ם לתיאום עניינים הומניטאריים, "מעקב הומניטארי", פברואר 2009, עמ' 10, http://www.ochaopt.org/documents/ocha_opt_humanitarian_monitor_2009_01_15_hebrew.pdf, כניסה לאתר ב-15 באפריל 2010; משרד האו"ם לתיאום עניינים הומניטאריים, "פניית בזק של האו"ם בעניין עזה", 2 בפברואר 2009, http://www.ochaopt.org/gazacrisis/admin/output/files/ocha_opt_gaza_flash_appeal_2009_02_05_engli.sh.pdf, כניסה לאתר ב-2 בספטמבר 2009; ראינויות טלפוניים שערך ארגון CARE בחודש ינואר עם 525 בני אדם,

הומניטאריים ברצועת עזה יידעו את ארגון Human Rights Watch על כך שכמה מפעלים ברצועה עוסקים בייצור בלוקים לבניין באמצעות ערבובן של הריסות כתושות של בניינים שנחרבו עם מלט שהוברח ממצרים במנהרות. העובדים אף מסרו כי חומר זה משמש לביצוען של פעולות שיקום מסוימות לבתים שניזוקו במחנות פליטים ובערים ברצועת עזה.⁵ עם זאת, מקורות אלה דיווחו כי הרוב הגדול של הבתים שנהרסו, בייחוד באזורים שבהם נגרם במהלך המלחמה נזק נרחב כמו עזבת עבד רבו, לא שוקמו או נבנו מחדש. בעוד מחירים של המלט ומוטות המתכת המוברחים לתוך רצועת עזה במנהרות צנח עד חודש מארס ל-900 ש"ח ול-2,000 ש"ח לטון בהתאמה, נראה כי מחירים אלה עדיין נמצאים מעבר להישג ידם של מרבית תושבי הרצועה שבתיהם נהרסו כליל.⁶ בחודש נובמבר, עשרה חודשים לאחר העימות, לפחות 20 אלף בני אדם עדיין חיו כעקורים, במידה רבה בשל האיסור שישאל על יבוא חומרי בניין לתוך רצועת עזה, למשל מלט, שהנו מוצר הנחוץ לשם בנייה מחדש של בתי מגורים.⁷ (על-פי הודעת משרד החוץ הישראלי מה-18 בינואר 2009, ישראל מתירה הכנסה של "סיוע הומניטארי" לרצועת עזה, אך "מלט, חול, חצץ ופלדה אינם נחשבים לסיוע הומניטארי").⁸ לעקורים אין ברירה אלא להתגורר אצל קרובי משפחתם, בדירות שכורות, במבני מגורים ארעיים שהוקמו לצד הריסות ביתם או בערי אוהלים. בחודש נובמבר הוסיפו אלפי משפחות להתגורר בחלקים של בתים שנפגעו באורח קשה, ו-120 משפחות, על 500 ילדיהן, עדיין התגוררו באוהלים שסופקו להן עשרה חודשים קודם לכן על-ידי ארגוני סיוע בינלאומיים. רבים מן האוהלים, שנועדו לשמש סידור זמני, אינם מתאימים לשימוש בעונת החורף.⁹ בחודש דצמבר השלים האו"ם את הקמתו של הראשון מבין 122 מבנים מתוכננים מ"לבני אדמה דחוסה", שנועדו לשפר את חייהם של אנשים שעדיין מתגוררים במחנות אוהלים או במבנים ארעיים שהוקמו לצד בתיים שנהרסו או נפגעו.¹⁰

על-פי סוכנות הסעד והתעסוקה לפליטים פלשתינאים של האו"ם (אונר"א), המעניקה סיוע לפליטים פלשתינאים, בהתקפות שבוצעו בזמן המלחמה נהרסה תשתית ציבורית ותשתית של מגורי השירותים, ובכלל זה בנייני ממשלה, גשרים וכבישי אספלט באורך כולל של 57 ק"מ (וכבישים נוספים). כמו כן ניזוקו 107 מתקנים של אונר"א, צינורות באורך כולל של כמעט 20 אלף מטר, ארבעה מאגרי מים, 11 בארות, וכן רשתות ביוב ותחנות שאיבה.¹¹ בשל חוסר זמינותם של חומרי הבניין והאספקה עקב המצור הישראלי, דיווחה אונר"א בחודש אוגוסט כי לא תוכל לבצע תיקונים נחוצים בעלות של 43 מיליון דולר ארה"ב לדיור לפליטים ולמתקני אונר"א "שנפגעו

מצוטט בתוך: משרד האו"ם לתיאום עניינים הומניטאריים, "דו"ח מצב על המצב ההומניטארי ברצועת עזה – מס' 15", 20-21 בינואר 2009, http://www.unicef.org/malaysia/OCHA_full_report_-2009.1.21.pdf.

⁵ ראיונות שערך ארגון Human Rights Watch בטלפון ותכתובת דואר אלקטרוני של הארגון עם שלושה ארגונים לא ממשלתיים וסוכנויות הומניטאריות, 21 ו-22 במארס 2010. העובדים ההומניטאריים הבינלאומיים ביקשו להישאר בעילום שם, אם בשל מדיניות פנים-ארגונית ואם מפחד שתוגבל גישתם לרצועת עזה בשל דברי ביקורת.

⁶ נתונים אלה נמסרו לקרן פורטלנד על ידי "מהנדס עזתי בשם עלי אבו סאלח" (קרן פורטלנד, "העלון הפלשתיני הכלכלי, גיליון 42", מארס 2010, עמ' 1, <http://www.portlandtrust.org/Bulletin%20Issue%2042-%20March%202010.pdf>, כניסה לאתר ב-15 באפריל 2010).

⁷ משרד האו"ם לתיאום עניינים הומניטאריים (OCHA), "משבר מתמשך בתחום כבוד האדם", דצמבר 2009, http://www.ochaopt.org/documents/ocha_opt_cap_2010_overview_hebrew.pdf, כניסה לאתר ב-7 במאי 2010.

⁸ משרד החוץ של ישראל, "סיוע הומניטארי לרצועת עזה במהלך מבצע צה"ל", 18 בינואר 2009, http://www.mfa.gov.il/MFA/Government/Communiques/2009/Humanitarian_aid_to_Gaza_following_6_month_calm.htm.

⁹ ארגון אוקספם הבינלאומי, "עדכון שבועי על עזה: 1-7 בנובמבר 2009", המסמך נמצא בידי ארגון Human Rights Watch.

¹⁰ משרד האו"ם לתיאום עניינים הומניטאריים (OCHA), "הגנה על אזרחים", 9-15 בדצמבר 2009, http://www.ochaopt.org/documents/ocha_opt_protection_of_civilians_weekly_report_2009-12-15_hebrew.pdf, כניסה לאתר ב-15 באפריל 2010.

¹¹ אונר"א, "תכנית תגובה מהירה ומעודכנת עבור עזה: הערכת צרכים שישה חודשים לאחר המלחמה", אוגוסט 2009, עמ' 5, 9, http://www.un.org/unrwa/donors/docs/Updated_QRP_aug09.pdf, כניסה לאתר ב-5 בספטמבר 2009.

במהלך מבצע "עופרת יצוקה"¹² בדו"ח שהוכן בחודש מארס 2010 עבור הפרלמנט הבריטי נמסר כי עדיין לא עלה בידה של אונר"א להשלים כמה פרויקטים, שכללו כ-2,400 יחידות דיור, ואשר הוקפאו בחודש יוני 2007, מועד שבו החלה ישראל לחסום משלוחים של חומרי בניין לאחר שחמאס השתלט על רצועת עזה.¹³ ב-24 במארס יידע מזכ"ל האו"ם באן קי-מון את מועצת הביטחון של האו"ם כי ישראל אישרה משלוחי מלט שיספיקו להשלמת בנייתן של 151 יחידות דיור ליד ח'אן יונס ולשיקומם של כמה מתקנים שנפגעו במהלך העימות, ובהם טחנת הקמח אל-באדר. באן קי-מון קידם בברכה את הצעד, אך גם ציין כי "מאה חמישים ואחת יחידות הן הרבה פחות מאחוז מהצרכים בענף הדיור לבדו, שלא לדבר על צרכים אחרים. הודעתי לישראל שנחזור עם הצעות מרחיקות-לכת יותר".¹⁴

על-פי הארגון הישראלי הלא-ממשלתי "גישה", התקפות ישראליות על תשתית החשמל ברצועת עזה הסבו נזקים בעלות המוערכת ב-10 מיליון דולר ארה"ב. ב-3 בינואר, יומה הראשון של מתקפת הקרקע הישראלית, ישראל "פגעה והשבייתה מפעולה שבעה מתוך 12 קווי החשמל שמגיעים מישראל וממצרים".¹⁵ מטוס ישראלי הפציץ ב-13 בינואר מחסן שהכיל חלקי חילוף שהיו נחוצים לעבודות תיקון לרשת החשמל. זמן קצר קודם לכן התירה ישראל לחברה להפצת חשמל בעזה (GEDCO) לייבא את חלקי החילוף הללו.¹⁶

במתקפה הצבאית נהרסו 18 בתי ספר (כולל שמונה גני ילדים) ו-262 בתי ספר נוספים ניזוקו. באזור צפון הרצועה לבדו, כמעט 9,000 תלמידים נאלצו לעבור לבתי ספר אחרים לאחר שבת הספר שלהם נהרסו.¹⁷

על-פי הערכה מקדמית שבוצעה בידי ארגון פלשתיני ופורסמה בחודש פברואר, במלחמה נהרסו 268 בתי עסק פרטיים ברצועת עזה ו-432 ניזוקו, והנזק הכולל נאמד בלמעלה מ-139 מיליון דולר ארה"ב (לאחר קיזוז תלויות שנופחו).¹⁸ במחקר של ענף התעשייה שפורסם בחודש מארס נמצא כי 324 מפעלים ובתי מלאכה ניזוקו או נהרסו במהלך המלחמה.¹⁹ בדוחות אלה תועד נזק שנגרם למבנים, לצידוד ומכונות, למלאים של חומרי גלם ושל מוצרים מוכנים, ובמקרים מסוימים, לתיעוד אלקטרוני ולניירת. ערב המבצע הצבאי של ישראל, בחודש דצמבר 2008, כ-4,000 בני אדם

¹² שם.

¹³ Britain Palestine All Parliamentary Group, "שנה אחרי המלחמה: דו"ח על המצב ההומניטארי והפוליטי בעזה", עמ' 9, 22 במארס 2010, <http://www.caabu.org/pdf/One%20year%20on%20from%20war.pdf>, כניסה לאתר ב-23 במארס 2010.

¹⁴ "תדרוך המזכ"ל למועצת הביטחון על המצב במזרח התיכון, כולל סוגיית פלשתיין", 24 במארס 2010.

¹⁵ גישה, "מתחת לקו האדום: הרס התשתיות ברצועת עזה", אוגוסט 2009, עמ' 15, 17, http://www.gisha.org/UserFiles/File/publications/Infrastructures_Report_Aug09_Heb.pdf, כניסה לאתר ב-15 באפריל 2010.

¹⁶ שם, עמ' 17.

¹⁷ משרד האו"ם לתאום עניינים הומניטאריים (OCHA) ואגודת סוכנויות הפיתוח הבינלאומי (AIDA), "הסגר על רצועת עזה: נתונים בנושא ילדים וחינוך", 28 ביולי 2009, http://www.ochaopt.org/documents/ocha_opt_gaza_blockade_education_fact_sheet_2009_07_28_hebr_ew.pdf, כניסה לאתר ב-15 באפריל 2010.

מערכת החינוך ברצועת עזה משרתת כ-450 אלף ילדים ובני נוער באמצעות 373 בתי ספר ממשלתיים, 221 בתי ספר של אונר"א ו-36 בתי ספר פרטיים (משרד האו"ם לתאום עניינים הומניטאריים, "דו"ח הערכת צרכים מהיר", 30 בינואר 2009, עמ' 1, http://www.ochaopt.org/gazacrisis/infopool/opt_educ_educcluster_rapid_needs_assesment_report_jan_2009.pdf).

¹⁸ מועצת התיאום למגזר הפרטי (PSCC), "המגזר הפרטי בעזה: המצב והצרכים לאחר המלחמה", 25 בפברואר 2009, עמ' 3, <http://www.met.gov.ps/MneModules/epapers/PostWarStatusNeed.pdf>, כניסה לאתר ב-25 ביולי 2009.

¹⁹ פדרציית התעשיות הפלשתיניות (PFI), וקרן קונרד אדנאור, "הצורך באסטרטגיית פיתוח ברצועת עזה לתקופה שאחרי המלחמה: סקירה כללית וניתוח של הנזק לתעשייה ושל השלכותיו החמורות", מארס 2009, עמ' 13, <http://www.pscs.ps/down/Gaza%20Industry%20Reconstruction%20and%20Development%20Report.pdf>, כניסה לאתר ב-4 בספטמבר 2009.

הועסקו במוסדות שנהרסו מאוחר יותר במהלך המלחמה. על-פי נתוני פדרציית התעשיות הפלשתיניות, שהנה ארגון-גג של המגזר הפרטי המייצג את ענף התעשייה ברצועת עזה, משרותיהם של מועסקים אלה היו מקור פרנסתם של "למעלה מ-24 אלף בני אדם שנותרו כעת מרוששים כתוצאה ישירה של המלחמה".²⁰ האו"ם דיווח כי נכון לחודש ינואר 2010 ישראל ממשיכה לחסום או להגביל באופן קשה הכנסה של חומרי גלם הנחוצים לתעשייה ברצועת עזה, וכן של חלקי חילוף למערכת התברואה ולרשת החשמל ברצועה, ובכך היא מונעת את שיקום נזקי המלחמה.

ענף המשנה של חומרי הבניין נפגע קשה במיוחד, ולמעשה קרס. חוקרי Human Rights Watch לא סקרו את כל מפעלי הבטון המובא ברצועת עזה, אך בכל שבעת המפעלים שבחנו, כל כלי הרכב בשטח המפעל נהרס, ומבנים רבים וחלקי ציוד אחרים ניזוקו או נהרסו. מסקירה מקדמית של הנזק שנגרם לענף התעשייה ברצועת עזה, שממצאיה פורסמו בחודש פברואר, עולה כי במלחמה נהרסו או ניזוקו 22 מתוך 29 מפעלי הבטון המובא שפעלו ברצועת עזה, וכי בכך נגרם "אבדן בשיעור של 85% מהתפוקה הפוטנציאלית של ענף המשנה", ונזק כספי הנאמד ב-27 מיליון דולר ארה"ב.²¹

במגזר החקלאי גרמה המתקפה הצבאית של ישראל להפסדים הנאמדים ב-268 מיליון דולר ארה"ב. על-פי נתוני משרד האו"ם לתאום עניינים הומניטאריים (OCHA), 180 מיליון דולר מהסכום המוערך נובעים מנזק ישיר שנגרם במהלך המלחמה ליבולי פרי, תבואה וירקות, לענף החי, ולתשתית דוגמת חממות וחווות. משרד האו"ם ציין כי הנזק הקשה שנגרם למגזר החקלאי הוא מקור לדאגה מכמה סיבות: ראשית, החקלאות ממלאת תפקיד חיוני ביצירת הפעילות הכלכלית ברצועת עזה, בשל "כישלונם של ענפי כלכלה אחרים (כולל התעשייה) לתפקד, נוכח סגירתם של מעברי הסחורות של רצועת עזה מאז חודש יוני 2007". בנוסף לכך, החקלאות הנה "בולם זעזועים מסורתי" והיא ממלאת תפקיד מפתח בשמירה על הפרנסה, בייחוד באזורים חקלאיים, "ליישובים שרשתות הביטחון הסוציאליות האחרות שלהם אינן פועלות".²² החקלאות היא בדרך כלל אחד מענפי הכלכלה שיכולים להתאושש מהר יותר לאחר עימות, ולספק מצרכי מזון ומקומות עבודה. אך המצור המתמשך שישראל מטילה על גבולות הרצועה מקשה מאוד על יבוא חומרים הנחוצים לשיקום תשתית שנהרסה, שתילים חדשים, חיות משק, ותשומות רבות אחרות הנחוצות בעזה, החל בטחב כבול לדישון וכלה בגז בישול המשמש לחימום לולים ואשר קשה להשיגו ברצועה. בכך מחריף המצור את הנזק שנגרם לענף החקלאות במלחמה.²³ על-פי נתוני ארגון המזון והחקלאות של האו"ם, "כמעט כל 10,000 החוות החקלאיות הקטנות ברצועת עזה ניזוקו ורבות מהן נהרסו כליל" בשל המלחמה.²⁴

²⁰ שם, עמ' 8.

²¹ מועצת התיאום למגזר הפרטי (PSCC), "המגזר הפרטי בעזה: המצב והצרכים לאחר המלחמה", 25 בפברואר 2009, עמ' 5. שיעור זה נאמד במונחים של תפוקה "פוטנציאלית" כיוון שהאיסור שישראל מטילה על יבוא מלט לרצועת עזה הוביל ממילא, עוד לפני המלחמה, להשבתת הייצור במרבית המפעלים הללו.

²² משרד האו"ם לתאום עניינים הומניטאריים (OCHA), "דו"ח מגזר החקלאות: השפעות המשבר בעזה", 2 במרץ 2009, http://www.ochaopt.org/cluster/admin/output/files/ocha_opt_agriculture_assessment_report_english-20090302-153410.pdf, כניסה לאתר ב-1 ביולי 2009.

²³ שם.

²⁴ ארגון המזון והחקלאות של האו"ם (FAO), "המצב ההומניטארי בעזה ותגובת ארגון המזון והחקלאות של האו"ם", 23 בינואר 2009, http://www.fao.org/fileadmin/user_upload/newsroom/docs/FAO-brief23january.pdf, כניסה לאתר ב-15 ביוני 2009.

מדיניות מתירנית של הרס

ממצאי דו"ח זה נוגעים לאופיין הבלתי חוקי של פעולות הריסת רכוש שישראל ביצעה במקומות ספציפיים ברצועת עזה, והם מתבססים בראש ובראשונה על ראיות שנאספו במהלך תחקירים שנערכו ברצועת עזה. בנוסף לכך, נראה כי ההרס שתיעדנו במקרים אלה תואם להצהרות שנשמעו מפי פוליטיקאים ואנשי צבא ישראלים, וכן מפי חיילים שהשתתפו בעימות ברצועת עזה, אשר תיארו שתי מערכות נימוקים להריסת רכוש, המנוגדות שתיהן לחובותיה הצבאיות של ישראל מתוקף דיני המלחמה שלא להרוס רכוש אלא אם כן הדבר נחוץ לחלוטין בשל צורך ביטחוני ובהתאם לעקרון המידתיות.

ראשית, הצהרות שהשמיעו כמה פוליטיקאים ישראלים במהלך מבצע "עופרת יצוקה" – שמטרתו המוצהרת הייתה לעצור את ירי הרקטות על-ידי ארגונים פלשתיניים חמושים – והצהרות שנשמעו לאחר המבצע, מצביעות על האפשרות שמאחורי פעולות צה"ל בחלק ממקרי ההרס הבלתי חוקי של רכוש עמדה תורת לחימה המתירה התקפות עונשיות שמטרתן להרתיע מפני ירי רקטות. על-פי דיווחים, ב-12 בינואר 2009 טענה שרת החוץ דאז ציפי לבני כי "חמאס מבין עכשיו" שישראל היא מדינה שכאשר יורים על אזרחיה "היא מגיבה בפראות, וטוב שכך".²⁵ ב-19 בינואר 2009, יום לאחר שהסתיים העימות, אמרה לבני כי "ישראל הפגינה בריונות משהו במבצע האחרון, שקראתי לעשות אותו".²⁶ סגן ראש הממשלה אלי ישי אמר בכנס שהתקיים ב-2 בפברואר 2009 כי "אנחנו צריכים לקבוע תג מחיר על כל ירי לעבר ישראל" והציע כי "גם אם יירו על שטח פתוח או לים, צריך לפגוע להם בתשתיות, ולהרוס מאה בתים".²⁷

הצהרות כאלה תואמות להצהרה נוספת ולמאמר שפורסמו לפני העימות על-ידי בכירים בצה"ל שביקשו לקדם תורת לחימה שעניינה הרס עונשי של רכוש כדי להרתיע ארגונים חמושים מפני ביצוע התקפות נגד ישראל. הצהרות אלה התמקדו אמנם באסטרטגיה של ישראל בעימות נרחב עתידי בלבנון, אך הן עולות בקנה אחד עם ההרס שארגון Human Rights Watch תיעד באזורים מסוימים ברצועת עזה. בחודש אוקטובר 2008 אמר אלוף פיקוד הצפון, גדי אייזנקוט, לעיתון ידיעות אחרונות:

מה שהיה ברובע א-דאחיה בבירות ב-2006 יקרה בכל כפר שממנו יירו לעבר ישראל. נפעיל עליו כוח לא פרופורציונאלי ונגרום שם נזק והרס אדירים. מבחינתנו לא מדובר בכפרים אזרחיים אלא בבסיסים צבאיים [...] זו לא המלצה. זו התכנית והיא כבר אושרה.²⁸

על-פי המשפט ההומניטארי הבינלאומי, כל התקפה "המתייחסת למספר מטרות צבאיות נפרדות ומובחנות באופן ברור והממוקמות בעיר, עיירה, כפר או אזור אחר המכיל ריכוז דומה של

²⁵ קים סנגופטה ודונאלד מקינטייר, "הקבינט הישראלי חלוק על גל האלימות בעזה", האינדפנדנט, 13 בינואר 2009, <http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/israeli-cabinet-divided-over-fresh-gaza-surge-1332024.html>.

²⁶ חדשות ערוץ 10, "לבני מזהירה חמאס", 19 בינואר 2009; מצוטט בתוך: הוועד הישראלי נגד עינויים בישראל, "ללא היסוס", עמ' 32.

²⁷ רענן בן צור, "אלי ישי: להרוס מאה בתים על כל ירי של חמאס", ynet, 2 בפברואר 2009, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3665452,00.html>, כניסה לאתר ב-14 באפריל 2010.

²⁸ מתוך ראיון שנתן האלוף גדי אייזנקוט לעיתון ידיעות אחרונות, 3.10.2008. מצוטט "במסמך ארגוני זכויות אדם לוועדת גולדסטון", הירחון האלקטרוני של עדאלה, גיליון מס' 61 יוני 2009, http://www.adalah.org/newsletter/heb/jun09/goldstone_final_hebrew.pdf, עמ' 6, כניסה לאתר ב-25.4.2010; עמוס הראל, "התכנית בצה"ל: הרס אזורים ו'כוח לא פרופורציונאלי' בתגובה לטילים", הארץ, 5 באוקטובר 2008, <http://www.haaretz.com/hasite/spages/1026496.html>, כניסה לאתר ב-15 באפריל 2010.

אזרחים או אובייקטים אזרחיים, כאל מטרה צבאית יחידה" היא חסרת הבחנה ואסור לבצעה.²⁹ דיני המלחמה מתירים להתקיף מטרות צבאיות כמו משגרי רקטות אפילו מוקמו בתוך אזורים המיושבים באזרחים ובלבד שהתוקף נוקט אמצעי זהירות כדי למזער את הנזק שייגרם לאזרחים ושהנזק האזרחי הצפוי הנו מידתי ביחס ליתרון הצבאי הצפוי (ר' "חובות משפטיות").

על ממשלת ישראל להתנער מהצהרות שהשמיעו פוליטיקאים וגורמי צבא רשמיים בנוגע להחלטה של תורת לחימה בלתי חוקית כזאת, שעניינה ענישה, על עימותים עתידיים.

שנית, בנוסף לנימוקים בזכות הרס כאמצעי ענישה שהוצגו לעיל, ולפיהם הרס של רכוש אזרחי ירתיע בעתיד ארגונים פלשתיניים חמושים מפני ירי רקטות, עולה מדיווחים בכלי התקשורת ומעדות של חיילים ישראלים שהשתתפו במבצע ברצועת עזה מערכת נימוקים נוספת שעמדה מאחורי מעשי ההרס: על-פי הסבר זה, צה"ל הורס רכוש כדי לשפר את מעמדה הצבאי של ישראל ברצועת עזה לאחר העימות. כפי שיידון להלן, וכן בחלק העוסק בחובותיה של ישראל, התקפות המכוונות על רכוש אזרחי רק על סמך האפשרות שרכוש זה ישמש לצרכי צבא הן התקפות לא חוקיות.

במקרים מסוימים, ייתכן שכוחות ישראלים הרסו רכוש באזורים הסמוכים לגבול כדי ליצור אזור חיץ שלא יהיה בו כל מחסה שארגונים פלשתיניים חמושים יוכלו להשתמש בו בעתיד כדי לבצע התקפות על ישראל. אפשר שזה היה ההיגיון שעמד מאחורי הריסת הרכוש באחד המקרים המתועדים בדו"ח זה (ר' "חיזאעה"). אולם, דיני המלחמה אינם מתירים לצד אחד לעימות להרוס את כל המבנים האזרחיים באזור נתון על יסוד ההנחה שפעולה זו תיצור אזור חיץ לצורך סכסוך מזוין שאפשר שיתנהל בעתיד (ר' "חובות משפטיות").

לוחם חי"ר ישראלי במילואים, בדרגת סמ"ר, שהשתתף במבצע "עופרת יצוקה" אמר לארגון Human Rights Watch כי בתדרוך שנערך לפני שנכנס לרצועה, אמר מפקד הגדוד שלו "שהצבא באזור שלנו הלך לשם במטרה להרוס לא רק מטרות נקודתיות, אלא גם לבצע הרס בשביל מה שהם קראו 'היום שאחרי'".³⁰ החייל הרחיב על כך בעדותו לארגון החיילים המשוחררים הישראלי "שוברים שתיקה" בצינו כי "הביטוי 'היום שאחרי' חזר על עצמו כמה וכמה פעמים, גם תוך כדי".³¹ החייל ציין כי בנוסף לכך שהותר לו להתקיף בתים שהיו "מקורות ירי" של ארגונים פלשתיניים חמושים:

נאמר לנו שיש בתים שאנחנו נהרוס בשביל מה שכונה "היום שאחרי". היום שאחרי זה בעצם מחשבה שברור היה שאנחנו נכנסים [לרצועת עזה] לזמן מוגבל. זמן מוגבל זה יכול להיות שבוע, זה יכול להיות גם כמה חודשים... והרציונאל היה שאנחנו רוצים בעצם לצאת כאשר האזור יהיה סטרילי מבחינתנו. והדרך הטובה ביותר לעשות את זה היא על-ידי חישובים. ככה יש לנו יכולת אש טובה, יכולת תצפית טובה, אנחנו יכולים לראות כל דבר, אנחנו שולטים למעשה באחוזים מאוד טובים ושליטה מאוד יעילה על השטח.³²

²⁹ הפרוטוקול הנוסף הראשון לאמנות ג'נבה משנת 1949, 1977, סעיף 51 (א).

³⁰ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם סמ"ר ל', ירושלים, 13 בפברואר 2009. החייל סיפק מידע גם לארגון "שוברים שתיקה".

³¹ שוברים שתיקה, "חיילים מספרים על מבצע 'עופרת יצוקה', עזה 2009", עמ' 10, http://www.shovrimshatika.org/oferet/Hebrew_oferet.pdf, כניסה לאתר ב-15 באפריל 2010.

³² שם, עמ' 56.

לדברי החייל, מדיניות "היום שאחרי" יושמה על כל "נקודה אסטרטגית... בין חצי קילומטר לקילומטר פלוס [מהגבול], לא זוכר בדיוק את הנקודה הזאת אז אני לא רוצה להגיד, זה מרחק סביר [מהגבול]". החייל נתן כדוגמה ל"נקודה אסטרטגית", בית על גבעה שאנשים העומדים על ראשה "רואים מצד אחד את הים או את החוף [במערב] ומצד שני את הגבול עם ישראל". החייל הודה כי חש "איזשהו בלבול" בכל הנוגע ליישומה של מדיניות "היום שאחרי": "כלומר רואים בית, מה עושים? איך? אני הרגשתי שיש פה איזושהי... שזו פקודה קצת אמורפית".³³ החייל, שיחידתו פעלה במהלך העימות באזור המשתרע ממזרח לזיתון שמדרום לעיר עזה, ושהיה ברובו שטח פתוח, אמר כי ברור לו "שהפקודה הזו תורגמה לפסים מעשיים כי יש בתים שנהרסו שלא הופללו" (כלומר, לא היה כל חשד ששהו בהם חמושים, שהם מולכדו, שאוחסנו בהם כלי נשק או שנחשבו למטרה צבאית מכל סיבה אחרת).³⁴ באזור זה, היו דחפורי די-9 "שעבדו ככה מסביב לשעון, כל הזמן היו עסוקים" בהריסת בתים.³⁵ החייל ציין כי "אף אחד [מצה"ל] לא נפגע באזור שלנו", וכי הוא לא ראה "אפילו פלשתינאי אחד בכל השבוע שהייתי שם", אף כי חיילים אחרים ביחידתו דיווחו על התקפות ספוראדיות שביצעו חמושים פלשתינאים.³⁶

במקרים שבהם מדיניות "היום שאחרי" יושמה באזורים הסמוכים לגבולה של רצועת עזה עם ישראל, העדות של החייל תואמת לידיעה שפורסמה ב-11 בינואר 2009 בג'רוזלם פוסט, ולפיה "דווח כי צה"ל מחשף 'אזור ביטחון' לאורך הגבול [עם רצועת עזה], שהוא יוסיף להחזיק בו גם לאחר שתסתיים הלחימה וישתמש בו כדי לערוך סיורים שגרתיים במטרה לעצור את ירי הרקטות על הדרום".³⁷ ייתכן שצה"ל ביצע פעולות הריסה נרחבות כדי ליצור אזור חיץ כזה, אף כי בידיעה לא נזכר הרס כזה וצה"ל למעשה לא שמר לאחר המלחמה על נוכחות פיזית בתוך רצועת עזה. תחת זאת, ב-25 במאי 2009 הכפיל צה"ל מ-150 מטר ל-300 מטר את התחום בתוך גבולות עזה שאליו הוא אוסר על פלשתינאים להיכנס באמצעות פיזור כרוזים המזהירים את תושבי עזה לשמור על מרחק של 300 מטר לפחות מהגבול, ומאיימים כי מי שיפר הוראה זו מסתכן בירי לעברו. בשנת 2006 חפרו חמושים פלשתינאים מנהרה מתחת לגבול בין ישראל ורצועת עזה וחטפו את רב"ט גלעד שליט (כדרגתו אז). בחודש יוני 2009 אמר תא"ל (במיל') שלמה ברון לעיתון הכריסטיאן סיינס מוניטור כי "אזור החיץ הופך את חפירתן של מנהרות כאלה להרבה יותר מסובך ולהרבה יותר קשה... ישראל הקימה את האזור בעיקר כי ארגונים פלשתיניים חמושים תקפו סיורים ישראלים במטעני נפץ בצד הישראלי של הגבול".³⁸

אחד המקרים המתועדים בדו"ח זה – הריסתם של 14 בתי מגורים לאורך פאתי הכפר ח'וואעה שבדרום-מזרח רצועת עזה – כלל הרס רכוש שנמצא בטווח של קילומטר אחד מהגבול הישראלי. ארגון Human Rights Watch אינו מכיר כל ראיות או טענות של צה"ל על כך שחמושים פלשתינאים השתמשו בבתים המגורים בח'וואעה לפני שנהרסו ככיסוי לפתחי מנהרות, לירי רקטות או פצצות מרגמה, או לכל פעילות צבאית אחרת. מלבד ח'וואעה, האזור הקרוב ביותר לגבול שבו ארגון Human Rights Watch תיעד הרס בקנה מידה רחב הוא עזבת עבד רבו ואזור תעשייה סמוך, במרחק של כ-2.5 קילומטרים מהגבול. אף לא אחד מהמבנים ההרוסים שבחן ארגון

³³ שם, עמ' 56, 58.

³⁴ שם, עמ' 58.

³⁵ שם.

³⁶ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם סמ"ר ל', ירושלים, 13 בפברואר 2009. החייל סיפק מידע גם לארגון "שוברים שתיקה".

³⁷ יעקב כץ, "הצבא יוצר 'אזור חיץ' בעזה", ג'רוזלם פוסט, 11 בינואר 2009, <http://www.jpost.com/servlet/Satellite?pagename=JPost%2FJPArticle%2FShowFull&cid=12314249141>, 30 ביולי 2009, 46.

³⁸ ארין קונינגהם, "האז"ם: אזור החיץ הישראלי נוגס ב-30% מהאדמה המתאימה לעיבוד בעזה", כריסטיאן סיינס מוניטור, 1 ביוני 2009, <http://www.csmonitor.com/World/Middle-East/2009/0601/p06s04-wome.html>, כניסה לאתר ב-25 בינואר 2010.

Human Rights Watch בחיזואתה או בעזבת עבד רבו לא ניצב באזור גבוה בדומה לזה שתיאר חייל צה"ל שצוטט לעיל תיאר כ"נקודות אסטרטגיות".

הרס רכוש אזרחי כדי ליצור "אזור סטרילי" שישפר את מעמדו הצבאי של תוקף בעימותים עתידיים אפשריים מפר את המשפט ההומניטארי הבינלאומי. אף שניתן להרוס באופן מוצדק אובייקט אזרחי המקנה יתרון צבאי ממש ומוחשי, אובייקט אזרחי אינו הופך למטרה משום שהריסתו תספק לתוקף יתרון בהתקפה עתידית היפותטית, או בשל האפשרות שהאויב ישתמש בו בעתיד באופן שיהפוך אותו למטרה צבאית. היות שכל האובייקטים האזרחיים הם מטרות צבאיות בפוטנציה, היתר להרוס רכוש אזרחי על יסוד שימוש עתידי אפשרי, יש בו למעשה מתן הכשר להריסתם של כל המבנים האזרחיים. לכן, בעוד ניתן להרוס בית המכסה על פתח של מנהרה המשמשת לצרכי צבא, לא ניתן להרוס בית שבאופן היפותטי יוכל לשמש ביום מן הימים ארגונים פלשתיניים חמושים.³⁹

חייל ישראלי שהפעיל טנק בצפון רצועת עזה במהלך העימות סיפר לארגון "שוברים שתיקה" כי "כמות ההרס שם הייתה בלתי נתפסת. אתה נוסע שם בשכונות, אתה לא מזהה כלום. אין אבן על אבן, באמת שאין אבן על אבן. אתה רואה מלא שדות, חממות, פרדסים, הכול הרוס, הכול מושחת לגמרי".⁴⁰ לדברי החייל, הטנק שלו פעל ביחד עם דחפורי די-9 צבאיים כדי להכין "מגננים" לכוחות צה"ל מאחורי הקו הקדמי. לדברי החייל, המפקדים באזורים הללו, אם "היה בית שלא נראה להם, מפריע להם או מהווה איום, אז יאללה, הולכים להוריד".⁴¹ דיני המלחמה מתירים להרוס בתים מטעמים של צורך צבאי חיוני התואמים את דיני המלחמה. עם זאת, החייל שיער שרק "חצי אולי" מפעולות ההריסה בוצעו "לצורך מבצעי". במקרים אחרים, היה לו הרושם שההרס בוצע ללא סיבה: "לפעמים המ"פ ככה להשאיר את הדי-ניינים מבסוט, אז הוא נותן להם איזה משהו להרוס".⁴²

ארגון "שוברים שתיקה" סיפק לארגון Human Rights Watch תמליל ראיון שערך עם מפעיל דחפור צבאי מדגם די-9 של חברת קטרפילר. נהג דחפור די-9, שביקש להישאר בעילום שם, אמר שלקראת סוף הפעולות הצבאיות של ישראל הרס בתים רבים, מטעים וחממות באחד האזורים ברצועת עזה, מצפון למעבר סופה. לדברי הנהג, לפני שנכנס לרצועת עזה "זעזע" אותו תדרוך שניתן לגדוד שלו על-ידי המפקד:

[המפקד] אמר... "זה בעוכרנו שאנחנו מדינה דמוקרטית, שהצבא לא יכול לפעול באגרסיביות שבה הוא רוצה לפעול". ואז הוא אמר לנו שוב שאנחנו עושים את המבצע הזה באגרסיביות... בדרך כלל בשיחות כאלה הצבא, המפקדים, מזכירים חיי אזרחים והתחשבות באזרחים, ממש לא הזכיר את זה אפילו. כלומר בברוטאליות, להיכנס בברוטאליות... הוא אמר "אם יש ספק, להוריד בתים, לא צריך לבקש אישור לכל דבר, אם אתם רוצים".⁴³

לדברי נהג די-9, בתדריך נוסף שנערך בסוף המבצע, סיפר המפקד לגדוד כי הם הרסו 900 בתי מגורים. הנהג סבר שנתון זה מתקבל על הדעת, היות ש"כשישים חיילים" עסקו בהפעלת

³⁹ אובייקט אזרחי ששימש בעבר כמטרה צבאית (משום שכוחות האויב הוצבו בו, למשל, במועד מוקדם יותר) אינו מטרה צבאית תקפה, והריסתו תהיה בבחינת סוג של הריסה עונשית בלתי חוקית.

⁴⁰ שוברים שתיקה, "חיילים מספרים על מבצע 'עופרת יצוקה', עזה 2009", עמ' 70.

⁴¹ שם, עמ' 71.

⁴² שם.

⁴³ תמליל ראיון שערך ארגון "שוברים שתיקה" עם נהג דחפור די-9, ירושלים, 27 בינואר 2009, המסמך נמצא בידו ארגון Human Rights Watch. ארגון "שוברים שתיקה" פרסם חלקים מהראיון בתוך: שם, עמ' 47-50.

הדחפורים ומשום ש"היו אנשים שהיו יומיים בעזה והרסו בית אחרי בית אחרי בית". הנהג הוסיף כי חלק מפעולות ההריסה בוצעו אפילו לאחר שהוכרז על הפסקת האש ב-18 בינואר.

עדיין נכנסנו פנימה, אבל הפעם זה היה יותר צמוד לגדר [לאורך הקו הירוק] והגדוד לא הרס בתים, רק מטעים ודברים כאלה. רק דברים שמפריעים לשטח, מיישרים את השטח ליד הגדר, כדי שמישראל אפשר יהיה לראות יותר... מאתיים מטרים [מהגדר]. אני לא נכנסתי בשלב הזה, אבל מאתיים מטרים.⁴⁴

הנהג הוסיף כי קיבל הנחיות ברשת הקשר להרוס בתים מסוימים, ולא פקודות לחשף אזור שלם. אף על פי כן, לדבריו, לא היו כוחות של צה"ל שנכנסו לתוך הרצועה בעקבות יחידת הדחפורים שלו, והוא אישר כי הוא היה הכוח המאסף. במקום להשתמש בדחפורים כדי לפרק מטעני נפץ ולהכשיר את הדרך לפלישה של כוחות חי"ר, הוא השתתף בחישוף שטח שכבר לא נותרו בו חמושים, מנהרות נסתרות ובניינים שמקורות מודיעין טענו שייתכן שחמושים מסתירים בהם נשק. אין זה חוקי להרוס רכוש אזרחי על יסוד ההנחה שהאויב יוכל להשתמש בו בעימותים שאולי יתקיימו בעתיד (ר' "חובות משפטיות"). ארגון Human Rights Watch ראה רכוש אזרחי שנהרס באזור המקיף את מעבר סופה, במרחק של למעלה מ-2.8 ק"מ מהגבול (ר' להלן "חיזואעה, א-שוכה ואל-פוח'ארי").

כמה חיילים סיפרו לארגון "שוברים שתיקה" כי הוכו בתדהמה מכך שבתים נהרסו "בלי הפסקה" באזורים שצה"ל שלט בהם. איש צוות טנק ישראלי שהתחפר במשך שבוע באזור מגורים ברצועת עזה שמיקומו לא צוין אמר כי כוחות ישראלים הרסו בתים באזור באמצעות מטעני נפץ "כל יום... כל הזמן", אף כי האזור רוקן מחמושים והכוחות הישראליים שלטו בו. "כל הזמן היו פיצוצים... כל הזמן הייתה פעילות הנדסה ללא הפסק, בבתים שאין שם אף אחד... נכנסו לבתים שאין שם אף אחד, במילא מתצפתים על הבתים האלה ואני אישית לא ראיתי..."⁴⁵

בהזדמנויות קודמות, לפני המלחמה, הרס צה"ל רכוש ברצועת עזה. גם אם פעולות הריסה אלה נועדו לשרת מטרה צבאית, הרי שההרס חרג חריגה ניכרת מגבולות המידתיות לפי המשפט הבינלאומי – למשל כאשר נהרסו 16 אלף בתי מגורים ברפיח בין השנים 2000 ו-2004, בעיקר כדי ליצור אזור חיץ לאורך הגבול עם מצרים. ארגון Human Rights Watch קבע כי הריסות בתים המוניות אלה בוצעו חרף חלופות ישימות ופחות הרסניות, ובכלל זה שימוש במכ"ם חודר קרקע שיכול היה לאתר מנהרות ובטקטיקות כמו מילוי פתחי המנהרות במלט. קיומן של חלופות במקרה זה מלמד על כך שהבתים נהרסו "ללא תלות בשאלה אם נשקף מהבתים איום מפורש".⁴⁶

נכונותו של צה"ל להרוס רכוש ללא הצדקה צבאית מספיקה או באופן שגרם לנזק אזרחי בלתי מידתי השתקפה גם בדיווחים כלליים יותר על כך שמפקדים מאשרים התקפות על מטרות מבלי לנקוט את כל אמצעי הזהירות האפשריים כדי למזער את הפגיעה באזרחים. חייל מילואים בשם אמיר מרמור, ששירת כתותחן בצוות טנק שפעל בגיבאליא, אמר לגיואיש כרוניקל:

היינו שם שבוע ואף על פי שאף אחד לא ירה עלינו, הירי וההרס נמשכו בלי הפסקה. יש לי ספק גדול כמה מפעולות ההרס אפשר להצדיק. אמרו לנו לצפות

⁴⁴ שם.

⁴⁵ שם, "עדות מס' 9 – הוראות פתיחה באש והריסות בתים", עמ' 21-23.

⁴⁶ ר' למשל: Human Rights Watch, "הריסת רפיח: הריסה המונית של בתים ברצועת עזה", 2004, <http://www.hrw.org/en/reports/2004/10/17/razing-rafa> (תקציר הדו"ח בשפה העברית זמין בכתובת: http://www.hrw.org/reports/2004/rafah1004/hebrew/rafah_summary_hebrew.pdf).

לספוג אש מכמה כיוונים. התגובה הראשונה שלנו הייתה לפוצץ בתים או להרוס אותם עם דחפורים בכיוון מסוים כדי לפתוח קווי אש יותר טובים. אבל אז לא היה שום ירי מהכיוון הזה, או מאף כיוון אחר.⁴⁷

חיילים אחרים תיארו אווירה מתירנית ביותר שבה מפקדים לא הענישו חיילים שהרסו רכוש ללא צורך. "אביב", מפקד כיתה בחטיבת גבעתי שכוחותיה התמקמו בשכונות זיתון שמדרום לעיר עזה, סיפר שחיילים השחיתו בתים "סתם כי זה נחמד... אתה לא מרגיש לא מהגורמים מעליך ולא מהקצינים שיש היגיון לזה, אבל הם לא יגידו כלום".⁴⁸

בדו"ח שפורסם ב-29 ביולי 2009 טען משרד החוץ של ישראל כי "הרס נרחב לתשתית אזרחית ולרכוש פרטי אמנם נגרם במהלך המבצע בעזה", אך לדברי המשרד, "הרבה מהנזק נדרש בשל צורכי המלחמה ונבע מאופן הפעולה של חמאס".⁴⁹ בדו"ח צוין כי חלק מהנזק נבע מהשימוש שעשה חמאס במטעני נפץ, שהוביל לאחר התקפות צה"ל לפיצוצי-משנה שהסבו נזק לרכוש סמוך, וכי כדי להגן על כוחותיו נאלץ הצבא להרוס כמה בניינים שמולכדו, והצטרך להשמיד רכוש אחר כדי לעקוף צירי תנועה ובניינים ממולכדים.⁵⁰ בדו"ח משרד החוץ לא הוזכרה המדיניות המבצעית שחיילים דיווחו עליה של הרס רכוש למען "היום שאחרי".

כפי שצוין לעיל, הימצאותם של מטעני נפץ או כלי נשק מאוחסנים או חשד סביר להימצאותם יכולים להפוך אובייקטים שבנסיבות אחרות היו בעלי אופי אזרחי, כמו בנייני מגורים, למטרות צבאיות לגיטימיות. לדברי חיילי ישראל שהשתתפו במתקפת הקרקע, "היו הרבה מטענים... או שהטנקים פוצצו או שס"פ [סילוק פצצות] פוצצו וזה היה מטען. לרוב, הם לא התפוצצו כי רוב המטענים שמצאו היו של תיל ומישהו שצריך להפעיל – ומי שהפעיל את זה, ברח. אבל זה היה מטען חי, מוכן..."⁵¹ במקרים מסוימים גרם צה"ל להתפוצצות מטעני נפץ שהרסו את הבניין שבו הוטמנו. ארגון "שוברים שתיקה" פרסם את עדותו של חייל שהיה עד ראייה לאירוע כזה ליד שכונת זיתון: "די-ניין עושה סיבובים סביב לבית כדי לבדוק שהוא לא ממולכד. פתאום הדי-ניין קופץ באוויר וכל הקומה התחתונה נופלת ועוד חלק מהקומה השנייה".⁵² במקרים אחרים, ניתן לראות בחומרי וידאו שצולמו על-ידי מטוסים ישראליים פיצוצי-משנה שנגרמו בהתקפות הישראליות, ואשר ככל הנראה מקורם בכלי נשק שאוחסנו על-ידי ארגונים פלשתיניים חמושים. נראה כי בכמה מפיצוצי-המשנה נהרסו או ניזוקו האזור שהותקף כמו-גם הבניינים הסמוכים.⁵³

בכל המקרים שארגון Human Rights Watch חקר ואשר במסגרתם נהרסו או ניזוקו בניינים רבים היו בנמצא ראיות חותכות לכך שפעולת ההרס בוצעה באמצעות מוקשים נגד טנקים או

⁴⁷ אנשיל פפר, "חיילי עזה מדברים", ג'ואיש כרוניקל, 5 במרץ 2009, <http://www.thejc.com/articles/gaza-soldiers-speak-out>, כניסה לאתר ב-24 ביוני 2009.

⁴⁸ עמוס הראל, "יורים ובוכים", הארץ, המהדורה האנגלית, 28 באפריל 2009, <http://haaretz.com/hasen/spages/1072475.html>, כניסה לאתר ב-26 ביוני 2009 (הנוסח העברי המובא כאן מבוסס על פרוטוקול כנס בוגרי המכינה הקדם-צבאית על-שם יצחק רבין במכללה האקדמית אורנים שבטבעון, <http://www.news1.co.il/uploadFiles/384121119976044.pdf>, כניסה לאתר ב-15 בפברואר 2010).

⁴⁹ משרד החוץ של ישראל, "המבצע בעזה", 27 בדצמבר 2008 – 18 בינואר 2009: היבטים עובדתיים ומשפטיים, 29 ביולי 2009, פסקה 438, http://www.mfa.gov.il/MFA/Terrorism-Obstacle+to+Peace/Terrorism+and+Islamic+Fundamentalism-/Operation_in_Gaza-Factual_and_Legal_Aspects.htm, כניסה לאתר ב-30 ביולי 2009.

⁵⁰ שם, פסקה 184.

⁵¹ שוברים שתיקה, "חיילים מספרים על מבצע 'עופרת יצוקה'", עזה 2009, "עדות מס' 23, עמ' 46.

⁵² שם, עדות מס' 20, עמ' 41.

⁵³ ר' למשל, סרטון וידיאו של צה"ל, "כלי נשק במסגד בעזה המותקף על-ידי חיל האוויר הישראלי, 1 בינואר 2009", שהועלה לאתר YouTube על-ידי המשתמש "Idfnadesk", http://www.youtube.com/watch?v=jwP_LusgPAw, כניסה לאתר ב-1 באוקטובר 2009.

דחפורים של ישראל.⁵⁴ אף שייתכן שהרס הרכוש במקרים אחרים היה בלתי חוקי, לא חקרנו אירועים שלא זיהינו כי הם עונים בבירור על המאפיינים שנקבעו בדיני המלחמה: הרס נרחב ובלתי נחוץ באזורים הנתונים לשליטה אפקטיבית של הגורם ההורס. במקרים שבהם עלה מתחקיר ארגון Human Rights Watch כי ייתכן שלכוחות הישראלים הייתה הצדקה צבאית לגיטימית להרס הרכוש, לא הוספנו לחקור (ר' "מתודולוגיה").

בדומה לכך, כוחות צה"ל יכלו להרוס באופן לגיטימי אובייקטים שבנסיבות אחרות היו נחשבים לאזרחיים במקרים שבהם הדבר נדרש מטעמים חוקיים של צורך צבאי. זאת, למשל במקרה שהיה על החיילים לפעול ליד בניינים שהיה לגביהם חשד סביר כי מולכדו או מוקשו בדרכים שיש בהן כדי לסכן חיילים בקרבת מקום. באירועים שארגון Human Rights Watch חקר, ההיקף הנרחב של ההרס והעובדה שהוא בוצע בידי צה"ל כמה ימים לאחר שהשתלט על האזור אינם עולים בקנה אחד עם הסבר כזה.

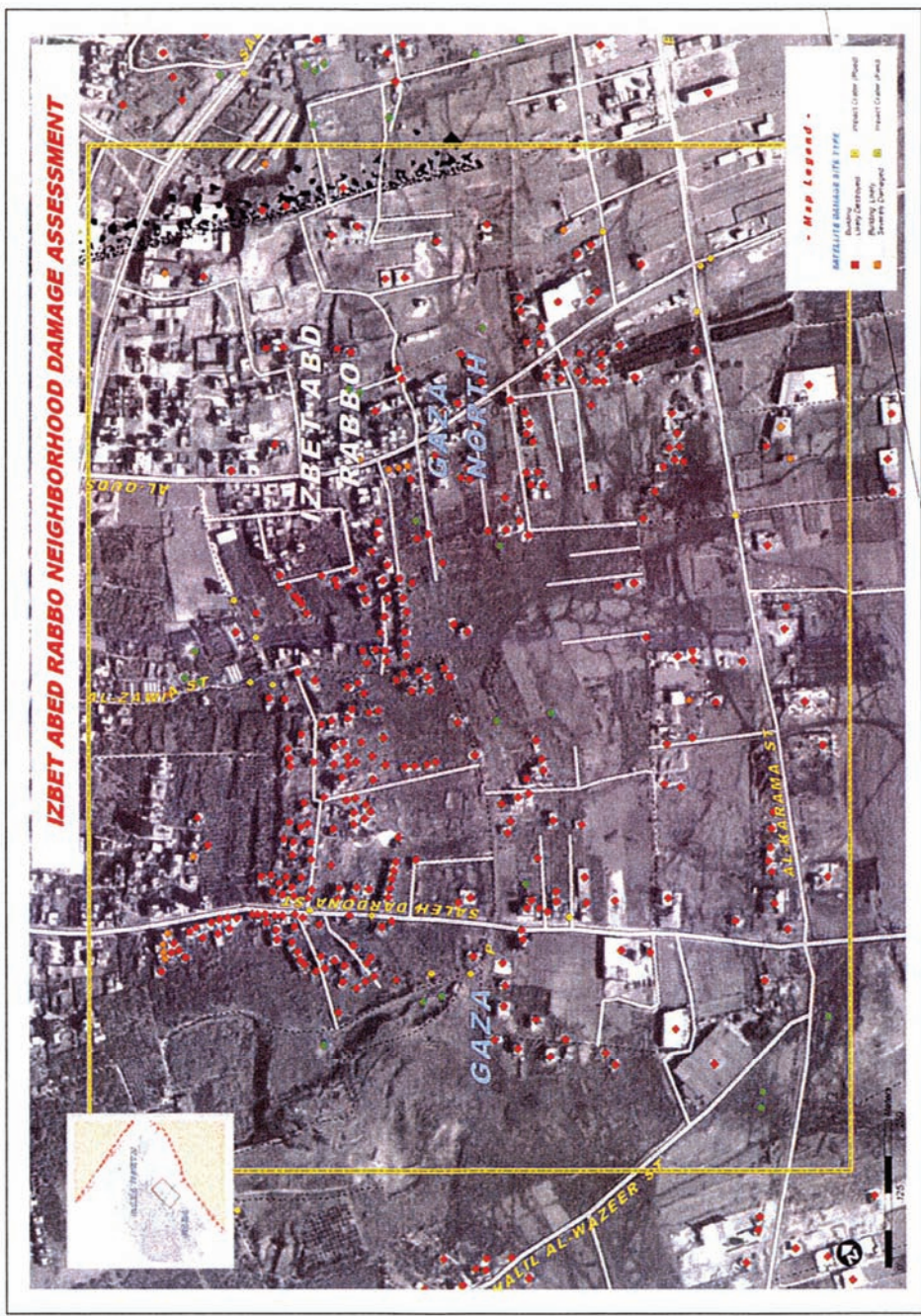
בדו"ח משרד החוץ נקבע:

כוחות צה"ל הרסו מבנים שאיימו על חייליהם ואשר היה צורך לסלקם. אלה כללו (1) בתים ששימשו בפועל פעילים של חמאס למטרות צבאיות במהלך הלחימה, (2) מבנים אחרים שבהם השתמשו פעילי חמאס לפעילות טרור, (3) מבנים שההרס המלא או החלקי שלהם היה חיוני בשל צרכים צבאיים, כגון תנועת כוחות מאזור אחד למשנהו (בהתחשב בכך שרבות מהדרכים היו ממולכדות), (4) מתקני חקלאות ששימשו כמחסה למנהרות ולתשתית של מחבלים, ו(5) תשתית הסמוכה לגדר הביטחון שבין רצועת עזה לישראל, ואשר שימשה את חמאס לפעולות נגד כוחות צה"ל או לחפירת מנהרות לתוך שטח ישראל.⁵⁵

דיני המלחמה אינם אוסרים על הרס חוקי של מבנים, תשתית ואדמה חקלאית התואמים לקריטריונים שהוזכרו בדו"ח משרד החוץ. קריטריונים אלה אינם חלים באף אחד מהמקרים שארגון Human Rights Watch חקר לצורך הכנת דו"ח זה. לפי דיני המלחמה, השימוש הקודם של כוחות חמאס ברכוש אזרחי כשהוא לעצמו אינו מהווה הצדקה מספקת להשמדתו. אף על פי כן, במרבית המקרים שארגון Human Rights Watch חקר לא נמצאו כל ראיות לכך שחמאס פרס חמושים או הטמין כלי נשק או תחמושת במתקני תשתית, ואף לא נמצאו טעמים אחרים של הכרח צבאי שיכשירו את הרס הרכוש שישראל ביצעה. כפי שצוין לעיל, מסקנותינו מוגבלות לתקריות המסוימות הללו (שאיננו טוענים כי הן מייצגות דפוס פעולה ישראלי רחב יותר) שנראה כי הפרו את דיני המלחמה וכי ישראל צריכה לחקור ולגנות כך שלא יישנו בעתיד. לא ביקשנו לחקור פעולות הרס שאפשר שבוצעו בשל צורך צבאי, ולא כללנו אותן בדו"ח זה.

⁵⁴ לארגון Human Rights Watch לא ידוע על מקרים שבהם ארגונים פלשתיניים חמושים הרסו בתי מגורים או אובייקטים אזרחיים אחרים ברצועת עזה, או הסבו להם נזק, במסגרת פעולות בלתי חוקיות מסוגן של הפעולות שדו"ח זה מתמקד בהן, בין בהתקפות מכוונות או פזיזות שבוצעו ללא צורך צבאי ובין בפעולות שבוצעו באופן בלתי מידתי או חסר הבחנה.

⁵⁵ משרד החוץ של ישראל, "המבצע בעזה, 27 בדצמבר 2008 – 18 בינואר 2009: היבטים עובדתיים ומשפטיים", פסקאות 438, 439.

Overview of the Izbet Abed Rabbo neighborhood damage assessment

בניינים הרוסים ומחנה אוהלים בעזבת עבד רבו, אפריל 2009. ארגון Human Rights Watch תיעד את הריסתם המוחלטת של בתיהם של לפחות 287 בני אדם לאורך רחובה הראשי של השכונה או בקרבתו. © 2009 ביל ואן אסוולד/ Human Rights Watch

מוקש ישראלי נגד טנקים שלא התפוצץ, בתוך הריסותיו של בית באזור עזבת עבד רבו שברצועת עזה. ישנן ראיות המצביעות על כך שצה"ל השתמש לעתים קרובות במוקשים נגד טנקים כדי להרוס בתי מגורים ברצועת עזה. © 2009 ביל ואן אסוולד/ Human Rights Watch

חמדאן אבו עוריבאן, שומר בחברת ההנדסה לבטון וחומרי בניין, עומד לצד הריסותיהן של משאית לשאיבת בטון ושל מכוניתו שלו. ארגון Human Rights Watch בחן 16 כלי רכב במתחם המפעל שנמחצו, ככל הנראה בטנקים ודחפורים של צה"ל, בסמוך לשכונת זיתון שבעזה. © 2009 ביל ואן אסוולד/ Human Rights Watch

תושבי הכפר ח'זואעה שבדרום-מזרח רצועת עזה נמלטו כאשר דחפורים הופעלו להריסת בתיהם. © 2009 ביל ואן אסוולד/ Human Rights Watch

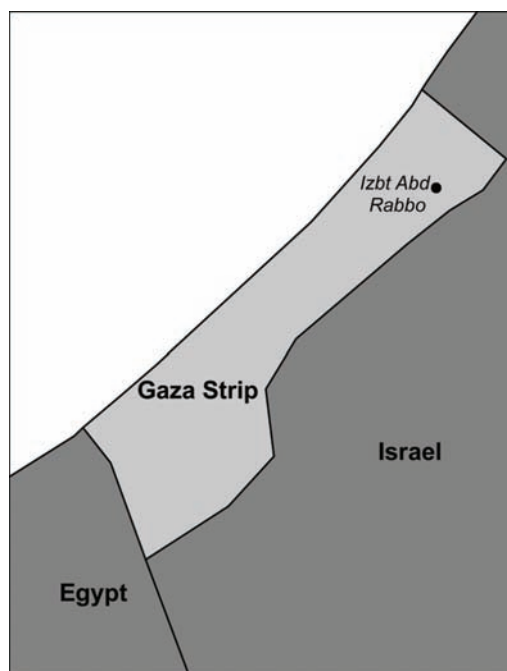

עקבות דחפורים המובילות לחורבות המפעל לייצור בייסקוויטים של משפחת אל-ואדייה
באזור תעשייה הסמוך לעזבת עבד רבו. © 2009 ביל ואן אסוולד/ Human Rights Watch

תושב שכונת זייתון, עזה, על חורבות ביתו, אפריל 2009. © 2009 ביל ואן אסוולד / Human Rights Watch

עזבת עבד רבו ואזורי תעשייה סמוכים

שליטת צה"ל בעזבת עבד רבו

עזבת עבד רבו, או שכונת עבד רבו, שוכנת בדרום ג'באליא, מצפון-מזרח לעיר עזה, ובמרחק של כ- 2.5 קילומטרים מקו שביתת הנשק עם ישראל משנת 1949 ("הקו הירוק"). ארגון Human Rights Watch תיעד את הריסתם המוחלטת במהלך מבצע "עופרת יצוקה" של 45 מבני מגורים, שבהם חיו לפחות 287 בני אדם, לאורך רחובה הראשי של השכונה או בקרבתו. חמישה עשר בתי חרושת באזור שממזרח לשכונה נהרסו גם הם, כמתואר להלן ("אזורי תעשייה"). מראיונות שקיים הארגון בנפרד עם 17 תושבים עולה כי הרוב הגדול של ההרס המתועד בדו"ח זה בעזבת עבד רבו התרחש לאחר ה-7 בינואר, מועד שעד אליו כבר הספיק צה"ל לבסס את שליטתו בשכונה.

ארגון Human Rights Watch לא מצא כל ראיות לכך שצורך צבאי חוקי הצדיק את הריסת בתי המגורים ומבני התעשייה על-פני שטח גדול בעזבת עבד רבו. חלק גדול מההרס נגרם לאחר שצה"ל ביסס את שליטתו באזור. הפעולות הצבאיות באזור הסתיימו במידה רבה, ולפיכך אין זה סביר שהריסתם של בתים כה רבים בוצעה בשל צפי כי בתוך זמן קצר תתנהל במקום לחימה.

ארגון Human Rights Watch לא ניסה לקבוע מה היה מספרם הכולל של הבתים שנהרסו בשכונה במהלך העימות בחודשים דצמבר וינואר, אך הארגון הפלשתיני לזכויות האדם אל-מזאן קבע כי 178 בתים בשכונה נהרסו כליל.⁵⁶ ניתוח תצלומי לוויין (שיידון להלן) מלמד ש-341 מבנים באזור נהרסו או ניזוקו קשות.

⁵⁶ http://www.mezan.org/en/details.php?id=9023&ddname=&id2=9&id_dept=31&p=center

לדברי תושבי השכונה, ב-24 השעות שחלפו מרגע שהחלה מתקפת הקרקע הישראלית ב-3 בינואר, השתלטו הכוחות הישראליים במהירות על קבוצה קטנה של מבנים על גיבל כאשף, גבעה הממוקמת ממזרח לשכונה וחולשת עליה, ואז פנו דרומה והתקדמו אל המסגד שבמרכז השכונה. לדברי אחד התושבים, "מהמסגד [החיילים] הלכו מבית לבית, והתקדמו מזרחה" תוך שהם משתלטים על בתים לאורך נתיב התקדמותם.⁵⁷ כמה תושבים זכרו כי עד ל-5 בינואר כבר התחפר טנק בסמוך למסגד שבמרכז רחוב אל-קודס, הרחוב המשתרע ממזרח למערב במרכז השכונה (ואשר נהוג לכנותו רחוב זימו), וכי הכוחות הישראליים השתלטו לפני מועד זה על בתים רבים משני צדי הרחוב באזור שסביב המסגד. חיילים ישראלים נכנסו בכוח לבתים או השתמשו במגפונים כדי להורות לתושבים לעזוב את בתיהם, ועצרו רבים מהם באורח זמני. כמה תושבים סיפרו לארגון Human Rights Watch כי חיילים ישראלים הכריחו אותם לערוך חיפושים בבתיים או לבצע משימות צבאיות מסוכנות אחרות תוך הפרה של דיני המלחמה.⁵⁸ לדברי תושבים, עד לבוקר ה-7 בינואר ביססו כוחות הקרקע של צה"ל את שליטתם על חלקיה המערביים והמזרחיים של עזבת עבד רבו.

ועדת הבדיקה של מפקדת האו"ם, אשר הוסמכה לבחון נזק שנגרם לרכוש האו"ם ופגיעה באנשי צוות של האו"ם במהלך ביצעו תפקידם, חקרה מקרה שבו נפתחה אש לעבר שיירת כלי רכב של האו"ם בעזבת עבד רבו ב-8 בינואר, לאחר שהשיירה קיבלה מצה"ל היתר לנסוע באזור כדי לפנות את גופתו של עובד האו"ם. הוועדה מצאה כי עד ל-5 בינואר האזור כבר "נכבש בידי צה"ל".⁵⁹ פרטי התקרית מאששים את המסקנה שלפיה הייתה בידי צה"ל השליטה המלאה באזור. צה"ל נתן לצוות האו"ם הנחיות לעבור באזור ב"תאריך ושעה מסוימים" ו"להימנע מנסיעה בדרך מסוימת".⁶⁰

תושבים רבים שגרו ברחוב זימו או בסמוך אליו, ואשר עזבו את האזור בין ה-5 וה-12 בינואר, אמרו כי לבתיהם ולבתי שכניהם לא נגרם נזק רב עד אותה עת, וכי הלחימה הקרובה ביותר התנהלה לכל הפחות במרחק של 500 מטר מערבה, מעבר לגבולות עזבת עבד רבו. כששבו התושבים לבתיהם, ב-18 בינואר, הם גילו כי כמעט כל חציה המזרחי של השכונה, כולל בתים רבים ומאות דונם של אדמה, נהרסו והושחתו בידי הכוחות הישראליים.

ניתוח תצלומי לוויין של סוכנות הלוויין של האו"ם מאמת את הממצא שלפיו רוב ההרס בשכונה נגרם לאחר השלב הראשון של המתקפה. התצלומים ממחישים כי מבנים בשכונת עבד רבו נהרסו או ניזוקו קשה במהלך הזמן. מניתוח שערכה הסוכנות עולה כי בין ה-27 בדצמבר 2008 ל-6 בינואר 2009 נהרסו או ניזוקו קשות בשכונה רק 11 מבנים, אך 330 מבנים נהרסו או ניזוקו קשות בין ה-6 ל-19 בינואר – כלומר, הנזק שנגרם לאחר שצה"ל כבר ביסס את שליטתו באזור היה גדול פי שלושים מזה שנגרם קודם לכן.⁶¹

⁵⁷ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם מסלם אל-חדאד, עזבת עבד רבו, 14 באפריל 2009.

⁵⁸ ר' להלך דיון מפורט במקרים של מגידי עבד רבו, עריף סלמאן אל-ער ואכרם עאיש עבד רבו. אמת ג'יבה הרביעית, סעיף 40 (מותר להכריח אזרחים מוגנים לבצע עבודה רק בתנאים מגבילים מאוד ורק עבודה "אשר אין לה כל קשר-מישרין לניהול פעולות מלחמה").

⁵⁹ תקציר מזכ"ל האו"ם לדו"ח ועדת הבדיקה של מטה האו"ם בנוגע לתקריות מסוימות שאירעו ברצועת עזה בין ה-27 בדצמבר 2008 ל-19 בינואר 2009, "תקרית (ה): ירי מנשק קל שפגע בשיירה של אונר"א באזור עזבת עבד רבו ב-8 בינואר 2009 ונזק הקשור בירי זה שנגרם לכלי רכב של האו"ם", 5 במאי 2009. המזכ"ל לא פרסם את דו"ח הוועדה, אך הגיש תקציר שלו למועצת הביטחון.

⁶⁰ שם. ועדת הבדיקה מצאה כי בשל כשל בתקשורת בתוך צה"ל, ירה צה"ל לאחר מכן קליעים מנשק קל על המכונית שהובילה את השיירה "כאזהרה".

⁶¹ חמישים מבנים ניזוקו או נהרסו בין ה-10 ל-16 בינואר, ותשעים מבנים נוספים בין ה-16 ל-19 בינואר, במהלך התקופה שבה ביצע צה"ל את הנסיגה מרצועת עזה. בניתוח תצלומי הלוויין שערכה הסוכנות זוהה דפוס דומה במספר מכתשי הפגיעה, שנגרמו ככל הנראה מירי ארטילריה או בהפצצות אוויריות, ואשר ניתן לראותם בשדות ובדרכים בשכונה במהלך המבצע של צה"ל: 11 מכתשים בין ה-27 בדצמבר 2008 ל-6 בינואר 2009; 20 מכתשים נוספים בין ה-

לדברי תושבים, קודם למתקפה ירו לוחמים פלשתינאים רקטות משטחים פתוחים המקיפים את האזור. תושבים אמרו לארגון Human Rights Watch כי תצפיתני גבולות (מוראביטון) מחמאס ומארגונים פלשתיניים חמושים אחרים נכחו בעזבת עבד רבו לעתים קרובות לפני העימות, וכי ארגונים חמושים השתמשו בשטחים הפתוחים הסמוכים לשכונה כדי לירות רקטות על ישראל. האשם דחלאן, בן 49, העריך כי הכוחות הישראליים "הרסו הרבה יותר בתים בחלק המזרחי של השכונה מאשר בחלק המערבי כי הלוחמים שבאו לאזור הזה בעבר [פעלו] במזרח".⁶² לדברי דחלאן, בבית אחד לפחות, שנהרס בשלביו הראשונים של העימות, הייתה מנהרת מילוט שהובילה לבית אחר. הוא הוסיף כי אף שאנשי חמאס חמושים השתמשו באזור, רק מעטים מהם גרו בו: "רק שישה מהבתים שנהרסו היו שייכים לחמאס". תושב אחר, מחמוד רג'יב עבד רבו, סיפר לארגון Human Rights Watch על מנהרות בג'בל כאשף ובג'בל א-רייס, הגבעות שמצפון ומדרום לעזבת עבד רבו, בהתאמה.⁶³ מדיווחים שמסרו תושבים עולה כי ייתכן שארגונים פלשתיניים חמושים השתמשו בבתים מסוימים בעזבת עבד רבו כמקום מסתור לפני או אחרי שירו רקטות מאזורים סמוכים או לצרכים צבאיים אחרים.

בתים שלוחמים פלשתינאים השתמשו בהם למסתור, ואשר בהם הוסתרו מנהרות, או כאלה שהפכו בדרך אחרת למטרות צבאיות, היו מטרה לגיטימית להתקפה. תושבים אמרו שמבנים אלה היו מיעוט קטן מאוד מהבתים בעזבת עבד רבו. לארגון Human Rights Watch לא ידוע על קיומן של ראיות כלשהן שהיו עשויות להוביל באופן סביר את צה"ל למסקנה שיותר מחלק קטן מהבתים שהרס באזור היו מטרות צבאיות. זאת, גם בהנחה שצה"ל גרס כי חוקי להרוס בתים שסביר כי חמושים ישתמשו בהם לצורך התקפות עתידיות (בנוסף לבתים שסביר היה להניח כי הריסתם תקנה יתרון צבאי קונקרטי ומוגדר במהלך העימות, כפי שמתירים דיני המלחמה). ההרס הסיטוני של גושי בניינים שלמים הוא בגדר הרס מופקר על-פי דיני המלחמה, אפילו ניתן היה להרוס כמה מהבתים באורח חוקי.

בפגישה שהתקיימה ב-4 בפברואר 2010, אמרו נציגי הפרקליטות הצבאית הראשית לארגון Human Rights Watch כי בעזבת עבד רבו התנהלה "לחימה עזה" וכדי להדגים זאת סיפרו על "שלושה חמושים בבית פרטי שניהלו קרב יריות עז שנמשך שעות". נציגי הפרקליטות טענו כי "תקרית זו אינה ייחודית, והדבר התרחש בכל רחבי הרצועה", והפנו בנושא זה לצילומים שפרסם משרד דובר צה"ל שנראים בהם מבנים ששימשו ארגונים פלשתיניים חמושים למטרות צבאיות.⁶⁴ אולם, לא היה ביכולתם של נציגי הפרקליטות הצבאית להצביע על מידע ספציפי אחר כלשהו בנוגע ללחימה או לשימוש ברכוש אזרחי למטרות צבאיות בעזבת עבד רבו, והם הכירו בכך שלא פורסם אף תצלום מאזור זה.

לדברי תושבים באזור ועל-פי דיווחים אחרים, כמה חמושים פלשתינאים נכחו בשכונה בזמן המתקפה האווירית הישראלית, שהחלה ב-27 בדצמבר 2008, ובמהלך המתקפה הקרקעית שבאה בעקבותיה החל ב-3 בינואר 2009. ועדת האו"ם לבדיקת העובדות בנוגע לעימות ברצועת עזה ציינה כי על-פי מאמר שפרסם ארגון ישראלי לא ממשלתי, "נראה שעזבת עבד רבו והאזורים הסמוכים של ג'בל אל-כאשף וג'בל א-רייס היו בין המקומות שבהם התנהלה הלחימה העזה ביותר

6 ל-10 בינואר; שום מכתשים חדשים בין ה-10 ל-16 בינואר; ושלושה בין ה-16 ל-19 בינואר. מכון האו"ם להכשרה ולמחקר, סוכנות הלוויין של האו"ם (UNOSAT), "ניתוח תצלומי לוויין בשירות ועדת האו"ם לבדיקת העובדות בנוגע לעימות ברצועת עזה", 27 באפריל 2009, עמ' 14, המסמך נמצא בידי ארגון Human Rights Watch.

⁶² ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם האשם דחלאן, עזבת עבד רבו, 15 באפריל 2009.

⁶³ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם מחמוד רג'יב עבד רבו, עזבת עבד רבו, 15 באפריל 2009.

⁶⁴ פגישת צוות הפרקליטות הצבאית הראשית עם ארגון Human Rights Watch, תל אביב, 4 בפברואר 2010.

במהלך הפעולות הצבאיות".⁶⁵ במאמר צוין כי ב-9 בינואר 2009 בערב "נורו שלוש רקטות אר-פי-גי ואש מקלעים על בית שבו הוצבו חיילי צה"ל באזור עזבת עבד רבו שבגזרה המזרחית של ג'באליא"⁶⁶ המאמר התבסס על מידע מאתרי אינטרנט של ארגונים פלשתיניים חמושים, שלפחות במקרה אחד הפריזו מפרסמיו בתיאור הצלחתם הצבאית.⁶⁷

לא עלה בידו של ארגון Human Rights Watch לקבוע מה היה מספרם של הלוחמים הפלשתינאים והחיילים הישראלים שנהרגו או נפצעו בלחימה בעזבת עבד רבו. כמה תושבים שראיינו אמרו כי בהתקפות ישראליות נהרגו בעזבת עבד רבו לפחות שישה לוחמים עד ל-6 בינואר. הצלבת רשימות ההרוגים שריכזו המרכז הפלשתיני לזכויות האדם, אשר הנו ארגון לא ממשלתי שמושב בעזה, והארגון הישראלי הלא ממשלתי בצלם, מעלה כי לפחות ארבעה חמושים (כולם אנשי חמאס) נהרגו בעזבת עבד רבו ב-3, ב-12 וב-18 בינואר (אז נהרגו שני חמושים).⁶⁸

אף שבשכונה אכן התנהלה לחימה מסוימת בין הכוחות הישראליים והפלשתיניים במהלך המתקפה הקרקעית, כפי שצוין לעיל, תושבים דיווחו כי השכונה הייתה נתונה לשליטת צה"ל כאשר עזבו את האזור, בין ה-5 ל-14 בינואר. העובדה ששלושה לוחמים פלשתינאים נהרגו במהלך הלחימה בעזבת עבד רבו או בסביבתה לאחר ה-5 בינואר עשויה להצביע על כך שארגונים חמושים ביצעו התקפות נגד באזור, ועניין זה מעלה את האפשרות שחלק מהרכוש נפגע בהתקפה כזו או בידי כוחות מגן של צה"ל. ארגון Human Rights Watch שוחח עם תושב אחד שנותר באזור לכל אורך הפלישה ולא היה עד לשום לחימה לאחר שהתחילה פלישה זו, אם כי תושב זה נותר בתוך ביתו ולפיכך שדה הראייה שלו היה מוגבל.⁶⁹ אולם, כפי שנדון בחלק זה של הדו"ח, הצהרות של עדים והראיות הפיזיות, ובכללן טבעו הנרחב של ההרס, מספקות אינדיקציה איתנה לכך שהרוב הגדול של ההרס שנגרם לרכוש אזרחי לא היה תוצאה של לחימה ואף לא תוצאה חוקית של צורך צבאי כפי שנידון לעיל.

הכוחות הישראליים נכנסו לאזור מרכז עזבת עבד רבו ב-3 בינואר בלילה. אחד התושבים אמר לארגון Human Rights Watch כי בסביבות חצות שמע קולות ירי, וכי מאוחר יותר באותו לילה

⁶⁵ דו"ח ועדת האו"ם לבדיקת העובדות בנוגע לעימות ברצועת עזה, 15 בספטמבר 2009, פסקה 776, עמ' 221, המצטט את סא"ל (מיל) יונתן דחוח הלוי, המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה, The hidden dimension of Palestinian war casualties in operation 'cast lead': Hamas fire on Palestinian areas הפלשתינאים במבצע "עופרת יצוקה": ירי חמאס על אזורים פלשתיניים, ללא תאריך. על אף כמה שיחות טלפוניות שניהל ארגון Human Rights Watch עם סא"ל (מיל) הלוי ועם עובדים אחרים במרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה, לא עלה בידי ארגון Human Rights Watch לקבל עותק של המאמר.

⁶⁶ דו"ח ועדת האו"ם לבדיקת העובדות בנוגע לעימות ברצועת עזה, הערת שוליים 509, עמ' 273.

⁶⁷ ועדת האו"ם לבדיקת העובדות ציינה כי המאמר של הלוי מספק מידע מועיל, אך "כי התקרית היחידה שתוארה במאמר שהיא חקרה אותה בעצמה ממחישה את חוסר המהימנות של כמה מהמקורות שעליהם הסתמך [המאמר]. בתקרית זו, טען המקור כי שלושה לוחמים פלשתינאים הציבו מארב בבית בעזבת עבד רבו, השליכו מטעני נפץ על הכוחות הישראליים המזוינים והצליחו לגרור חיילי ישראלים פצועים לתוך הבית. מהעובדות שאספה בעצמה, יכולה הוועדה להוציא מכלל אפשרות כי בתקרית זו הלוחמים הפלשתינאים הצליחו ללכוד חיילי ישראלים. מדוגמה זו עולה כי ייתכן שכמה מאתרי האינטרנט של הארגונים הפלשתינאים החמושים מפריזים במידת הצלחתם של פלשתינאים בתקיפת כוחות ישראליים באזורים עירוניים". דו"ח ועדת האו"ם לבדיקת העובדות, פסקה 456, עמ' 139.

⁶⁸ ברשימה שלהלן מופיעים שמותיהם, גילם ותאריכי מותם של החמושים שנהרגו על-פי המרכז הפלשתיני לזכויות האדם בעזבת עבד רבו, ולאחר מכן מופיע המידע שסיפק בצלם במקומות שבהם קיימת סתירה בין שני המקורות. בצלם אינו מספק מידע על מיקום מדויק, אך קובע כי שלושה מההרוגים המופיעים ברשימה של המרכז הפלשתיני לזכויות האדם נהרגו במחנה הפליטים ג'באליא, אזור שונה מעזבת עבד רבו, וכי אדם נוסף נהרג בתאריך מוקדם יותר. מוחמד נאהד עלי עבד רבו, בן 22, 3 בינואר; חסן הישאם א-סקא, בן 21, 14 בינואר [בצלם: נהרג במחנה הפליטים ג'באליא]; עבדאללה מאלכ א-דין אל-חאג' עלי, בן 22, 17 בינואר [בצלם: נהרג ב-12 בינואר]; פאזי אחמד מוחמד אבו ורדה, בן 30, 18 בינואר [בצלם: נפצע ב-12 בינואר במחנה הפליטים ג'באליא ומת ב-18 בינואר]; איאד ח'מיס עבד אל-בנא, בן 21, 18 בינואר [בצלם: נפצע ב-12 בינואר במחנה הפליטים ג'באליא, מת ב-18 בינואר]; אבראהים אחמד עבדאללה עלוואן, בן 32, 18 בינואר; ואבראהים סאבר רביע ג'נייד, בן 21, 18 בינואר.

⁶⁹ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם האשם דחלן, עזבת עבד רבו, 15 באפריל 2009.

נכנסו החיילים הישראלים לכפר מכיוון צפון.⁷⁰ האיש אמר עוד כי ב-4 בינואר בשעה 8:00 בבוקר שמע קולות של ירי טנקים מכיוון ג'בל כאשף.

האשם דחלאן אמר כי ראה חיילים נכנסים לשכונה ברגל ב-4 בינואר בשעה 6:00 בבוקר מג'בל כאשף. "מספר עצום של חיילים, מאות, פרצו לתוך בתים, פינו ואבטחו אותם. כבר באותו בוקר החיילים היו בשני בתים מול הבית שלי".⁷¹ דחלאן אמר כי מאוחר יותר באותו יום יצרו דחפורים של צה"ל קיר עשוי עפר על הגבעה הקרויה ג'בל כאשף, והכוחות הישראליים השתלטו על בית לבן הניצב על גבעה זו, והציבו צלפים ש"ירו על הבית שלי בכל פעם שהוילונוות זזו". לדבריו, במהלך שאר הפלישה "שני טנקים נשארו בלילה על ג'בל כאשף, אבל בשעה 8:00 בבוקר היו באים עוד טנקים ממזרח, עם דחפורים". דחלאן הוסיף כי צה"ל השתלט על האזור במהירות.

ר'זאלה סלאמה אבו פריח, בת 60, גרה בבניין בטון רב-קומות (שלא נהרס) ואשר משקיף על העיירה מצדו הדרום-מזרחי של ג'בל כאשף. ר'זאלה אמרה לארגון Human Rights Watch כי חיילים ישראלים הופיעו לפני ביתה ב-4 בינואר בשעה 7:00. "פחדנו שהם יהרסו את הבית, אז ביקשתי מכלתי להעיר את הילדים, כדי שהם יעשו קצת רעש [ו]יראו לחיילים שיש ילדים [בבית]. אז הם [החיילים] פרצו לתוך הבית".⁷² החיילים ריכזו את ר'זאלה ואת בניה ובני משפחותיהם בחדר המגורים שבקומת הקרקע, והשתלטו על הבית, תוך שהם יורים מהקומות העליונות ואינם מתירים לבני המשפחה לעזוב עד ל-14 בינואר, "יומיים אחרי שנגמר לנו הלחם".

תושבים דיווחו על לחימה מסוימת שהתנהלה בשכונה במהלך ה-3, ה-4 וה-5 בינואר – שלושת ימיה הראשונים של המתקפה הקרקעית הישראלית. האשם דחלאן, בן 49, שנותר באזור במשך כל תקופת המלחמה, סיפר לארגון Human Rights Watch על שני חמושים שנהרגו ב-3 בינואר בהפגזה ישראלית בסמוך לביתו של מסלם אל-חדאד, בעל בית חרושת למרצפות; לוחם נוסף נהרג ב-4 בינואר במהלך התנגשויות על ג'בל כאשף; ושני לוחמים נוספים נהרגו במרכז הכפר, בתאריך לא ידוע.⁷³ לדברי דחלאן, ב-5 וב-6 בינואר הוא שמע חילופי אש מכיוון צפון-מערב, בצדו של ג'בל כאשף המרוחק מביתו, אך לא ידוע לו על שום לחימה אחרת שהתחוללה בקרבת עזבת עבד רבו. דחלאן, איש ביטחון שהועסק על-ידי הרשות הפלסטינית, אמר כי חמאס הגביל את פעילותו באזור במהלך הלחימה, ומתח ביקורת על חמאס על כך שנמנע מניצול "הזדמנות היסטורית להתעמת עם צה"ל, שנכנס לאזור ברגל". לדברי תושב אחר, מחמוד רג'ב עבד רבו, הלוחם היחיד מעזבת עבד רבו שנהרג במהלך המתקפה היה מוחמד נאהד עבד רבו, חבר בגדודי עז א-דין אל-קסאם של חמאס.⁷⁴ לדברי מחמוד, בית אביו של מוחמד נפגע ב-1 בינואר מפצצה או מטיל. מחמוד אימת את המידע על כך שכוחות צה"ל הרגו שני חמושים בקרבת ביתו של מסלם אל-חדאד וחמוש נוסף על ג'בל כאשף, ואמר כי שלושה לוחמים נהרגו בסביבות המסגד במרכז העיירה. לדבריו, שלושה לוחמים נוספים נהרגו בסמוך לצומת שבו מצטלב רחוב זימו עם דרך סלאח א-דין, שהיא עורק התחבורה הראשי מצפון הרצועה לדרומה. עד אחר, מג'די עבד רבו, אמר לארגון Human Rights Watch כי צה"ל עצר אותו למשך יומיים החל ב-5 בינואר, והכריח אותו לשמש שליח בין צה"ל לבין שלושה לוחמי חמאס פצועים שהיו לכודים בבית.⁷⁵ לדברי מג'די, בליל ה-6 בינואר תקף צה"ל את שלושת הלוחמים והרג אותם.

⁷⁰ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם סאלח עלי סאלח סואלחה, עזבת עבד רבו, 15 באפריל 2009.

⁷¹ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם האשם דחלאן, עזבת עבד רבו, 15 באפריל 2009.

⁷² ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם ר'זאלה סלאמה אבו פריח, עזבת עבד רבו, 15 באפריל 2009.

⁷³ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם האשם דחלאן, עזבת עבד רבו, 15 באפריל 2009.

⁷⁴ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם מחמוד רג'ב עבד רבו, עזבת עבד רבו, 15 באפריל 2009.

⁷⁵ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם מג'די עבד רבו, עזבת עבד רבו, 25 בינואר 2009. ר' ארגון Human Rights Watch, "נהרגו עם דגל לבן: מקרי הרג של אזרחים פלשתינאים במבצע 'עופרת יצוקה'", 13 באוגוסט 2009, <http://www.hrw.org/node/85126>; ר' גם את "דו"ח ועדת האו"ם לבדיקת העובדות בנוגע לעימות ברצועת עזה", "המקרה של מג'די עבד רבו", עמ' 281-287.

גיומעה מובארכ סלאם, רועה צאן בן 25, אמר כי הוא ומשפחתו עזבו את ביתם ביומה השני של המתקפה הקרקעית, בסביבות ה-5 בינואר. "כשעזבנו עדיין הייתה התנגדות והיו קצת התנגשויות אבל זה היה קרוב יותר לדרך סלאח א-דין [ממערב לעזבת עבד רבו] מאשר לכביש המזרחי [מן העבר השני]. הם הסתתרו אבל ראינו ירי של רקטות ושמענו ירי מרגמות, שהיה תכוף מאוד. אבל אף אחד מהלוחמים לא היה בשכונה הזאת. המיקום הקדמי [מזרחי] ביותר שלהם היה דרך סלאח א-דין".⁷⁶ כיוון שצה"ל שלט בשטח והמשיך להתקדם הלאה לתוך הרצועה מעזבת עבד רבו, אין זה נראה סביר כי חוליות של ירי רקטות היו מתקדמות לתוך השטח שבשליטת צה"ל לאחר שסלאם עזב את האזור ב-5 בינואר. כפי שיידון להלן, רוב ההרס נגרם לאחר ה-7 בינואר, דהיינו לאחר שהכוחות הישראליים כבר ביססו את שליטתם בכפר.

רבים מתושבי עזבת עבד רבו תיארו התנסות דומה: הם פונו מבתיים בידי חיילי צה"ל או נמלטו בשל הפגזות עזות, הלכו מערבה לאורך רחוב זימו, ואז נבלמו ועוכבו בידי כוחות אחרים של צה"ל. החיילים אפשרו לנשים ולילדים להמשיך אך החזיקו בגברים, בדקו את תעודות הזהות שלהם, ואפשרו להם להמשיך בדרכם רק שעות או ימים מאוחר יותר. בכמה מקרים, כוחות ישראלים העבירו גברים שנעצרו לשטח ישראל. במקרים אחרים, החל ב-5 בינואר, צה"ל כפה על חלק מהגברים הפלשתינאים שנעצרו בשכונה לבצע משימות מסוכנות בעלות אופי צבאי.⁷⁷ כך למשל, חיילים ישראלים הכריחו באיומי נשק את מגידי עבד רבו להיכנס שוב ושוב למבנה שאליו נכנסו שלושה פלשתינאים חמושים.⁷⁸ מקרים אלה, שבהם הקימו חיילים ישראלים מעין נקודות ביקורת שבהן עצרו, זיהו והפרידו אנשים שניסו לעזוב את השכונות, מלמדים על שליטתו של צה"ל במרכז השכונה.

עריף סלמאן אל-ער, בן 32, אמר כי כוחות ישראלים עצרו אותו ב-4 בינואר בעת שניסה לעזוב את האזור. עריף אמר כי ב-3 בינואר בשעת השקיעה ראה פגז נוחת על בית קרוב משפחתו מוחמד מוחמד אל-ער, בן 55.⁷⁹ ב-4 בינואר בסביבות השעה 10:00 בבוקר החליט עריף לפנות את משפחתו מביתם שמדרום לרחוב זימו בצדה המזרחי של עזבת עבד רבו. עריף ובני משפחתו הלכו מערבה מרחק של 450 מטר לאורך רחוב זימו עד שהגיעו למסגד. חיילים ישראלים שלבשו מדים ירוקים יצאו מאחד הבתים, הפרידו אותו ממשפחתו, כיסו את עיניו, כבלו את ידיו באזיקי פלסטיק ולקחו אותו לתוך הבית, שהוחזק בו ארבעה אנשים נוספים, כולל בעל הבית, אבו לאפח. עריף סיפר כי למחרת היום, ב-5 בינואר, החיילים "השתמשו בי כמגן אנושי". לדבריו, החיילים כפו עליו להקיש על דלת בית סמוך ואז לעלות לפני חייל ישראל במעלה המדרגות בעת שנערך חיפוש בבניין. ב-6 בינואר נלקח עריף לדבריו בכלי רכב משוריין לאוטובוס, שהסיע אותו במשך שעה לבסיס צבאי שבו הוחזקו במעצר 50 גברים. הוא שוחרר כעבור יומיים במעבר ארז שבין ישראל לרצועת עזה. "הם לא אמרו לנו באיזו דרך ללכת, הם אמרו רק 'יאללה, כולם הביתה'". הלכנו למחנה הפליטים ג'באליא". לאחר המלחמה, ב-18 בינואר, כשעריף ובני משפחתו שבו לעזבת עבד רבו, הם גילו כי ביתו ושלושה בתים סמוכים השייכים לקרובי משפחתו נהרסו, והותירו אחריהם 37 בני אדם ללא קורת גג.

סאבר אבו פריח אמר לארגון Human Rights Watch כי החליט להימלט מביתו הסמוך לגוש אל-ער לאחר הפגזה כבדה על האזור, ולאחר ששמע חייל שדיבר באמצעות מגפון מורה לכל המשפחות לעזוב. הוא סבור כי היה זה יום שלישי הראשון למתקפה הקרקעית, ה-6 בינואר.⁸⁰ לדבריו,

⁷⁶ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם גיומעה מובארכ סלאם, עזבת עבד רבו, אפריל 2009.

⁷⁷ ראיונות שערך ארגון Human Rights Watch עם קסטרו עבד רבו, עזבת עבד רבו, 25 בינואר 2009, מגידי עבד רבו, עזבת עבד רבו, 25 בינואר ואכרם עיאש עבד רבו, עזבת עבד רבו, 25 בינואר 2009.

⁷⁸ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם מגידי עבד רבו, עזבת עבד רבו, 25 בינואר 2009.

⁷⁹ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם עריף סלמאן אל-ער, עזבת עבד רבו, 14 באפריל 2009.

⁸⁰ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם סאבר אבו פריח, עזבת עבד רבו, 15 באפריל 2009.

כשעזב את האזור, חמשת הבתים של משפחת אבו פריח עדיין עמדו על תלם. כששב לאחר המלחמה, נהרסו כל החמישה, והותירו אחריהם 31 בני אדם ללא קורת גג.

אכרם עיש עבד רבו, בן 40, אמר לארגון Human Rights Watch כי חיילים ישראלים שהיו בשכונה הוציאו אותו מביתו ב-7 בינואר.⁸¹ הם הכריחו אותו לנוע עמם במשם יומיים, תוך הפרה של האיסור על "שימוש במגנים אנושיים" וכפו עליו באיומי נשק לחפש חמושים פלשתינאים ונשק בבתים. לדברי תושבים אלה, עיקר הלחימה הסתיימה והכוחות הישראליים שלטו באזור בעת שהוחזקו במשמורת צה"ל.

סועאד מוחמד עבד רבו, בת 54, שגרה לפני המלחמה בבניין בטון רב-קומות מול רחוב זימו, אמרה לארגון Human Rights Watch כי ב-7 בינואר, "בזמן שהתפללנו את תפילת אחר הצהריים", חייל ישראלי עם מגאפון הורה ל-13 תושבי הבית לעזוב.⁸² "הילדים רצו החוצה, אבל אני ניסיתי לקחת כמה תעודות זהות ותכשיטים. רציתי לנעול את הדלת אבל החיילים מנעו ממני לעשות את זה. הוא אמר 'אנחנו כאן'". כששבה לאחר המלחמה גילתה כי ביתה נהרס.⁸³

איסמהאן אבו ראשד, בת 44, ואחותה נרימאן אבו ראשד, בת 43, נמלטו מעזבת עבד רבו בשעות אחר הצהריים של ה-7 בינואר.⁸⁴ בני משפחת אבו ראשד נמנו עם 19 בני אדם שגרו בבניין חד-קומתי בן ארבעה חדרים בסמוך לגוש אל-ער, ששכן גם הוא בצדו הדרומי של רחוב זימו. ביום רביעי ה-7 בינואר, בשעה 11:00, נחתו פגזים על בית השכן ומפגיעת אחד הרסיסים נהרגה אם המשפחה, בדר מוחמד מוסא אבו ראשד, בת 72. שכנים אמרו למשפחה כי בשעות אחר הצהריים תחול רגיעה בלחימה – ישראל הכריזה לראשונה על "הפוגה הומניטארית" ב-7 בינואר – וקבוצה של 15 בני משפחה עזבה את הבניין שלהם בסביבות השעה 14:00. איסמהאן סיפרה לארגון Human Rights Watch כי סייעה לשאת את גופת אמה כקילומטר וחצי מערבה, עטופה בשמיכה, לאורך רחוב זימו לכיוון דרך סלאח א-דין, שהיא עורק התחבורה הראשי מצפון הרצועה לדרומה.

כוחות ישראלים השתלטו על האזורים שדרכם עברו: "החיילים היו בבתים. היה טנק ברחוב שבו נמצא הבית של עייש עבד רבו, והיו חיילים בבית שליד הטנק. הם הכריחו אותנו להישאר שם במשך ארבע שעות". לדברי איסמהאן, כשעזבו את האזור, היא ראתה כי ביתה שלה, שלושה בתים השייכים למשפחת סיאם והבניינים הגדולים השייכים למשפחות שרייתח ואל-חדאד עמדו עדיין על תלם וספגו רק נזקים קלים מרסיסים. כל הבתים הללו נהרסו לאחר מכן.

עיד דאהר, בן 34, שרואיין בנפרד, ראה באותו יום את בני משפחת אבו ראשד נושאים את גופתה של בדר מוחמד לאורך רחוב זימו.⁸⁵ דאהר ניסה קודם לכן לעזוב את האזור אך נעצר בידי צה"ל בנקודה שבה התחפר הטנק ברחוב זימו, בדרך לצומת עם דרך סלאח א-דין. כוחות ישראלים עצרו את הקבוצה שבה הלך, אפשרו לנשים ולילדים ללכת, עצרו שישה מהגברים למשך כשלוש

⁸¹ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם אכרם עיאש עבד רבו, עזבת עבד רבו, 25 בינואר 2009.

⁸² ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם סועאד מוחמד עבד רבו, עזבת עבד רבו, 14 באפריל 2009. ארגון Human Rights Watch ראיון את סועאד עבד רבו בעבר ב-2 בפברואר 2009. ר' ארגון Human Rights Watch, "נהרגו עם דגל לבן: מקרי הרג של אזרחים פלשתינאים במבצע 'עופרת יצוקה'", 13 באוגוסט 2009, עמ' 11.

⁸³ לפי "דו"ח ועדת האו"ם לבדיקת העובדות בנוגע לעימות ברצועת עזה", בנה של סועאד, ח'אלד עבד רבו "הסב את תשומת לבו של הוועדה למה שנראה כמוקש נגד טנקים מתחת להריסות בית שכנו, שבו השתמשו הכוחות הישראליים המזוינים, על-פי דיווחים, ליצירת הפיצוץ המבוקר שמוטת את הבניין. [...] הדרך שבה קרס הבניין מצביעה בסבירות גבוהה על כך שהן ביתו של ח'אלד עבד רבו והן בית שכנו נהרסו בכוונה תחילה על-ידי מומחים לחומרי נפץ, ולא נפגעו במהלך לחימה". "דו"ח ועדת האו"ם לבדיקת העובדות בנוגע לעימות ברצועת עזה", פסקה 993, עמ' 271.

⁸⁴ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם אסמהאן אבו ראשד ונרימאן אבו ראשד, עזבת עבד רבו, 14 באפריל 2009.

⁸⁵ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם עיד דאהר, עזבת עבד רבו, 15 באפריל 2009.

שעות, והחזיקו אותם בבית יחד עם כחמישים גברים צעירים נוספים. לדברי דאהר, כוחות צה"ל נכחו גם מדרום לביתו, ולא רק לאורך רחוב זימו מצפון. לדבריו, "רק בית אחד נהרס אז, הבית של מג'די עבד רבו". כששב דאהר לאזור לאחר המלחמה, גילה כי הבית שבו חי קודם לכן יחד עם 21 מבני משפחתו נהרס. דאהר הצביע על שני בתים הרוסים בקרבת מקום, אחד מהם ביתו של שכנו עבד אל-עזיז שרייתח, שבו חי קודם לכן 14 בני אדם.

סמיח א-שיח', בן 25, אמר לארגון Human Rights Watch כי בני משפחתו עזבו את ביתם ביום החמישי למתקפת הקרקע, בסביבות ה-7 בינואר, "כי בצהריים, כשהיינו כל ה-16 למטה, הדירה של אחי איהאב נפגעה מפגז שנורה מהצפון".⁸⁶ בשעה 14:00, כששמעה המשפחה כי צפויה הפוגה, הם הניפו דגל לבן כדי לסמן כי הם אזרחים ויצאו מהבית. הם הלכו מערבה לאורך רחוב זימו אך חיילים עצרו אותם במסגד, שעדיין עמד על תלו. "הם הכריחו אותנו לשבת ברחוב למשך שעותיים, הם לקחו את תעודות הזהות שלנו ואחר כך הם נתנו לנו ללכת. הם החזיקו את כולנו שם, נשים וגברים. עדיין לא היה שום הרס, אבל החיילים השתלטו על כל הסמטאות והבתים, כולל בתים שלא פנו לרחוב". א-שיח' אמר כי לאחר המלחמה הוא ובני משפחתו חזרו "באופן טבעי, לא ציפינו לשום דבר, ציפינו לראות את הבית. והוא נהרס באמצעות מוקשים. יותר מאוחר חמאס לקח את הרסיסים".⁸⁷ א-שיח' הצביע גם על שני בתים בקרבת ביתו שנהרסו בדחפורים, שבהם חי אכרם עבד רבו יחד עם חמשת בני משפחתו, ואסמאעיל סאלח, בגפו.

מחמוד רג'ב עבד רבו אמר כי עזב את ביתו, שבו התאספו 34 בני אדם, ביומה החמישי של המתקפה הקרקעית – בסביבות ה-8 בינואר.⁸⁸ טנקים שהיו מוצבים על ג'בל רייס, גבעה הנמצאת מדרום לעזבת עבד רבו, ירו לתוך אזור מגוריו מ-8:00 בבוקר ועד 13:00 בצהריים, ופגעו בקומה השלישית ובקומת הקרקע של ביתו. בשעה 14:00 נכנסו חיילים בכוח לבית, פינו את התושבים והורו להם ללכת לג'באליא. מחמוד רג'ב עבד רבו ושלושה גברים אחרים נעצרו בידי חיילים כשהגיעו לטנק שהוצב בסמוך למסגד ברחוב זימו; בשעה 23:00 הם שוחררו והלכו לג'באליא. לדברי מחמוד, "כשעזבנו, צה"ל שלט בכל האזור עד שחצינו את דרך סלאח א-דין... הם השתלטו על כל הבתים הגבוהים". לדברי מחמוד, ביתו של מאג'ד עבד רבו, הסמוך למסגד, וביתו של עדנאן ג'ניד, ששכן מדרום-מזרח לו, נהרסו חלקית בדחפורים, אך הוא לא ראה כל הרס אחר. המסגד עמד עדיין על תלו.

מחמוד סיפר כי בשלוש השנים שבהן חי בעזבת עבד רבו היה עד לשלוש פשיטות, ובכל אחת מהן נגרם נזק לביתו. הפעם, אמר, צוותי פינוי מוקשים של חמאס גילו לאחר הלחימה כי צה"ל מלכד את הבניין בן שלוש הקומות בשישה מוקשים אשר הרסו אותו כליל, והותירו למעלה משלושים בני אדם ללא קורת גג. לדבריו, בנייתו של הבית עלתה כ-200 אלף דינרים ירדניים [280 אלף דולר ארה"ב]. "אין לנו כסף לבנות את הבית מחדש, ובכל מקרה המעברים [של הגבול] סגורים [למעבר מלט]. ואם היינו בונים הם היו פשוט הורסים את זה שוב". הוא הוסיף כי מצפון-מזרח לעיירה "היו לנו שלושה דונם של מטעי זיתים, שנהרסו בעבר, אז זרענו שם חיטה, אבל הם הרסו גם את זה".

⁸⁶ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם סמיח א-שיח', עזבת עבד רבו, 15 באפריל 2009.

⁸⁷ לאחר המלחמה סילקו מוקשים מטעם חמאס תחמושת שלא התפוצצה, כמו-גם, בכמה מקרים, רסיסים ושיירי תחמושת שהתפוצצה ומוקשים נגד טנקים, מאתרים בכל רחבי הרצועה. להערכת מומחים לפינוי תחמושת שלא התפוצצה ברצועת עזה וכפי שעולה מדיווחים בתקשורת, בנוסף לצמצום הסיכון שאזרחים ייפגעו מתחמושת שלא התפוצצה, חמאס אסף חומרי נפץ לצרכיו הצבאיים שלו. ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם מומחה לתחמושת שלא התפוצצה (שפרטי חסויים), העיר עזה, 17 באפריל 2009.

⁸⁸ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם מחמוד רג'ב עבד רבו, עזבת עבד רבו, 15 באפריל 2009.

מסלם אל-חדאד, בן 58, נמלט מהאזור ב-9 בינואר בשעה 8:00 בבוקר. אל-חדאד ו-25 מבני משפחתו המורחבת גרו בבית בן ארבע קומות בסמוך למחסן הסחורות הגדול שלו, שאוחסנו בו מרצפות חרסינה מיובאות, מצדו הצפוני של רחוב זימו. אל-חדאד אמר לארגון Human Rights Watch כי בשבוע הראשון למתקפה הקרקעית שהתה משפחתו בקומת הקרקע של ביתו, אך ב-9 בינואר, בשעות הבוקר המוקדמות, פגעו שני פגזי טנק בקומה השלישית, ועד אז כבר נגמרו בבית המים ואזל גם האינסולין של בנו אנס בן ה-12, הסובל מסוכרת.⁸⁹ "לפני שעזבתי, עליתי לקומה הרביעית" כדי לנסות להחליט מה הנתיב הבטוח ביותר, סיפר אל-חדאד. "היו טנקים במרחק של 150 מטרים ממזרח לכביש המזרחי, וחשבתי שחיל הרגלים כבר נמצא במערב. אז הרמנו בערך שישה דגלים לבנים ובקבוקי מים ריקים, והלכנו לאורך רחוב זימו עד לכביש המזרחי ופנינו צפונה לבית לאהיה".

לדברי אל-חדאד, בעת שנמלט מעזבת עבד רבו לא נגרם כל נזק לביתו ולמחסן המרצפות, מלבד הקומה השלישית של הבית. אל-חדאד סיפר על חזרתו לשכונה: "לא זיהיתי אפילו את הדרך שמובילה לבית שלי". הוא גילה שביתו והמחסן שוטחו. "מצאתי כאן 13 מוקשים [בבית], כולל כאלה שלא התפוצצו. משאית התובלה הגדולה [המשמשת להובלת מרצפות מהמחסן] נדחפה לתוך בריכת השחייה שלי". ארגון Human Rights Watch ראה עקבות של דחפור בסביבות עמודי התמך העשויים פלדה של המחסן שנהרס, ובחן כבל פלדה גדול שלהערכת אל-חדאד שימש את צה"ל כדי למוטט כמה מהעמודים. מטע עצי הפרי שאל-חדאד שתל חמש שנים קודם לכן, ואשר השתרע על-פני שטח של שמונה דונם, נהרס גם הוא.

"הייתי היבואן הכי גדול של מרצפות בעזה", סיפר אל-חדאד. "הבאתי אותם מספרד, מפורטוגל, מאיטליה, ממצרים, מהודו ומסין. היה לי מלאי עצום מלפני הסגר [הישראלי על הגבול, שהוטל בחודש יוני 2007] כי לא בנו שום בתים חדשים, כי לא היה מלט. יש לי ביטוח, אבל הוא לא מכסה את המלחמה". הוא העריך את הנזק הכולל שנגרם למחסן שלו, למרצפות, לאדמה ולבית בכ-1.7 מיליון דולר ארה"ב.

מאג'ד אל-עת'אמנה, שכנו של אל-חדאד מצפון-מזרח, ניסה לעזוב את השכונה ב-10 בינואר אך החיילים הישראליים מנעו ממנו לעשות זאת עד ה-12 בינואר. מביתו של מאג'ד נראים החלק הדרומי והחלק המזרחי של ג'בל כאשף. מאג'ד אמר לארגון Human Rights Watch כי ב-3 בינואר בשעות הערב ראה כוחות ישראלים נכנסים לאזור מכיוון צפון-מזרח ומשתלטים על ג'בל כאשף.⁹⁰ טנקים התמקמו על הגבעה, וב-4 בינואר, בסביבות השעה 4:30 בבוקר, תחמו דחפורים את האזור בביצורי עפר. מאוחר יותר באותו יום, בערך בשעת השקיעה, ראה מאג'ד, לדבריו, כיצד שני טילים פוגעים בחדר השינה של בית אחיו ראאיד. בצהרי ה-5 בינואר הרסו כוחות ישראלים מכל מים עשוי בטון שניצב על ג'בל כאשף ודחפורים תקפו ארבעה בתים בצדה המזרחי של הגבעה. לדברי מאג'ד, "הדחפורים היו פוגעים בעמודי התמך מצדו האחד של הבית ואז עוברים לצד השני אחרי שהבית נטה על הצד". ב-7 בינואר החלו דחפורים ישראלים להשחית את אדמתו החקלאית של מאג'ד על צלע הגבעה. ב-9 בינואר, מעט לפני השקיעה, עברו הדחפורים דרך רפת בכיוון מערב והרסו שני בתים, ולאחר מכן נסוגו בחזרה במעלה הגבעה. לדברי מאג'ד, ב-10 בינואר "הטנקים התקדמו מערבה לאורך רחוב זימו והרסו את מטעי הזיתים של אל-חדאד שבצד הצפוני של הרחוב, ואת החומה של משפחת סיאם בצד הדרומי". ככל שנמשכה הלחימה עברו לביתו של מאג'ד יותר ויותר מבני משפחתו המורחבת, עד שהאנשים בבית מנו 57 בני אדם.

לדברי מאג'ד, עד ל-10 בינואר בלילה החליטה הקבוצה לנסות להימלט מהאזור:

⁸⁹ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם מסלם אל-חדאד, עזבת עבד רבו, 14 באפריל 2009.
⁹⁰ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם מאג'ד אל-עת'אמנה, עזבת עבד רבו, 14 באפריל 2009.

שלחנו נשים החוצה עם דגלים לבנים, אבל היו ברחוב שלושה טנקים וכמה דחפורים שירו על הנשים. הם [הכוחות] באו לבית שלי בשעה 5:00 בבוקר. הם באו ברגל, וירו, אז הצטופפנו מתחת למדרגות. הם קראו לנו במגפון ואמרו, בערבית: "כולם החוצה, גברים, נשים וילדים. יש לכם חמש דקות". הם פגעו בחדר הצפון-מערבי, אני לא יודע עם מה [איזו תחמושת], ויצאתי והרמתי ידיים. העברתי את כולנו, כל 57 האנשים, לחניה. הם לקחו את הבן שלי ואיל, אבל אני לא יודע למה, כי הוא עובד של הרשות הפלשתינית [ולא חבר חמאס].

בסופו של דבר, לדברי מאג'ד, ב-12 בינואר בשעה 7:30 בבוקר הורו לו החיילים הישראליים להתפנות עם הקבוצה לג'באליא. באותה עת שלטו, לדבריו, הכוחות הישראליים באזור. הקבוצה שלו הלכה מזרחה לאורך רחוב זימו, שניזוק קשות ונוצרו בו מכתשים. כשהגיעו לכביש המזרחי פנו צפונה, ואז לדבריו, חיילים ישראלים השפילו כמה מאנשי הקבוצה בכך שהכריחו אותם לשכב על הארץ בתוך מכתש מלא בבוץ. עדה אחרת אמרה לארגון Human Rights Watch כי ב-14 בינואר, כשעזבה את האזור, בתיה של משפחת אל-עת'אמנה ומחסן המרצפות שבבעלות מסלם אל-חדאד עמדו עדיין על תלם.

מאג'ד סיפר כי כששב ביום ראשון שלאחר מכן, ה-18 בינואר, גילה שביתו נהרס, יחד עם ארבעה בתים נוספים באותו גוש, שהיו בבעלות בניו וקרובי משפחתו. האשם דחלאן, שרואיין בנפרד, אישר כי היה עד להריסת שניים מבתי משפחתו של מאג'ד בידי חיילים באמצעות מוקשים נגד טנקים ולהריסתם של שניים אחרים בדחפורים.⁹¹ מאג'ד אמר כי מִפְנֵי מוקשים מטעם חמאס פינו מהבתים בסך הכול 18 מוקשים נגד טנקים, שחלקם לא התפוצצו. בנוסף לכך גילה מאג'ד כי שלוש המכוניות שלו נמחצו.

מאג'ד סיפר כי הוא עדיין מחזיר הלוואות עבור הבתים שנהרסו. "ברחוב זימו עדיין עומדים ארבעה בתים של חמאס, אבל הבית שלי נהרס", אמר. "האם המכוניות שלי ירו רקטות? למה הם הרסו אותן?"

ר'זאלה סלאמה אבו פריח, בת 60, עזבה את עזבת עבד רבו עם בני משפחתה ב-14 בינואר בשעת השקיעה, לאחר שחיילים ישראלים השתלטו על ביתם והחזיקו אותם בתוכו. לדברי ר'זאלה, משפחת אבו פריח הלכה מערבה לאורך רחוב זימו, אשר "היה מלא חיילים".⁹² בשלב זה כבר נהרסו, לדבריה, כמה בתים, וידוע לה על כמה פעולות הרס שבוצעו בעת שהחיילים שהו בביתה, ואשר החיילים השתמשו בהן בחומר נפץ. החיילים אסרו עליה להסתכל החוצה דרך החלון, אבל "כשהם רצו לפוצץ בית הם היו מבקשים מאחי לפרק את החלונות כדי שהם לא יישברו. אחרי כמה לילות חזרנו וגילינו שכל החלונות נופצו אחרי שעזבנו". היא סבורה כי חיילים ישראלים הם שאחראים לנזק, אותו גרמו להשערתה בעת שנסוגו.

האשם דחלאן, שביתו ניזוק אך לא נהרס ואשר נשאר בביתו לכל אורך המלחמה, אמר כי כמעט כל הבתים שצה"ל הרס בעזבת עבד רבו, להוציא תשעה או עשרה, נהרסו באמצעות מוקשים או דחפורים במהלך ארבעת הימים האחרונים של המלחמה.⁹³ לדבריו, רבים מן הבתים הגדולים יותר, שנבנו מבטון מזוין, פוצצו באמצעות מוקשים.

⁹¹ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם האשם דחלאן, עזבת עבד רבו, 15 באפריל 2009.

⁹² ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם ר'זאלה סלאמה אבו פריח, עזבת עבד רבו, 15 באפריל 2009.

⁹³ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם האשם דחלאן, עזבת עבד רבו, 15 באפריל 2009.

ראיתי טנק מיוחד מגיע עם ארגז גדול של מוקשים עליו. ראיתי אותם מסמנים
"X" על עמודי התמך של הבתים שהם עמדו להרוס. כמה מהבתים קיבלו שישה
או שמונה מוקשים. כל המוקשים התפוצצו באותו זמן.

נוסף על תשעת או עשרת הבתים שנהרסו, לפי תיאורו של דחלאן, בשלב מוקדם יחסית במלחמה, מנתה סועאד עבד רבו, בת 54, שלושה בתים נוספים שכבר נהרסו כאשר עזבה, ב-7 בינואר.⁹⁴ כמו כן, אמרה סועאד כי במהלך ההתקפה האווירית "המטוסים פגעו בלי הפסקה" בפרדס, בצמוד לביתה מכיוון דרום (נציגי ארגון Human Rights Watch שביקרו בפרדס בחודשים ינואר ואפריל ראו במקום מחנה אוהלים שהקימו תושבים שאיבדו את ביתם במלחמה). סועאד אמרה כי ב-4 בינואר נהרסו גם הבתים שמדרום לעזבת עבד רבו, באזור דורדונה הסמוך לרחוב אל-קרם (הרחוב המקביל לרחוב זימו מדרום). לדברי סועאד, רוב הבתים באזור זה עדיין עמדו על תלם בעת שעזבה.

רבים מתושבי עזבת עבד רבו גילו, כששבו למקום מגוריהם לאחר המלחמה, כי גם אדמותיהם החקלאיות הושחתו. לדברי מאג'ד אל-ע'ת'אמנה, משפחתו איבדה בסך הכול מטעי לימון וזית בשטח של תשעה דונמים, אשר הושחתו באמצעות דחפורים ישראלים.⁹⁵ ריאריב מוחמד נבהאר, חקלאי בן 59, עזב את ביתו במהלך ההתקפה האווירית בסוף חודש דצמבר. כששב לאחר המלחמה גילה כי הושחתו עצי לימון בוגרים בשטח של ארבעה דונמים, שהוא נהג לטפל בהם, וכי "דחפור דחף את הבית שלי ואת משאבת המים שלי הרבה אל הרחוב".⁹⁶ בביתו של נבהאר חיו, לדבריו, חמישה אנשים, והגידולים סיפקו עבודה לשלושים אנשים.

אזורי תעשייה

הכביש המזרחי הוא נתיב תעבורה מרכזי העובר מצפון הרצועה לדרומה לכל אורכה ואשר מקביל פחות או יותר לקו הירוק, המהווה בפועל את גבולה של הרצועה. בנקודה שבה הכביש המזרחי חולף על פני עזבת עבד רבו, הוא נמצא במרחק של כ-2.5 קילומטרים ממערב לגבול. הכביש עובר ממזרח לג'באליא, לעזבת עבד רבו, לתופאח ולאזור א-שג'אע'ייה (סדר המקומות מצפון לדרום). לפני המלחמה שכנו מבני תעשייה משני צדי הכביש מצפון ומדרום לעזבת עבד רבו.

במסגרת המחקר שערך ארגון Human Rights Watch תועדה הריסתם של שישה מפעלים ושישה מחסנים באזור התעשייה שלצד הכביש המזרחי במהלך מבצע "עופרת יצוקה". כמו כן זיהינו, אך לא חקרנו, שלושה מפעלים נוספים שנהרסו באזור. לא ניסינו לתעד את כל ההרס שנגרם באזור התעשייה, אך נראה כי חלק ניכר מהמבנים שלאורך הכביש המזרחי ניזוקו או נהרסו. לארגון Human Rights Watch לא ידוע על מידע כלשהו או על טענות כלשהן שלפיהם ארגונים פלשתיניים חמושים השתמשו באזור המחסנים כמסתור לצורך ירי רקטות או לביצוע התקפות אחרות, או על כל דרך אחרת שבה יכול היה צה"ל להרוס מבנים אלה באורך חוקי בשל צורך צבאי.

רופא הגר באזור א-שג'אע'ייה, מדרום לעזבת עבד רבו, תיאר את תזמונה והיקפה של המתקפה הקרקעית באזור זה של הרצועה: "צה"ל השתלט על כל האזור שממזרח לכביש המזרחי ונשאר שם למשך כל המלחמה. הטנקים כבר היו על הכביש המזרחי אולי מהיום הראשון או השני [של

⁹⁴ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם סועאד עבד רבו, עזבת עבד רבו, 14 באפריל 2009.

⁹⁵ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם מאג'ד אל-ע'ת'אמנה, עזבת עבד רבו, 14 באפריל 2009.

⁹⁶ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם ריאריב מוחמד נבהאר, עזבת עבד רבו, 14 באפריל 2009.

הפלישה הקרקעית]⁹⁷. נוסף לכך, לדברי הרופא, נסעו הכוחות הישראליים במהירות לתוך עזבת עבד רבו וכן צפונה ודרומה משג'אעייה, קרוב מספיק כך שתושבי א-שג'אעייה "נותרו בטווח הירי של הצלפים". הרופא אמר כי במהלך המלחמה "ההתנגדות [הארגונים הפלשתיניים החמושים] לא הייתה פעילה" באזור התעשייה או בשג'אעייה. הרופא הזדהה כתומך פתח, וציין כי הוא סולד מחמאס. הוא סיפר לארגון Human Rights Watch כי נמלט מהאזור ב-4 בינואר לאחר שראה את דירת שכנו עולה באש, ולא היה עד להרס המבנים באזור התעשייה, אך הוא ידע היכן היו הכוחות הישראליים מוצבים כיוון שחזר שוב ושוב במהלך "ההפוגות ההומניטאריות", שנמשכו שלוש שעות כל אחת, ואשר ישראל הכריזה עליהן ב-7 בינואר.

בית החרושת ואדייה לממתקים

משפחת אל-ואדייה היא בעליו של בית החרושת סראיו, שייצר בסקוויטים, ציפס ו"קרמבו", ואשר שכן מצדו המזרחי של הכביש המזרחי, בסמוך לעזבת עבד רבו, ובמרחק של למעלה משני קילומטרים מהגבול בפועל עם ישראל.⁹⁸ במתחם בית החרושת שכן גם מפעל אל-אמיר של משפחת אל-ואדייה לגלידה ומבנה קטן ששימש לייצור ממתקי "דולצ'י".

נעמאן אל-ח'ודרי, בן 35, מנהל ייצור בבית החרושת סראיו, אמר כי לא נכח בבית החרושת בעת שהחלה המתקפה הישראלית, אבל ביקר במקום ב-7 בינואר, במהלך ההפוגה בלחימה. "לא ראיתי חיילים אז באתי לבית החרושת ולקחתי כמה פחיות של בנזון. אבל כשהייתי בדרך החוצה ראיתי טנקים ממערב, שלא ראיתי בדרך פנימה, אז נעלתי את הדלת והלכתי משם בשקט. אף אחד מבתי החרושת לא נהרס עד אותו שלב".⁹⁹

ארגון Human Rights Watch בחן את בתי החרושת שנהרסו ואת המתחם. כל שלושת המתקנים במתחם נהרסו במידה רבה, וארבע משאיות בגודל בינוני שהתפחמו לחלוטין נותרו ליד בית החרושת. שטח המתחם כוסה בעקבות דחפורים שהובילו למבנים של בתי החרושת. אל-ח'ודרי הצביע על "רמפות" בסמוך לבית החרושת א-סראיו, שנבנו באמצעות דחפורים מחומרי מזון גולמי ואריזה, ואשר הובילו מהקרקע אל הקומה השנייה של בית החרושת.

לדברי אל-ח'ודרי, הוא והעובדים האחרים מצאו בבית החרושת רסיסי מתכת כבדים ומשוננים שאורכם עד כ-20 ס"מ. ארגון Human Rights Watch לא ראה חלקי מתכת אלה, אך רסיסים בגודל כזה עשויים להצביע על כך שבית החרושת נפגע מארטילריה או מירי טנק.

אל-ח'ודרי אמר כי לא ידוע לו על אנשים כלשהם שהיו עדים להריסה. "היה פה שומר, עבד אל-מאג'ד ח'דר, בערך בן 65. אחרי המלחמה מצאנו את הגופה שלו בבית החולים, אבל היא הייתה במצב כל כך גרוע שבקושי יכולנו לזהות אותה". לדברי אל-ח'ודרי, ח'דר נהרג באתר בית החרושת, אך תאריך מותו ונסיבותיו לא נודעו.

⁹⁷ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch בעילום שם עם רופא, א-שג'אעייה, 11 באפריל 2009. ביתו של הרופא ניזוק ב-4 במאס, לפני המלחמה, מרקטה מתוצרת בית שירו חמושים ואשר החטיאה את מטרתה בשטח ישראל. ר' ארגון Human Rights Watch, "רקטות מעזה: ירי רקטות על-ידי ארגונים פלשתינאים חמושים ופגיעתו באזרחים", אוגוסט 2009, עמ' 17.

⁹⁸ על-פי דיווחים, בית החרושת נתון בבעלות המשפחה מזה 55 שנה והועסקו בו עד 170 עובדים. טים מקגריק, "חורבנה של עזה: מבתי חרושת ועד גלידה", Time, 28 בינואר 2009, <http://www.time.com/time/world/article/0,8599,1874539,00.html>, כניסה לאתר ב-4 בספטמבר 2009; דו"ח ועדת האו"ם לבדיקת העובדות בנוגע לעימות ברצועת עזה, 15 בספטמבר 2009, פסקה 1015, עמ' 278.

⁹⁹ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם נעמאן אל-ח'ודרי, 11 באפריל 2009.

אל-ח'יודרי אמר עוד כי סראיו היה בית החורשת הגדול ביותר לביסקוויטים ברצועת עזה וכי יהיה קשה לשקמו. "התהליך היה שערבבו את הבצק, אחר-כך נתנו לו צורה, ואז העבירו אותו דרך התנורים. [צה"ל] פגע בתנורים. הם פגעו באמצע פס הייצור. הרוחב של הסרט הנע שעובר דרך התנורים הוא 120 סנטימטר".

בעל בית החרושת, יאסר אל-ואדייה, אמר כי באתר זה ובששת המפעלים והמחסנים האחרים של המשפחה במזרח רצועת עזה, צה"ל הרס ציוד, מתקנים, כלי רכב ומקררים בשווי כולל של 22 מיליון דולר ארה"ב.¹⁰⁰ לדברי אל-ואדייה, בנייתם מחדש של המפעלים לא תתאפשר בשל מחירה הגבוה, הנובע מהסגר הישראלי המוטל על גבולותיה של עזה. לדבריו, "שק של מלט עולה עכשיו כמעט 64 דולר, כשהמחיר שלו פעם היה בסביבות 5 דולר".

מחסנים הסמוכים לבית החרושת "מכה קולה"

מדרום לבתי החרושת של משפחת אל-ואדייה, בצדו המערבי של הכביש המזרחי (מעט רחוק יותר מהגבול עם ישראל בפועל), ביקר ארגון Human Rights Watch בארבעה מחסנים שנשרפו עד היסוד על תכולתם. מחסנים אלה היו ממוקמים בין הכביש לבין מפעל גדול למילוי בקבוקים של חברת "מכה קולה". בעל המחסנים, חוסאם סעיד חסניין, בן 40, אמר כי שניים מהבניינים שנהרסו שימשו האחד לאחסון דברי מזון יבשים והשני לאחסון נורות פלורוסנט; שני המבנים הקטנים יותר שימשו האחד כנגריה והשני כמכבסה תעשייתית.¹⁰¹ חסניין אמר כי שני מחסנים נוספים שהיו בבעלותו במקומות אחרים ברצועה ניזוקו גם הם במהלך המלחמה; ובסך הכול נגרם לשלושת נכסיו נזק בשווי כ-850 אלף דולר ארה"ב.

לדברי חסניין, תושבים מקומיים אמרו לו כי המחסן הועלה באש "שלושה ימים לפני תום המלחמה", או בסביבות ה-15 בינואר. "מצאנו שמונה או תשעה פגזי ארטילריה, וכולם היו שלמים, באורך של שבעים סנטימטר בערך". ארגון Human Rights Watch זיהה פגז אחד של זרחן לבן, צבוע בירוק, שנחת לדברי חסניין באזור בית החרושת "מכה קולה" למילוי בקבוקים, מאחורי המחסנים.

עימאד נאסר חסו, בן 30, שומר במחסן, אישר כי המחסנים הושמדו בשלב מאוחר של המלחמה, בסביבות ה-15 בינואר. חסו אמר כי במשך רוב המלחמה מצא מחסה במרכז ואפא רחאל לקשישים שמדרום לאזור המחסנים, השוכן בתוך מבנה בית חולים רב-קומתי, שניתן היה לראות ממנו שריפות במחסנים. "כשהכריזו על הפוגה בלחימה [ב-7 בינואר] חזרתי לכאן. המחסנים האלה היו בסדר. יומיים לפני הנסיגה [בסביבות ה-15 בינואר] הם פגעו בכל הבניינים האלה. ראיתי פגזים [של זרחן לבן] מתפוצצים כאן מעל האזור, והשרפה נמשכה יום או יומיים".¹⁰² חסו אמר עוד כי לאחר המלחמה ראה עקבות דחפור מסביב למחסן המזון, אשר נהרס כליל.

אין זה ברור מדוע צה"ל ירה פגזי זרחן לבן המתפוצצים באוויר מעל אזור בתי החרושת בסביבות ה-15 בינואר. אף שצבאות רבים משתמשים בזרחן לבן לצורך מיסוך תנועה של כוחות, הזרחן

¹⁰⁰ ראיון טלפוני שערך ארגון Human Rights Watch עם אל-ואדייה, העיר עזה, 11 באפריל 2009. לא היה ביכולתו של אל-ואדייה לספק מידית נתונים על הנזק שנגרם לכל אחד מהמפעלים, ובידיו של ארגון Human Rights Watch לא עלה לאמת באורח עצמאי את גובה הנזק.

¹⁰¹ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם חוסאם חסניין, תופאח, 11 באפריל 2009.

¹⁰² ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם עימאד חסו, תופאח, 12 באפריל 2009.

הלבן שפגע במחסנים נורה ככל הנראה יומיים לפני שצה"ל החל לסגת מהרצועה, ב-17 בינואר באישון לילה.¹⁰³

אף שג'יבל רייס – שלפני המלחמה נורו ממנו רקטות, לדברי תושבים בעזבת עבד רבו – ושדות פתוחים, נמצאים מצפון-מערב למפעל "מכה קולה", חסו וחסנין עומדים על כך שבזמן המלחמה לא נכחו באזור לוחמים פלשתינאים כלשהם. לדברי חסו, "אי-אפשר היה לזוז פה, היו מל"טים שטסו ולוחמים היו צריכים לעבור שדות פתוחים כדי להגיע לכאן". חסו הוסיף כי "הכי קרוב שהם [הלוחמים הפלשתינאים] הגיעו היה במרחק של בערך 700 מטר מכאן, 400 מטר ממזרח לדרך סלאח א-דין".

בית החרושת של עזה למיץ

באזור תופאח הנמצא מעברו השני של הכביש המזרחי לעומת מפעל "מכה קולה", שכן בית החרושת של עזה למיץ, שהיה נתון בבעלות תעשיות המזון הפלשתיניות. בניין בית החרושת וציוד הייצור ניזוקו קשות מדחפורים ומכמה סוגי תחמושת. עובדים בבית החרושת אמרו כי לאחר המלחמה אספו בשטחו מוקשים נגד טנקים ורסיסים ממה שנראה פגזי ארטילריה נפצים או פגזי טנק, וכן כלי נשק אחרים, והראו אותם לארגון Human Rights Watch.¹⁰⁴

מהנדס הייצור אברהם א-סוויטי, בן 50, סיפר כי ביקר בבית החרושת ב-7 בינואר, במהלך ההפוגה הראשונה בלחימה, שנמשכה שלוש שעות. "שום דבר עוד לא פגע בבניינים. השומרים שלנו עדיין היו כאן. בית החרושת נשרף ב-15 בינואר. ראינו את זה בחדשות. זו הייתה שרפה ענקית, הוא נשרף במשך יומיים, אבל אי-אפשר היה להגיע לכאן [בגלל נוכחות החיילים הישראליים]."¹⁰⁵

סעיד אל-ר'ולה, בן 40, ואחיו בסאם, בן 38, הועסקו שניהם כשומרים בבית החרושת. סעיד אישר כי "ההרס קרה כאן במשך שלושת הימים האחרונים של המלחמה".¹⁰⁶ הם גרו במרחק של 10 דקות הליכה מבית החרושת והצליחו ללכת למתחם בית החולים ואפא שמדרום-מערב, מעבר לכביש המזרחי, במהלך ההפסקה החד-צדדית בלחימה שישראל הנהיגה לראשונה ב-7 בינואר. בסאם אמר לארגון Human Rights Watch כי ביום שבו בית החרושת עלה באש, הוא וסעיד ניסו ללכת לשם שוב, אבל "לא יכולנו להתקרב. הגענו למחרת למקום שנמצא במרחק של 200 מטר מדרום לכאן. צה"ל היה במטע מצפון לבית החרושת".¹⁰⁷

סעיד ובסאם, שרואיינו בנפרד, אמרו כי שליטתו של צה"ל באזור הייתה איתנה במשך למעלה משבוע לפני שבית החרושת הועלה באש. בסאם סיפר על אירוע שקדם להרס בית החרושת, כשנפתחה עליו אש מהמטע שמצפון לבית החרושת בעת שניסה ללכת ממתחם בית החולים ואפא לעבר בית החרושת. לדברי בסאם, "לא הייתה פה שום התנגדות. כולם עזבו במשך עשרת הימים הראשונים [של המתקפה שהחלה ב-27 בדצמבר]".

¹⁰³ חייל ישראלי סיפר בעילום שם כי הפלוגה שלו הופתעה כשקיבלה הוראות לסגת מרצועת עזה ב-17 בינואר בחצות הלילה. החיילים החלו לעזוב ב-18 בינואר, בסביבות השעה 2:00 לפנות בוקר. "שוברים שתיקה: חיילים מספרים על מבצע 'עופרת יצוקה'", עדות מס' 52, עמ' 90. ר' גם משרד החוץ של ישראל, "המבצע ברצועת עזה", פסקה 86.

¹⁰⁴ כלי הנשק האחרים כללו שיירים של חמש פצצות דלק-אוויר, הנורות מהקרקע במסלול נמוך ומשמשות לפינוי נתיב ממוקשים.

¹⁰⁵ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם אברהם א-סוויטי, תופאח, 12 באפריל 2009.

¹⁰⁶ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם סעיד אל-ר'ולה, תופאח, 12 באפריל 2009.

¹⁰⁷ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם בסאם אל-ר'ולה, תופאח, 12 באפריל 2009.

בעל בית החרושת העריך את הנזק הכולל שנגרם למפעל במתקפה הצבאית של ישראל בלמעלה מ-1,924,000 דולר ארה"ב. דו"ח שהוכן בידי חברת תעשיות המזון הפלשתיניות מפרט נזק נרחב שנגרם בבית החרושת ליחידות הקירור, למאייד (המשמש ליצירת תרכיז מיץ), לקווי הייצור ומכלי האחסון וללוחות החשמל; וכן נזק מבני לבית החרושת, למבנה המנהלה ולמחסנים.¹⁰⁸ מהנדס הייצור א-סוויטי הראה לארגון Human Rights Watch את המאייד ושמונה מסחטות מיץ על קו הייצור. שמונה המסחטות "הותקנו בשנת 1993 על-ידי חברה איטלקית. השתיים הראשונות הרוסות אבל את השאר אפשר לתקן. כל אחת עולה מאתיים אלף דולר". לדברי א-סוויטי, בשל הנזק פעל בית החרושת ב-10% מתפוקתו. שלא כמו במפעלים אחרים ברצועת עזה, "לפני המלחמה עבדנו למעשה בתפוקה כמעט מלאה, כי כל חומר הגלם הוא פרי מעזה". ביחידות הקירור שנהרסו אוחסנו גם מוצרים עבור חברות אחרות וכן חומרי גלם של בית החרושת למיץ.

מפעל אבו עידה למלט

מסקר ראשוני של הנזק שנגרם למגזר התעשייתי בעזה, שממצאיו פורסמו בחודש פברואר, עולה כי במלחמה נהרסו או ניזוקו 22 מ-29 מפעלי הבטון המוכן ברצועה, ובכך נגרם "אבדן בשיעור של 85% מהתפוקה הפוטנציאלית של ענף המשנה".¹⁰⁹ רוב מפעלי המלט הושבתו כבר קודם לכן עקב המצור שהטילו ישראל ומצרים. מאז שנת 2007 ישראל אוסרת ככלל על יבוא מלט לעזה בטענה שארגונים פלשתיניים חמושים עלולים להשתמש בו למטרות צבאיות; המחסור בבטון הביא לידי כך שמפעלי הבטון ברצועת עזה יכלו לבצע רק פרויקטים שישראל אישרה והתירה הכנסת מלט עבורם.

כפי שנידון בתקציר, במהלך מבצע "עופרת יצוקה" הייתה ישראל רשאית לתקוף אובייקטים הנחשבים ככלל לאזרחיים אם אלה תרמו תרומה אפקטיבית לפעולות הצבאיות של ארגונים פלשתיניים חמושים ואם הריסתם הייתה מקנה יתרון צבאי מובהק באותה עת. למשל, אם ארגון חמוש היה מפקיע מפעלים לבטון במהלך הלחימה ומשתמש בבטון המיוצר בהם כדי לבנות או לשקם מטרות צבאיות כמו בונקרים, מפעלים אלה יכולים היו להיחשב למטרות לגיטימיות לתקיפה ישראלית. אך לפני המלחמה ובמהלכה מפעלי הבטון של רצועת עזה כלל לא יכלו לפעול כיוון שאזל המלט, שהם חייבים לייבא משום שאינם יכולים לייצרו. אין כל ראיות לכך שמי ממפעלי המלט או הבטון ברצועת עזה תרם למאמציהם של ארגונים פלשתיניים חמושים במהלך הלחימה.

מפעל המלט שבבעלות משפחת אבו עידה בסמוך לעזבת עבד רבו היה לפני המלחמה, לדברי בעליו, המפעל הגדול ביותר מסוג זה ברצועת עזה. לארגון Human Rights Watch לא ידוע על שום מידע או טענות שהיה בהם כדי להכשיר התקפה על מפעל זה.

שותף במפעל בשם עבד רבו אבו עידה, בן 70, אמר לארגון Human Rights Watch כי בימיה הראשונים של המלחמה הוא ובני משפחה אחרים הסתגרו בבתיהם, הנמצאים בחלקו האחורי של הנכס, מאחורי שטח המפעל. לדבריו, כוחות ישראליים תקפו את הנכס ב-3 בינואר. "במתקפה הקרקעית, הפגזים נפלו בכל מקום מסביב, וכשהטנקים התקרבו הם פתחו בירי מקלעים על מכלי

¹⁰⁸ תעשיות המזון הפלשתיניות, "דו"ח הערכת נזקים לתעשיות המזון הפלשתיניות כתוצאה מהמלחמה הישראלית בעזה, 27 בדצמבר 2008 עד 18 בינואר 2009", [ללא תאריך], זמין בכתובת: <http://www.pfco.ps/damages.html>, כניסה לאתר ב-30 ביולי 2009.

¹⁰⁹ PalTrade, "Gaza Private Sector: Post-War Status and Needs" ("המגזר הפרטי בעזה: תמונת מצב וצרכים לאחר המלחמה"), 23 בפברואר 2009, חלק 3.2, עמ' 5.

האחסון [למלט] ועל החלונות. ואז הטנקים והדחפורים באו ושיטחו את החומות ואת העצים שמסביב לבתים".¹¹⁰

לדברי אבו עידה, ביום ראשון, ה-4 בינואר, הוא וקרובי משפחתו הניפו דגלים לבנים, עזבו את בתיהם, ונמלטו מהאזור: "בשלב הזה שטח המפעל היה הרוס, אבל המבנים [של המפעל] והבתים היו עדיין בסדר. כשהמלחמה נגמרה וחזרנו הנה גילינו שהבתים נהרסו וגם המפעל. אנחנו יודעים שהם נהרסו בדחפור כי משאיות ומשאבות הבטון נגררו ונהפכו".

אדם נוסף מן המשפחה המורחבת, יוסף אבו עידה, בן 35, שרואיין בנפרד, נמלט בקבוצה אחרת ב-7 בינואר. יוסף אמר כי ראה כיצד דחפורים צבאיים הורסים את שטח המפעל, כמו-גם את "החומה ומה שמסביבה וגם מכוניות וגנינות ואת מכלאת צאן" במשך הימים הראשונים של המתקפה הקרקעית.¹¹¹ אבו עידה יכול היה לצפות בהרס מהבניין בן שלוש הקומות שבו גר עם שני אחיו ובני משפחותיהם, בחלקו האחורי של המגרש, מעט מערבה מאזור המפעל. "הפגזים של הטנקים פגעו בבתים בזמן שהיו בפנים. ואז הם נרגעו פתאום בסביבות אחת וחצי או שתיים אחר הצהריים, במהלך הפסקת האש [ב-7 בינואר], אז חיכינו בערך 15 דקות ועזבנו. היינו בערך שבעים אנשים שעזבו באותו זמן". לדברי יוסף, קבוצה גדולה זו של אנשים הלכה צפונה כיוון ש"ידענו שהטנקים כבר ירדו לכיוון דרום-מערב". מהעובדה שטנקים מסוימים כבר התקדמו עמוק יותר לתוך הרצועה עד ל-7 בינואר, היום שבו יוסף וקבוצתו נמלטו ככל הנראה מעזבת עבד רבו, עולה כי עד לתאריך זה כבר היה האזור כולו בשליטתו של צה"ל.

לדברי יוסף, במהלך התקופה שמתחילת המלחמה ועד ה-7 בינואר, "ההתנגדות היחידה [מצד ארגונים פלשתיניים חמושים] הייתה בצד השני של דרך סלאח א-דין", במרחק של כקילומטר משם.

ארגון Human Rights Watch ראה את שייריהן המחוצים של שבע משאיות עם מערבלי בטון, שלוש משאיות עם משאבות בטון, מלגזה אחת ושלוש מכוניות שנהרסו כולם בשטח המפעל. רוב המשאיות לערבול ולשאבת בטון הופלו על צדן ונמחצו באופן חלקי. כלי הרכב הקטנים יותר נדרסו ושוטחו לחלוטין, ככל הנראה באמצעות טנקים או דחפורים גדולים על-פי העקבות שניתן היה עדיין לראות על הקרקע ואשר הוטבעו, במקרים מסוימים, לתוך משטחי המתכת של כלי הרכב שהושחתו. מבנה שבו אוחסן גנראטור, באר מים, מבנה קטן נוסף של המפעל ששכן מעבר לכביש, מבנה מנהלה רב-קומות מבטון ושני מגדלי "סילו" ששימשו לאחסון מלט נהרסו גם הם.

ארגון Human Rights Watch בחן שמונה מבתיים הפרטיים של בני המשפחה בחלקו האחורי של המגרש הגדול שבו עמד גם מפעל המלט, ואשר נהרסו כליל.¹¹² עבד רבו אבו עידה אמר כי הוא סבור שהבתים הפרטיים, כולל ביתו שלו, נהרסו באמצעות מוקשים נגד טנקים. ארגון Human Rights Watch בחן מבנים אלה. החלק הפנימי של כמה עמודי תמך במבנה שהיה לדברי אבו עידה ביתו היה מפוחם ונראה כי נהדפו כלפי חוץ באמצעות פיצוץ – עניין התואם את האפשרות שנעשה שימוש במוקשים, אף שארגון Human Rights Watch לא הצליח למצוא שיירי מוקשים באתר.

¹¹⁰ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם עבד רבו אבו עידה, אזור עזבת עבד רבו, 12 באפריל 2009.

¹¹¹ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם יוסף אבו עידה, אזור עזבת עבד רבו, 12 באפריל 2009.

¹¹² על-פי משרד האו"ם לתיאום עניינים הומניטאריים, משפחת אבו עידה המורחבת כוללת 83 אנשים, שחיו עד ל-27 בדצמבר 2008 ב-11 בתים בסך הכול באזור התעשייה שממזרח לעיר עזה. עשרה מהבתים הללו נהרסו במהלך המתקפה. האו"ם דיווח כי בנוסף לשני מפעלי המלט, היו בבעלות המשפחה גם בית אריזה לפרי הדר, 28 כלי רכב מסחריים ופרטיים, שתי חוות וחיות משק ועצי פרי רבים. על-פי דיווח האו"ם, "כל חיות המשק נהרגו; עצי ההדר, התמרים והזיתים נעקרו; ומפעל אריזת פרי ההדר ספג נזק כבד". משרד האו"ם לתיאום עניינים הומניטאריים, "נצורים: ההשלכות ההומניטאריות של שתי שנות מצור על רצועת עזה", 20 באוגוסט 2009, עמ' 8.

בני המשפחה המורחבת שגרו במקום איבדו את בתיהם ומתגוררים כעת בדירות ברחבי צפון הרצועה.

לדברי אבו עידה, עם המכונות וכלי הרכב שנהרסו נמנו כאלה שהיו בשימוש המפעל כמו-גם כאלה שנרכשו לאחרונה ממפעל מלט אחר בבית לאהיה, ואשר טרם הותקנו.¹¹³ לדבריו, מפעל מלט נוסף במזרח רצועת עזה שהיה בבעלות המשפחה נהרס גם הוא במהלך המלחמה. אבו עידה העריך כי הנזק הכולל שהמשפחה ספגה עומד על כ-12 מיליון דולר ארה"ב.¹¹⁴

גימאל אבו עידה, בן 45, שותף נוסף בעסק מהמשפחה, אמר כי המפעל נבנה בשנת 1993: "נאלצנו לשנות את התכנית 23 פעמים עד שישאל הסכימה לתת לנו תעודת "ISO" [מכון התקנים העולמי] אבל אז הישראלים לא דרשו מאיתנו לשלם מסים. הם עודדו אותנו להיות פה".¹¹⁵ לדברי גימאל, "המפעלים שלנו היו הכי גדולים ברצועה, הם יכלו לייצר עד 120 מ"ק מלט בשעה כשעבדו בתפוקה מלאה, וקיבלנו את הפרויקטים הכי גדולים כי המשאיות שלנו לשאיבת מלט היו הכי גבוהות". לדברי גימאל, מפעל אבו עידה סיפק את המלט לתחנת הכוח של עזה, וזכה במכרז לעבודה על פרויקט במימון האיחוד האירופי לבניית ברכות לטיפול בביוב לצמצום העומס על הברכה המסוכנת לאגירת מי שפכים בבית לאהיה.¹¹⁶ מפעל אבו עידה אמור היה לקבל משלוחי בטון מישראל שנועדו לצורך פרויקט זה – דבר שיחד אותו משאר מפעלי המלט ברצועה, אשר הושבתו במידה רבה, זאת בשל המחסור בחומרי גלם עקב המצור שהטילה ישראל על גבולות הרצועה.

מפעל אל-כונוז למלט ובית משפחת א-דלו

איש מבעליו או מעובדיו של מפעל אל-כונוז לא נכח במקום כשנציגי ארגון Human Rights Watch ביקרו באתר, אך חוקרים מטעם הארגון שוחחו עם ראשד א-דלו, בן 46, שביתו ההרוס נמצא במרחק של 25 מטר מדרום למפעל שמצדו המערבי של הכביש המזרחי. כמו במקרה של מבנים אחרים שנהרסו באזור, לא ידוע לארגון Human Rights Watch על כל מידע או טענות על כך שארגונים פלשתיניים חמושים השתמשו במבנים או שהריסתם הייתה נחוצה לצרכים צבאיים.

לדברי א-דלו, ב-4 בינואר, יומה המלא הראשון של הפלישה הקרקעית, הרסו דחפורים צבאיים ישראלים חלק מהמפעל: "ראיתי דחפורים הורסים את שני מגדלי הסילוני ששימשו לאחסון אבקת מלט".¹¹⁷ א-דלו הוסיף כי בשטח המפעל לא נכחו באותו זמן חמושים פלשתינאים כלשהם. ארגון Human Rights Watch הבחין שחומת בטון שהקיפה את המפעל נהרסה משלושה עברים וכי קירותיו של אחד המבנים במפעל ניזוקו, ככל הנראה בידי דחפורים.

מאוחר יותר ב-4 בינואר, בסביבות השעה 15:00, נפתחה אש מקלעים מטנקים על ביתו של א-דלו, שסיפר לארגון Human Rights Watch:

¹¹³ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם עבד רבו אבו עידה, עזבת עבד רבו, 12 באפריל 2009.

¹¹⁴ ארגון Human Rights Watch לא יכול היה לאמת הערכה זו באורח עצמאי.

¹¹⁵ אבו עידה הסביר כי בעת שהמפעל נבנה הייתה ישראל מוסמכת להעניק תעודות שלפיהן המפעל עומד בתקנים שנקבעו בידי ארגון התקנים העולמי (ISO). ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם גימאל אבו עידה, עזבת עבד רבו, 12 באפריל 2009.

¹¹⁶ דונאלד מקינטייר, "התקיפות הישראליות הותירו את הפרויקט של בלייר כשהוא נדרש לשיקום רציני", האינדפנדנט, 38 בינואר 2009, <http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/israeli-strikes-leave-blair-project-with-163140m-repairs-1517855.html>, כניסה לאתר ב-15 באוגוסט 2009.

¹¹⁷ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם ראשד א-דלו, תופאח, 12 באפריל 2009. בעת שארגון Human Rights Watch ביקר במקום בחודש אפריל, אחד ממגדלי ה"סילוני" כבר הוקדם מחדש.

המשפחה שלי ואני היינו היחידים שנשארו בשכונה. כתבתי [בעברית] על חתיכת קרטון "יש משפחה בבית", ואשתי והבת שלי יצאו מהבית כשהן מחזיקות אותה. אבל הם הכריחו אותנו להיכנס בחזרה לבית והביאו כלבים, והם נשארו בבית עד יום רביעי [ה-7 בינואר]. הם איימו עליי שאם אצא מהבית הם יירו בי ויהרסו אותו. הם שמו אותנו בקומת הקרקע, אבל השתלטו על שתי הקומות העליונות. יכולתי לשמוע אותם יורים שם למעלה. היו ממש מאות חיילים. היו מכונאים שתיקנו את הטנקים שהיו מול הבית. ביום רביעי בצהריים החיילים עזבו, כולם.

לדברי א-דלו חיילים ישראלים השתלטו על ביתו של א-דלו והשתמשו בו כבסיס במשך כמה ימים. ב-7 בינואר, במהלך הפוגת שלוש השעות בלחימה שישראל הכריזה עליה באותו יום, הם התירו לו ולאשתו לעזוב את הבית עם חמשת ילדיהם. כששב לבית לאחר המלחמה, גילה א-דלו כי ביתו נהרס לחלוטין. ארגון Human Rights Watch בחן את שיריהם של שני מוקשים נגד טנקים בתוך חורבות הבית.

"בניתי את הבית הזה לפני 10 שנים בעלות של בערך 50 אלף דינר ירדני [כ-70 אלף דולר ארה"ב]", אמר א-דלו. "איבדתי הכול, את הבית שלי ואת כל ההיטים. איבדתי גם שבע פרות".

לדבריו, בעת שביתו נתפס ובמשך יתר הזמן שבו הוכרח להישאר בו לא נכחו באזור חמושים פלשתינאים כלשהם; הוא לא שמע שום דיווחים על כך שלוחמים נכנסו לאזור לאחר מכן. א-דלו אמר כי "האזור הקרוב ביותר שאליו הם הגיעו במהלך הלחימה היה ממערב לגבעת א-סראגיי" והצביע על גבעה הנמצאת במרחק של כקילומטר ממערב לאזור.

מפעל עטא אבו ג'יבה לאריזת מלט

מפעל אבו ג'יבה שכן על הכביש המזרחי, מצפון-מזרח לעזבת עבד רבו (מערב לאזור החיץ שישראל הגדירה בסמוך לגבול בפועל, כמו כל שאר המבנים שארגון Human Rights Watch תיעד את הריסתם באזור זה). מפעל זה היה המפעל היחיד שבו נארזה אבקת מלט להפצה ברצועת עזה.

ארגון Human Rights Watch בחן מבנה מנהלה הרוס ומתחם עובדים, וכן הריסות של מכל מתכת גלילי גדול מאוד שבו אחסן המפעל את הבטון לפני אריזתו.¹¹⁸

אברהמים אבו חנא, בן 52, שגר בסמוך למפעל, אמר כי ב-15 בינואר, יומיים לפני שהכוחות הישראליים החלו לסגת, המפעל עדיין עמד ללא פגע. הוא סיפר לארגון Human Rights Watch כי נמלט מביתו במהלך המתקפה האווירית אך שב לאזור פעמיים לפני תום המלחמה, במהלך הפסקות האש היומיות שנמשכו שלוש שעות: "חזרתי חמישה ימים ושוב שלושה ימים לפני סוף המלחמה [בסביבות ה-12 וה-15 בינואר], אף על פי שזה היה סיכון גדול בגלל המל"טים. באותו שלב המפעל עדיין עמד ולא נהרס".¹¹⁹ לדברי אבו חנא, בשני ביקוריו באזור הוא לא ראה לוחמים פלשתינאים כלשהם באזור או בסביבתו, והתיאור שמסר בדבר מספר רב של טנקים ודחפורים ישראליים שראה מערבה משם מצביע על כך שצה"ל ביסס את שליטתו באזור. "הטנקים היו על

¹¹⁸ על-פי דו"ח ועדת האו"ם לבדיקת העובדות בנוגע לעימות ברצועת עזה, "הכוחות המזוינים הישראליים החלו לתקוף את המפעל מהאוויר, וגרמו לו נזק ניכר. מאוחר יותר הגיעו למקום כוחות קרקע – מצוידים בדחפורים ובטנקים – והשתמשו במוקשים ובחומרי נפץ כדי להרוס את הסילו ששימש לאחסון 4,000 טון מלט. מסוקים שיגרו רקטות כדי להרוס את קווי הייצור העיקריים וכן ירו על מכלי הבטון וניקבו בהם חורים. להריסת קירות המפעל נעשה שימוש בדחפורים. המפעל נהרס באופן שיטתי במשך ארבעה ימים". "דו"ח ועדת האו"ם לבדיקת העובדות בנוגע לעימות ברצועת עזה", פסקה 1008, עמ' 277.

¹¹⁹ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם אברהמים אבו חנא, מזרח ג'באליא, 12 באפריל 2009.

הגבעה [ממערב], היו המון טנקים והרבה דחפורי די-9 [צבאיים]. היה נראה כאילו יחד עם כל טנק היה די-9".

ארגון Human Rights Watch בחן את שייריו של מכל גדול מאוד לאחסון מלט. כשביקרנו באתר בחודש אפריל, חלק מהמכל היה מפורק לחלקים נפרדים, שמקצתם נוקבו בחורי כניסה ויציאה של תחמושת שנורתה עליהם. לפני הריסת המכל, כל אחד מעמודי התמך שלו ניצב על קוביית בטון מזוין בנפח של מ"ק אחד. מועין חסניין, בן 42, שומר במפעל שעזב את האזור ביומה הרביעי של המתקפה האווירית של ישראל (ב-30 או ב-31 בדצמבר), אמר לארגון Human Rights Watch כי "הם שמו מוקש יבשה ליד כל עמוד תמך ופוצצו אותם".¹²⁰ ארגון Human Rights Watch בחן שברי בטון שתאמו את התיאור שמסר חסניין וכן שיירים של מוקש נגד טנקים.

חסניין אמר כי מכל האחסון נשלח לרצועה מתורכיה בחלקים בשנת 2003. הוא אמר כי המפעל קיבל את המשלוח האחרון של אבקה מישראל לפני ה-4 בנובמבר 2008, אז הפסיקה ישראל את יבוא הבטון. לפני סגירת הגבולות העסיק המפעל עד ארבעים בני אדם.

מפעל א-טיבי לייצור בלוקים ולערבול בטון

מפעל א-טיבי למלט שכן גם הוא על הכביש המזרחי מצפון לעזבת עבד רבו. סלים דחרוג', בן 41 ושומר במפעל, מסר לארגון Human Rights Watch כי באזור זה, "היה רגוע יחסית במשך רוב המלחמה, לא כמו בדרום".¹²¹ אך אז, לדבריו, "הם [צה"ל] בחרו באזור הזה כדי לסגת דרכו. הם הרסו את המפעל אז, במהלך הנסיגה".

ביתו של אבו מוחמד שוכן במרחק של כ-300 מטר מהמפעל. אף שלא ניתן להשקיף מהבית ישירות על המפעל, דחרוג' אמר לארגון Human Rights Watch כי "יום לפני סוף המלחמה [ה-17 בינואר] יכולנו לשמוע את הרעש של הדחפורים באזור הזה וראינו עמודי עשן ואבק, והבנו שהם תוצאה של הריסה. לא היו פה לוחמים. למחרת [18 בינואר] בשבע וחצי בבוקר, שמענו ברדיו שהם נסוגו מעזה".

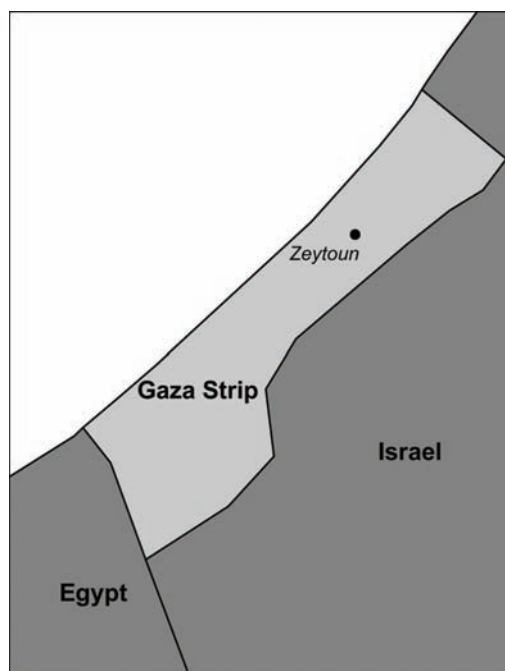
ארגון Human Rights Watch בחן את מפעל הבלוקים עצמו, את קירות החניון והמחסן של המפעל, וחלק ממבנה המנהלה של הבניין, שנהרסו כולם. ארבע משאיות עם מערבלי בטון וכן שלוש גיגיות מתכת גדולות (ציוד פשוט המשמש לערבול בטון) יצאו מכלל שימוש בשל נזק; אחת המשאיות עם מערבלי הבטון נהרסה לחלוטין ושלוש אחרות נהדפו זו על זו וניזוקו קשות. משאית עם משאבת בטון ספגה גם היא נזק קשה.

לדברי אבו מוחמד, המפעל הושבת מאז ה-4 בנובמבר 2008, בשל המצור שישראל הטילה על הגבולות והאיסור על יבוא מלט. כשפעל בתפוקה מלאה, ייצר המפעל בין 850 ל-1,000 מ"ק תערובת בטון נוזלית ו-6,500 בלוקים ליום, והועסקו בו בסך הכול 34 בני אדם.

¹²⁰ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם מועין חסניין, מזרח ג'באליא, 12 באפריל 2009.

¹²¹ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם סלים דחרוג' אבו מוחמד, מזרח ג'באליא, 12 באפריל 2009.

זייתון

אזור זייתון מורכב משכונות מגורים ומשטחים חקלאיים פתוחים ואשר משתרע במרחק של כ-2.5 קילומטרים מדרום לעיר עזה.¹²² הגבול המערבי של זייתון עובר מדרום לתל אל-הווא, שהנו פרבר של העיר עזה. הקצה המזרחי של האזור עובר במקביל לחלקה המזרחי של דרך סלאח א-דין, עורק התחבורה הראשי של הרצועה מצפון לדרום. ארגון Human Rights Watch ראיין תושבים ברחוב א-סמוני, רחוב העובר ממזרח למערב בחלקו הדרומי של אזור זייתון, ותושבים בחלק מכביש מס' 10 המשתרע ממזרח למערב, מצפון לשם. לפני המלחמה ניצבו בנייני מגורים לצדי מקטעים משתי הדרכים, המקשרות אזורים חקלאיים בזייתון לדרך סלאח א-דין.

בשלבם המוקדמים של המתקפה הקרקעית שהחלה ב-3 בינואר בשעות הערב, נכנסו כוחות שריון של צה"ל לרצועה מדרום למעבר קרני ונעו במהירות מערבה אל חוף הים בסמוך לאזור שבו שכנה קודם לכן ההתנחלות נצרים, ולמעשה ביתרו את הרצועה לשניים.¹²³ לדברי עדים, כבר בשעות הבוקר המוקדמות של ה-4 בינואר התקדמו כוחות ישראלים רבים מעמדותיהם צפונה לתוך אזור זייתון. לאחר מכן, ב-15 בינואר, התקדם צה"ל לעבר תל אל-הווא מצפון-מערב וגרם נזק קשה למבנים, בייחוד בשוליו הדרומיים של פרבר זה. הכוחות הישראלים החלו לסגת מרצועת עזה ב-18 בינואר, בשעות הבוקר המוקדמות.

¹²² גבולות זייתון אינם מוגדרים במדויק, אך בהערכה (זהירה) ניתן לומר שנקודות הציון התוחמות אותו הן כדלקמן: הפינה הצפון-מערבית, $31^{\circ}29'40.38''N / 34^{\circ}25'58.42''E$; הפינה הצפון-מזרחית, $31^{\circ}29'18.18''N / 34^{\circ}27'51.74''E$; הפינה הדרום-מערבית, $31^{\circ}28'1.31''N / 34^{\circ}26'6.49''E$; והפינה הדרום-מזרחית, $31^{\circ}29'10.11''N / 34^{\circ}25'6.99''E$.
¹²³ "כוחות ישראלים מבתרים את הרצועה ומקיפים את העיר הגדולה ביותר", איי-פי, 4 בינואר, זמין בכתובת <http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/israeli-forces-bisect-gaza-and-surround-biggest-city-1224897.html>, כניסה לאתר ב-15 ביוני 2009.

ארגון Human Rights Watch בחן נזק נרחב שנגרם לבתי מגורים, לחממות ולשטחים חקלאיים בזייתון. במקרים שבחן הארגון ברחוב א-סמוני ובכביש מס' 10 – המייצגים חלק קטן מההרס הכולל באזור – תושבים אמרו כי לפחות 193 דיירים שכנו בבנייני מגורים שנהרסו במהלך המלחמה. על-פי ניתוח של תצלומי לוויין מסוכנות הלוויין של האו"ם של רחוב א-סמוני וכביש מס' 10 במהלך העימות ומיד לאחריו, 114 מבנים ו-27 חממות נהרסו או ניזוקו קשות בין ה-27 בדצמבר 2008 ל-19 בינואר 2009.¹²⁴ מצדה המזרחי של דרך סלאח א-דין, מול ההצטלבות שלה עם רחוב א-סמוני, חזה ארגון Human Rights Watch בשני מפעלים שנהרסו.

דיווחים שמסרו הן תושבים ברחוב א-סמוני והן תושבים בכביש מס' 10 מצביעים על כך שכוחות ישראלים גרמו נזק נרחב למבנים ולקרקע ברחובות אלה בימיה הראשונים של המתקפה הקרקעית, אך לא הרסו את רוב הבתים שלאורך שני רחובות אלה עד לאחר ה-7 בינואר, מועד שבו כבר שלטו באזורים אלה ושעד אליו רוב התושבים כבר נמלטו. רבים מתושבי זייתון שעמם שוחח ארגון Human Rights Watch אמרו כי עזבו אזורים אלה לאחר שבתיהם הופגזו או נפגעו מירי מנשק קל. כששבו לאזורים אלה לאחר המלחמה, גילו לדבריהם כי המבנים נהרסו בדחפורים או מוקשים נגד טנקים. ארגון Human Rights Watch בחן גם עקבות דחפור בשטחים חקלאיים שהושחתו.

מניתוח תצלומי הלוויין של סוכנות הלוויין של האו"ם עולה כי 43% מהמבנים והחממות ברחוב א-סמוני וכביש מס' 10 נהרסו במהלך שני ימיה האחרונים של המלחמה, לאחר שישה ימים שבהם נגרם הרס מועט יחסית. על-פי ניתוח התצלומים, 60 מבנים ו-16 חממות ניזוקו או נהרסו בין ה-27 בדצמבר ל-10 בינואר, אך רק ארבעה בניינים וחממה אחת ניזוקו או נהרסו בין ה-10 ל-16 בחודש. בין ה-16 ל-19 בינואר חלה שוב עליה ניכרת בכמות ההרס, ו-50 מבנים ו-10 חממות נהרסו או ניזוקו קשות. בבוקר ה-18 בינואר הסיגה ישראל את כוחות הקרקע שלה מרצועת עזה. מדיווחי המרכז הפלשתיני לזכויות האדם, ארגון לא ממשלתי שמושבו בעיר עזה, והארגון הישראלי הלא-ממשלתי בצלם, עולה כי 34 אנשים שהיו על-פי הטענה חמושים נהרגו באזור זייתון בין ה-27 בדצמבר ל-14 בינואר 2009.¹²⁵ על-פי המרכז הפלשתיני לזכויות האדם ובצלם,

¹²⁴ סוכנות הלוויין של האו"ם (UNOSAT), "ניתוח תצלומי לוויין בשירות ועדת האו"ם לבדיקת העובדות בנוגע לעימות ברצועת עזה", 27 באפריל 2009, עמ' 23, המסמך נמצא בידי ארגון Human Rights Watch.

¹²⁵ ברשימה שלהלן מופיעים שמותיהם, גילם ותאריך מותם של החמושים שנהרגו על-פי המרכז הפלשתיני לזכויות האדם בזייתון, ולאחר מכן מופיע המידע שסיפק בצלם, במקומות שבהם קיימת סתירה בין שני המקורות. ברשימה של בצלם לא הופיעו הרוגים כלשהם בזייתון, אך כל ההרוגים שלהלן נרשמו כמי שנהרגו ב"עיר עזה". אחד ההרוגים ברשימת המרכז הפלשתיני לזכויות האדם היה, על-פי נתוני בצלם, אזרח ולא חמוש. הישגם מוחמד שחאדה סיאם, בן 27 [בצלם: 26], 27 בדצמבר 2008; בהאא נאהד פאוויזי סכיכ, בן 28, 27 בדצמבר; סלאח נעים אחמד שלדאן, בן 22, 3 בינואר 2009 [בצלם: לא ידוע אם היה אזרח או לוחם]; חמזה עאווי מוחמד א-שרינב, בן 22 [בצלם: 21], 3 בינואר [בצלם: 4 בינואר]; מוסטפא זוהדי מוסטפא ארחיס, בן 22, 4 בינואר; מוחמד פואד מוחמד אל-חלו, בן 26, 4 בינואר; מוחמד בסאם מוחמד ענאן, בן 25, 4 בינואר; חסן עיסאם חסן אל-ג'מאסי, בן 20, 4 בינואר, מוחמד מוחמד נביה אל-ריזאלי, בן 27 [בצלם: 20], 5 בינואר; רשאד חילמי מוחמד א-סמוני, 36 [41], 5 בינואר [אזרח]; מועין אכרם אחמד סילמי, בן 34, 7 בינואר; אחמד פאוויזי חסן לובד, בן 17, 7 בינואר; עזמי מוחמד אבראהים דיאב, בן 22 [25], 7 בינואר; אחמד סלאח עלי חוואס, בן 19, 7 בינואר, אסעד מוחמד אסעד אל-ג'מלה, בן 24, [31], 8 בינואר; אחמד טלאל דאדר, בן 20, 8 בינואר; אשרף חסן סלמאן כאלי, בן 18, 8 בינואר; בהאא א-דין זכי ענתר איסלים, בן 24 [23], 9 בינואר; אבראהים מוסטפא סעיד, בן 17, 9 בינואר [3 בינואר]; חסן נעים חסן אבו חסירה, בן 37 [36], 11 בינואר; אוסאמה איוב יוסף א-סיפי, בן 24 [19], 12 בינואר; איימן פרגי חביב שלדאן, בן 35, 12 בינואר; שעבאן עבד אל-מולא שעבאן אל-ר'ורה, בן 29, 12 בינואר; מוחמד חביב דיאב אבו לובד, בן 20, 12 בינואר; איחסאן פאוויזי נזמי א-נדים, בן 33, 12 בינואר; עלאא א-דין מונזר עבד א-ראאוף א-שאפי, בן 27, 12 בינואר; ראג'י רושדי מחמוד דלול, בן 21 [19], 12 בינואר; מחמוד אחמד פארס ג'וחא, בן 16, 12 בינואר; תאמר עומר איסמאעיל א-לוח, בן 17, 12 בינואר [מת מפצעו ב-20 בינואר]; אבראהים רפיק סאבר אבו אל-ח'ייר, בן 27, 13 בינואר [נפצע ב-12 בינואר ומת ב-13 בינואר]; חאתם מוסא דיב אבו דף, בן 24, 13 בינואר [12 בינואר]; מוחמד מאהר מוחמד חרזאללה, בן 23, 13 בינואר [12 בינואר]; ריאד מוחמד עלי מחמוד א-ראעי, בן 27 [26], 14 בינואר; מאזן אסעד סאלם א-דאש, בן 31 [38], 14 בינואר; מחמוד בכר מחמוד א-זעבט, בן 20 [19], 14 בינואר.

לאחר ה-14 בינואר לא נהרג בזייתון ולו לוחם אחד.¹²⁶ כפי שצוין לעיל, ניתן לראות בתצלומי לוויין שמחצית מההרס ברחוב א-סמוני ובכביש מס' 10 בזייתון נגרמה לאחר ה-16 בינואר.

לדברי חוקרים מהמרכז הפלשתיני לזכויות האדם, חברי הארגונים הפלשתיניים החמושים שנהרגו בזייתון לא נהרגו באזורים הסמוכים לרחוב א-סמוני ולכביש מס' 10.¹²⁷ המרכז הפלשתיני לזכויות האדם ובצלם לא סיפקו מיקומים ספציפיים שבהם נהרגו החמושים, ובידיו של ארגון Human Rights Watch לא עלה לקבוע באורח עצמאי את התאריכים, המקומות או הנסיבות שבהם נהרגו הלוחמים.¹²⁸ האזורים הבנויים בצפיפות הרבה ביותר בזייתון משתרעים במרחק של בין חצי קילומטר לקילומטר אחד מצפון ומצפון-מזרח לכביש מס' 10; לעומתם, הן רחוב א-סמוני והן כביש מס' 10 מוקפים בשטחים חקלאיים פתוחים. כפי שידון להלן, עדים פלשתינאים אמרו כי במהלך ימיה הראשונים של הפשיטה ירו לוחמים מרגמות על כוחות צה"ל, בשעה שהכוחות הישראליים נכנסו לזייתון מדרום, ותושב אחד אמר כי אירעו התנגשויות בין צה"ל לבין כוחות פלשתיניים בשטחים בנויים מצפון-מזרח לזייתון. עם כניסתו של צה"ל צפונה יותר ב-15 בינואר הוא נתקבל בהתנגדות גם מצד לוחמים בדרום תל אל-הווא.

דיווחים שמסרו תושבים, התקדמות צה"ל מזייתון לתל אל-הווא וראיות אחרות מצביעים כולם על כך שצה"ל שלט על אזורים רחוב א-סמוני ועל אזור כביש מס' 10 בערך מה-5 או ה-6 בינואר ואילך. לפיכך, אין זה סביר כי ההרס הנרחב שגרם צה"ל לרכוש באזורים אלה בשלב זה ולאחר מכן עונה על הדרישה של צורך צבאי מוחלט. כפי שידון בפירוט להלן, במקרים רבים נהרסו בניינים במהלך תקופה שבה תושבים עזבו את האזור ובטרם שבו, לאחר שישאל הסיגה את כוחותיה; אך סוג ההריסה והיקפה הניכר באזורים שחקרנו אינו תואם התקפות נגד מטרות צבאיות נפרדות או עם נזק שנגרם במהלך לחימה.

רחוב א-סמוני המזרחי (משפחת א-סמוני)

חמולת א-סמוני גרה בחלקו הדרום-מזרחי של אזור חקלאי בזייתון. במוצאי שבת, ה-3 בינואר, יומה הראשון של הפלישה הקרקעית, הפציצו הכוחות הישראליים את האזור הפצצה כבדה, אשר נמשכה גם בשעות הבוקר המוקדמות של יום המחרת.¹²⁹ תושבים שגרו באותו רחוב, מערבית למשפחת א-סמוני, אמרו כי בליל ה-3 בינואר ירו חמושים פלשתינאים מצפון פגזי מרגמה לכיוון עמדות צה"ל.¹³⁰

ועדת האו"ם לבדיקת העובדות בנוגע לעימות ברצועת עזה מצאה כי ייתכן שלוחמים פלשתינאים נכחו בשכונת א-סמוני ב-3 בינואר, על-סמך הצהרתו של עד ולפיה שמע באותו לילה יריות ליד ביתו ו"בהתחלה חשבתי שאלה היו לוחמים פלשתינאים", וכן על יסוד דו"ח של אל-מזאן, ארגון

¹²⁶ המרכז הפלשתיני לזכויות האדם ובצלם דיווחו כי 13 חמושים פלשתינאים נהרגו באזור זייתון עד ה-7 בינואר או בתאריך זה עצמו; 21 חמושים נוספים נהרגו באזור בין ה-8 ל-14 בינואר.

¹²⁷ ראיון טלפוני שערך ארגון Human Rights Watch עם חוקרי המרכז הפלשתיני לזכויות האדם, העיר עזה, 14 באוקטובר 2009.

¹²⁸ בחודש אפריל ראה ארגון Human Rights Watch דמויות עטויות שחור, הקשורות ככל הנראה לגדודי עז א-דין אל-קסאם של חמאס, מתאמנות ברובים ממערב לזייתון, בשטח חקלאי פתוח בדרך המובילה לתל אל-הווא.

¹²⁹ ר' למשל, רורי מקארתי, "Amid dust and death, a family's story speaks for the terror of war" ("בינות לאבק ומוות, סיפורה של משפחה מעיד על זוועות המלחמה"), הגארדיאן, 20 בינואר 2009 (המצטט את סלאח א-סמוני); וכן בצלם, "עדות: חיילים הרגו את עטייה א-סמוני לעיני בני משפחתו בביתו בעזה, ינואר 2009", עדותו של פאהד א-סמוני, בן 19, שגבתה בטלפון ב-13 בינואר 2009, http://www.btselem.org/hebrew/testimonies/20090104_soldiers_kill_atiyah_a_samuni_witness_fahed_a_samuni.asp, כניסה לאתר ב-21 באפריל 2010.

¹³⁰ ר' להלן "רחוב א-סמוני המערבי".

פלשתיני לא ממשלתי, שקבע כי חמוש של הג'יהאד האסלאמי נהרג באזור בסביבות חצות.¹³¹ אולם, הוועדה לבדיקת העובדות מצאה כי "הכוחות הישראליים השיגו שליטה מלאה בשכונת א-סמוני כבר לפני עלות השחר של ה-4 בינואר".

לדברי תושבים, בבוקר ה-4 בינואר תקפו כוחות ישראליים את אזור א-סמוני, הורו לתושבים להתפנות מכמה בניינים, והשתלטו על בניינים מבלי שנאלצו להתמודד עם התנגדות מצד חמושים פלשתינאים.

תושבים אמרו כי צה"ל תקף את אזור א-סמוני בשעות הבוקר המוקדמות. חילמי א-סמוני, שגר בקומה השלישית של בניין גדול בצדו הצפוני של הרחוב, אמר לארגון Human Rights Watch כי בשעה שהיה בתוך דירתו חדר אליה פגז דרך החלון מכיוון צפון-מערב והרס לחלוטין את הרהטים בחדר שאליו נכנס. ארגון Human Rights Watch בחן חור בקיר המזרחי של בית א-סמוני, שנגרם לדבריו מפגז נוסף שפגע והתפוצץ.¹³² הוא ובני משפחתו נמלטו מדירתם ובסופו של דבר ביקשו מקלט בבניין השייך לקרוב משפחתו ואאיל א-סמוני, בצדו הדרומי של הרחוב. הוא לא ראה חמושים פלשתינאים כלשהם באזור באותה עת. נאפו א-סמוני אמר לארגון Human Rights Watch כי הוא ומשפחתו ביקשו גם הם מקלט במבנה השייך לוואאיל א-סמוני, לאחר ששני פגזים פגעו בביתם באותו בוקר. הוא לא היה מודע לנוכחות של לוחמים פלשתינאים כלשהם באזור המידי באותה עת.¹³³

חיילים ישראלים הורו לתושבים רבים לעזוב את בתיהם לאורך רחוב א-סמוני.¹³⁴ במקרים אחרים, השתלטו כוחות ישראליים על בניינים והורו לתושבים להישאר בבתיהם. לדברי מוחמד א-סמוני, שגר בשוליו המזרחיים של האזור, ב-4 בינואר בשעה 5:00 בבוקר נכנסו לבניין שלו כוחות צה"ל בו-זמנית דרך הגג והדלת הקדמית, והחזיקו בתושביו במשך ארבעה ימים.¹³⁵

אף שלארגון Human Rights Watch לא ידוע על כל טענות על כך שמי מבני משפחת א-סמוני היה מעורב בלחימה עם צה"ל, ייתכן כי לחלקם היו קשרים פעילים עם ארגונים חמושים. מוחמד א-סמוני הציג תעודת אימונים של גדודי חללי אל-אקצא שקיבל בשנת 2000.

לדברי התושבים, הכוחות הישראליים המשיכו לשלוט על השטח גם למחרת. עד ל-5 בינואר בשעות הבוקר המוקדמות, כבר מצאו כ-90 עד 100 בני משפחה מחסה במחסן שבבעלותו של ואאיל א-סמוני, בכמה מקרים לאחר שחיילים ישראלים הורו להם לעשות כן. באותו יום בשעה

¹³¹ דו"ח ועדת האו"ם לבדיקת העובדות בנוגע לעימות ברצועת עזה, 15 בספטמבר 2009, פסקה 772, עמ' 205.

¹³² ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם חילמי א-סמוני, זייתון, 18 באפריל 2009.

¹³³ הגרדיאן דיווח כי "כל העדים עומדים בתוקף על כך שהאנשים שהתקבצו בביתו של ואאיל א-סמוני היו כולם אזרחים וכולם מאותה משפחה מורחבת". רורי מקארתי, "Amid dust and death, a family's story speaks for the terror of war", הגארדיאן, 20 בינואר 2009.

¹³⁴ כך למשל, ב-4 בינואר, בשעה 7:30 בבוקר, הגיעו על-פי דיווחים חיילים לביתו של מוסא א-סמוני, בן 19, תוך ביצוע ירי חיפוי כבד. דונאלד מקינטיר, "תושבי עזה שבים לבכות את מותיהם ולשקם את חייהם", האינדפנדנט, 20 בינואר 2009, <http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/gazans-return-to-mourn-their-dead-and-salvage-their-lives-1451409.html>, כניסה לאתר ב-12 ביוני 2009. בדומה לכך, אמרה מייסא א-סמוני, בת 19, לבצלם כי בשעה 9:00 בבוקר הורו חיילים ישראלים "עם נשק אוטומטי ופגזים צבועות בשחור" לה ול-13 בני משפחתה ללכת מבית חמיה, רשאד א-סמוני, לבית אחיו, טלאל א-סמוני, בן 50. בעדותה סיפרה כי בשעה 11:00 "החיילים חזרו והורו לנו ללכת אתם", שוב, למחסן של ואאיל א-סמוני, בן 40. בצלם, "עדות: חיילים הרגו ופצעו עשרות מבני משפחת א-סמוני בשכונת א-זייתון בעיר עזה, ינואר 2009", נגבתה ממיסא א-סמוני על-ידי איאד חדאד באמצעות הטלפון ב-7 בינואר 2009.

¹³⁵ http://www.btselem.org/hebrew/testimonies/20090108_soldiers_kill_and_wound_members_of_a_samuni_family.asp, כניסה לאתר ב-21 באפריל 2010.

¹³⁵ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם מוחמד א-סמוני, זייתון, 18 באפריל 2009.

6:00 בבוקר ניסתה קבוצה של ארבעה או חמישה גברים לצאת מהבניין ונפגעה מפגז.¹³⁶ לאחר מכן פגעו לפחות שני פגזים בבניין, ומפגיעתם נהרגו לפחות 21 מבני המשפחה שמצאו במקום מחסה.¹³⁷ אין זה ברור מה הביא לביצוע ההתקפה. לדברי מייסא א-סימוני, כשהחלה ההתקפה על המחסן של ואיל א-סמוני "היה שקט באזור". לדבריה, חיילים ישראלים כבר השתלטו על בתים רבים באזור, ולאחר מכן הגישו עזרה ראשונה לבתה הפצועה, אחרי ששתיהן נמלטו מהבניין של ואיל.¹³⁸ לדברי נאפו א-סמוני, בהתקפה "נהרגו בערך עשרים מאתנו", והוא ובנו אחמד נפצעו, אך החיילים הישראלים מנעו מהניצולים להימלט. "נשארתי שם במשך ימים בלי אוכל או מים, פצוע ברגל שמאל. אחמד היה פצוע בחזה".¹³⁹

רבים מתושבי אזור א-סמוני שניצלו ברחו מזייתון מאוחר יותר אותו יום. בשלב זה, לדבריהם, ההפגזות הישראליות כבר החלו לגרום נזק לבניינים באזור אך רובם עדיין עמדו על תלם. סאלח א-סמוני, בן 52, אמר לארגון Human Rights Watch כי כשעזב את האזור ב-5 בינואר "כל הבתים עדיין היו שם. [...] כשחזרנו, לא היה כלום".¹⁴⁰ חילמי א-סמוני אמר לארגון Human Rights Watch כי כשניסה לעזוב ב-5 בינואר, כשהוא מניף דגל לבן, "אף אחד מהבתים האלה לא נהרס עדיין, חוץ מהפגיעה של הפגזים".¹⁴¹

ארגון Human Rights Watch לא יכול היה לקבוע האם חמושים פלשתינאים ניסו להיכנס לאזור א-סמוני בזייתון לאחר ה-4 או ה-5 בינואר, מועד שבו החיילים הישראלים ביססו את שליטתם בבתיים רבים באזור.

ב-7 בינואר אחר הצהריים נענו הכוחות הישראלים לבקשה תלויה ועומדת של הוועד הבינלאומי של הצלב האדום להגיע לאזור.¹⁴² צוותים רפואיים פינו 18 אזרחים פצועים ו-12 אזרחים "תשושים ביותר" שהיו לכודים בבית ללא מזון ומים מאז ה-4 בינואר. הוועד הבינלאומי של הצלב האדום מתח ביקורת על הכוחות הישראלים על כך שנמנעו מתיאום סיוע רפואי. זאת, כיוון שהחיילים הישראלים היו מוצבים במרחק של חמישים מטר מהבניין שבו היו האזרחים לכודים, דבר המלמד על כך שהכוחות הישראלים שלטו באזור באותה עת. התקדמותו של הצבא הישראלי לאחר מכן בכיוון צפון-מערב מזייתון לתל אל-הווא, פרבר של העיר עזה שהיה נתון למתקפה ממושכת של צה"ל החל ב-15 בינואר בערך, מלמדת גם היא כי אזור זייתון היה בשליטת החיילים הישראלים.¹⁴³

¹³⁶ ר' למשל, דונאלד מקינטייר, סייד ריזאלי ופארס אכרס, "משפחה שבקשה מקלט נטבחה", האינדפנדנט, 10 בינואר 2009, <http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/massacre-of-a-family-seeking-sanctuary-1297577.html>; כניסה לאתר ב-1 ביולי 2009; דו"ח ועדת האו"ם לבדיקת העובדות בנוגע לעימות ברצועת עזה, 15 בספטמבר 2009, פסקה 712, עמ' 202.

¹³⁷ עמירה הס, "משפחת ההרוגים מעזה שמעה על התביעה בתקשורת", הארץ, 11 במרץ 2009, <https://haaretz.com/hasite/spages/1070259.html>; כניסה לאתר ב-21 באפריל 2010.

¹³⁸ בצלם, "עדות של מייסא א-סמוני", 7 בינואר 2009.

¹³⁹ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם נאפו א-סמוני, 18 באפריל 2009.

¹⁴⁰ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם סאלח א-סמוני, 18 באפריל 2009.

¹⁴¹ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם חילמי א-סמוני, 18 באפריל 2009.

¹⁴² ארבעה אמבולנסים של הסהר האדום הפלשתיני שלחו בכלי רכב של הוועד הבינלאומי של הצלב האדום פינו את האזרחים, רבים מהם ילדים. הצוותים הרפואיים מצאו גם 15 גופות אך הצליחו לפנות רק שתיים מהן. הוועד הבינלאומי של הצלב האדום, "עזה: הצלב האדום הבינלאומי דורש בדחיפות גישה לפצועים, נוכח הימנעות הצבא הישראלי ממתן סיוע לפצועים הפלשתינאים", 8 בינואר 2009.

¹⁴³ <http://www.icrc.org/web/eng/siteeng0.nsf/html/palestine-news-080109>; כניסה לאתר ב-10 ביוני 2009.

¹⁴³ דפוס ההתנהלות של צה"ל במהלך המלחמה היה "לשלוט בשטח ולהעמיק את האחיזה שלנו", לפני שמתקדמים הלאה, כך לדברי חייל מילואים ששירת בגדוד שהיה נתון לפיקודה של חטיבת השריון, ואשר החליף גדוד של חטיבת גבעתי באזור זייתון. "שוברים שתיקה: חיילים מספרים על מבצע 'עופרת יצוקה', עזה 2009", 15 ביולי 2009, עמ' 7.

ב-18 בינואר, כמה שעות לאחר שישראל הכריזה על הפסקת אש חד-צדדית, דיווח ארגון אמנסטי אינטרנשיונל כי ביקר בבית שבו מצאו אנשי הצוות הרפואי של הוועד הבינלאומי של הצלב האדום רבים מהפצועים וההרוגים, אך גילה כי "הבית נהרס על הגופות באמצעות דחפור".¹⁴⁴ כששב ארגון Human Rights Watch וביקר באזור בחודש אפריל לא ניתן היה לזהות את המבנה.

ארגון Human Rights Watch ראיין בנפרד כמה מבני משפחת א-סמוני כדי לקבוע את היקף ההרס של רבים מבתיהם ומשטחיהם החקלאיים באזור ואת המועד שבו בוצע. לדברי בני המשפחה, בשטחים הנושקים לרחוב מצפון ומדרום הרסו הכוחות הישראליים 17 מבני מגורים, שני לולים, מטעי זית, לימון ותפוח ובאר מים, שהשתייכו כולם למשפחה.¹⁴⁵ בנוסף, על-פי האינדפנדנט הבריטי, דחפורים ישראלים הרסו 14 בתים קטנים יותר בחלקה המזרחי של השכונה לאחר שפינו אותם מיושביהם, והשחיתו 48 דונם מאדמותיה החקלאיות של משפחת א-סמוני.¹⁴⁶ התושבים שבתיהם לא נהרסו גילו כי "תכולת הבתים נהרסה והם היו בקושי ראויים למגורי אדם". האינדפנדנט דיווח למשל כי מצא, בביתו של מוסא א-סמוני "רהיטים וציוד חשמלי שהושלכו מהחלון, חורים שנפערו בקירות כדי לשמש עמדות ירי, רהיטים שנופצו, בגדים שנערמו על הרצפה, דפים שנתלשו מספר הקוראן של המשפחה ושיירים של מנות קרב שטינפו רבים מהחדרים".¹⁴⁷

רחוב א-סמוני המערבי (המשפחות סילמי ועייד)

במרחק של כ-450 מטרים ממערב לדרך סלאח א-דין מצטלב רחוב א-סמוני עם דרך עפר המובילה צפונה לכיוון כביש מס' 10 (העובר ממזרח למערב). תושבי האזור מתארים דפוס אירועים המזכיר מאוד את השתלטותו על אזור א-סמוני: תקיפה ראשונית בידי כוחות ישראלים ב-3 בינואר,

¹⁴⁴ באותו יום ולמחרת (ה-19 בינואר) ניצולים חילצו מבין ההריסות 22 גופות שכבר החלו להקריב. אמנסטי אינטרנשיונל, "מבצע 'עופרת יצוקה': 22 יום של מוות וחורבן", יולי 2009, עמ' 44.

¹⁴⁵ תושבים במקום סיפרו לארגון Human Rights Watch כי לאורך צדו הצפוני של רחוב א-סמוני, הבתים שניזוקו או נהרסו השתייכו לבני המשפחה הבאים (ממערב למזרח): (1) רשאד א-סמוני, בן 42, שנהרג יחד עם אשתו רבאב ושני בניהם תאופיק ווליד, כשבתם נהרס חלקית ולול התרנגולות שלהם נהרס כליל. (2) עטייה א-סמוני, בשנות השלושים המאוחרות לחייו, שנהרג כשנהרס מבנה הבטון החד-קומתי שבו חי יחד עם אשתו של עטייה זינת ושמונת ילדיהם האחרים, שאחד מהם, אחמד בן הארבע, נפגע גם הוא ומת מאוחר יותר. (3) בית בן שלוש קומות, שקומתו העליונה נפגעה מפגז זרחן לבן ושתי הקומות האחרות ניזוקו קשות מירי מטנקים: (א) בקומה הראשונה גרו טלאל א-סמוני, בן 51, שנהרג, אחד מבניו ושתי בנותיו שלא היו נשואים, ובן אחד נשוי עם אשתו; (ב) בקומה השנייה, בדירה הפונה אל הרחוב, גרו איאד טלאל א-סמוני, בן 28, אשתו ספא שנהרגה, ושלושת ילדיהם; בדירה הפונה צפונה גרו סלאח א-סמוני, בן 30, אשתו וששת ילדיהם, שאחת מהם, עזה בת ה-6, נהרגה; (ד) בקומה השלישית, בדירה הפונה מזרחה, גרו חילמי א-סמוני, אשתו מהא ובנם בן ששת החודשים, שנהרג יחד עם אמו; ולבסוף, (ה) בדירה הפונה מערבה גרו אחי אחמד, בן 25 ואשתו. (4) מאחורי בניין זה, מצפון, עמד בית קומתיים שנהרס, ואשר השתייך לאבראהים א-סמוני, בן 45, לאשתו ולשמונת ילדיהם, שגרו בקומת הקרקע; בקומה השנייה גרו מוחמד, בנו של אבראהים, שנהרג יחד עם שלושה מילדיו, ואשתו של מוחמד. (5) הבית הבא, שפנה אל הרחוב, ואשר נהרס גם הוא, השתייך לנאפז א-סמוני, בן 45, אשתו ושמונת ילדיהם, שאחד מהם, אחמד, בן 12, נפצע ושוהה כעת בבג'לה. (6) ביתו של סאלח א-סמוני, שבו חי עם אשתו ריאליה חמדי, בת 44 וחמשת בניהם ובנותיהם, נהרס גם הוא. (7) מאחוריו מכיוון צפון הרסו כוחות ישראלים את ביתם של נאאל א-סמוני, אשתו חנאן, בת 32, שנהרגה, ובנותיהם הודא, בת ה-17, שנהרגה, חיתאם ושירין ובניהם מחמוד, מוחמד ואחמד. שני הבתים האחרונים ברחוב השתייכו ל-8 זיאד א-סמוני בן 32, אשתו וששת ילדיהם, ו-9 גיאהאד א-סמוני, בן 36, אשתו וששת ילדיהם; שני הבתים נהרסו. מאחוריהם מכיוון צפון עומדים עדיין על תלם בתיים של חמיד א-סמוני, בן 47, טארק א-סמוני ואבו טארק א-סמוני; אך מאחורי בתיים אלה נהרסו שני בתים שהשתייכו ל-10 עימאד עיזאת א-סמוני, בן 37, אשתו ועשרת ילדיהם ו-11 אחי איאד, בן 32, שנהרג, ואשתו וששת ילדיהם. לאורך צדו הדרומי של הרחוב, נהרס (ממערב למזרח) מסגד שעמד מול ביתו של עטייה א-סמוני. בסמוך אליו עמד (12) ביתו של פארס א-סמוני, אשתו רזקה, שנהרגה, ובתם ובנם הלא נשואים ובנם הנשוי עם אשתו ובתם. גם בית זה נהרס. (13) מאחורי ביתו של פארס מכיוון דרום עמד הלול של מאהר ומאג'ד א-סמוני, שנהרס גם הוא. (14) ליד ביתו של פארס נמצא ביתו של ואיל א-סמוני, שבו גר עם אשתו ארביטסאם, ארבעת בניהם ושבע בנותיהם; שניים מהבנים נהרגו. (15) לידו, מעט רחוק מהרחוב, עמד ביתו של רפיק א-סמוני, אשתו סמאכר שני בניהם ושלוש בנותיהם, שנהרס גם הוא. (16) דרום-מזרחית משם עמד בית הפח הגלי שבו גרו ערפאת א-סמוני, שתי נשותיו, בנו ואמו, שנהרס באמצעות דחפור. (17) לבסוף, בסמוך לדרך סלאח א-דין עמד בית נוסף שנהרס, ביתו של נידאל א-סמוני, שם גר עם שאתו, שני בניו ובתו; נידאל נהרג.

¹⁴⁶ דונאלד מקינטייר, "תושבי עזה שבים לבכות את מותיהם ולשקם את חייהם", האינדפנדנט, 20 בינואר 2009, עמ' 147.

שנתקלה בהתנגדות פלשתינית מסוימת מצפון, ואשר לאחר ביסס צה"ל את שליטתו באזור בתוך כמה ימים ופינה את רוב התושבים עד ל-7 או ל-8 בינואר. כשתושבים אלה עזבו את האזור, רוב בתייהם עמדו עדיין על תלם; כששבו 10 או 11 ימים מאוחר יותר, גילו כי רוב הבתים נהרסו.

בצדה הצפון-מזרחי של הצטלבות הדרכים הקטנה בין רחוב א-סמוני ודרך העפר המובילה צפונה, בחן ארגון Human Rights Watch את בית הקומותיים ההרוס של עבדאללה מוחמד סילמי, נהג מונית בן 45, שהיה עשוי בטון.¹⁴⁸ יחד עם סילמי גרו בבית שנהרס שמונה מבני משפחתו המורחבת.

סילמי אמר לארגון Human Rights Watch כי בליל ה-3 בינואר חיילי צה"ל השתלטו על בתייהם של ראאפת עייאד מדורם ושל רשאד א-סמוני ממזרח. מיד לאחר מכן נפתחה על ביתו אש צלפים של קליעים קטנים וגדולים משני הבתים הללו, והוא נותר מרותק למקומו עד השעה 11 ב-5 בינואר. לדבריו, "ביליתי שלושה ימים ליד בקבוקי מים, אבל לא יכולתי להגיע אליהם". בהמשך דבריו אמר:

ואז הם ירו פגז מטנק שפגע במדרגות ובחדר המגורים, ושלוש דקות אחר כך הם ירו עוד אחד במרחק של שלושה מטרים מהראשון שהרס את המטבח. הייתי בקומה השלישית וניסיתי לרדת לקומת הקרקע אבל המדרגות נקטעו. הבנים שלי הצליחו לרדת והורדתי אליהם את הבנות שלי. פתאום היו המון חיילים של חיל הרגלים ליד השער שלי והם הורו לנו לצאת. הם אמרו לי "לך למצרים".¹⁴⁹

ארגון Human Rights Watch ראיין בנפרד את בנו של עבדאללה, פריח בן ה-21, שמסר תיאור דומה. פריח הוסיף כי לאחר שמשפחתו פונתה, הם שהו כמה שעות בביתו של מוחמד עייאד, מעבר לרחוב מצד דרום, לפני ששתי המשפחות עזבו ביחד את האזור ב-5 בינואר והלכו דרומה.¹⁵⁰ לדברי פריח סילמי, לא נכחו באזור לוחמים פלשתינאים כלשהם, והוא לא ראה לוחמים גם דרומה משם כשהקבוצה עברה ליד ההתנחלות נצרים ודרך הכפר אל-מורי'אקה.

אף שפגזי טנקים כבר פגעו בביתם לפני שעזבו, לדברי עבדאללה ופריח, הבית עמד עדיין על תלו כשעזבו את האזור. כששב עבדאללה סילמי לאזור 16 יום מאוחר יותר, ב-21 בינואר, הוא גילה כי ביתו נהרס, יחד עם מכונית המרצדס שלו משנת ייצור 1995. לדבריו, הוא חיפש בהריסות אך לא הצליח למצוא 4,000 דולר ארה"ב, 2,000 ש"ח וכמה תכשיטים. אין זה ברור כיצד נהרס הבית או מי גנב את הכסף. סילמי אמר כי הוא סבור ששני טילים חדרו דרך הגג – "עמוד תמך שלם פשוט נופץ לרסיסים".¹⁵¹

ארגון Human Rights Watch בחן רצועת אדמה ברוחב חמישים מטר שפולסה במרכז של מטע פרי, לדברי סילמי תוך השחתת 18 דונם עצי לימון וזית שהיו בבעלות משפחת סילמי, וכן של ארבע חממות גדולות. כשביקר ארגון Human Rights Watch באזור בחודש אפריל ניתן היה עדיין לראות בכמה מקומות עקבות דחפורים.

¹⁴⁸ ביתו של סילמי היה ממוקם בנ"צ 34°26'2.56"E / 31°28'40.58"N. אדם נוסף שגם שמו עבדאללה מוחמד סילמי גר בבית הנמצא מצדו הצפוני של כביש מס' 10; ארגון Human Rights Watch אימת חזותית הצהרות של עדי ראיה שלפיה גם בית זה נהרס, אך לא ראיין את בעליו, האדם השני הקרוי עבדאללה סילמי.

¹⁴⁹ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם עבדאללה סילמי, זייתון, 17 באפריל 2009.

¹⁵⁰ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם פריח סילמי, זייתון, 18 באפריל 2009.

¹⁵¹ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם עבדאללה סילמי, זייתון, 17 באפריל 2009.

לדברי עבדאללה, ב-3 בינואר, יומה הראשון של הפלישה הקרקעית, לוחמים פלשתינאים, שהיו ממוקמים במקום כלשהו מצפון לביתו, ירו שישה פגזי מרגמה על החיילים הישראלים באזור. עבדאללה ציין כי לא הייתה התנגדות חמושה נוספת או קרובה יותר. כיוון שהחיילים הישראלים כבר השתלטו על בתים סמוכים שהיו מהם קווי אש ישירים לביתו של עבדאללה, נראה כי אין זה סביר כלל להניח שלוחמים פלשתינאים יכולים היו להשתלט לאחר מכן על ביתו או להשתמש בו באופן כזה שיסביר ויצדיק את הריסתו בידי הכוחות הישראליים.

תושב אחר באזור, עבד אל-כרים ראזק עייאד, בן 23, אמר לארגון Human Rights Watch כי לפני ה-5 בינואר, המועד שבו עזב את האזור, "לא הייתה פה שום התנגדות, וגם לא מדרום או ממערב", אף כי לדבריו קרובי משפחה הגרים במרחק של כמה מאות מטרים מצפון-מזרח לשם אמרו לו כי ראו חמושים פלשתינאים בסמוך לסוכנות למכירת רכב באזורם.¹⁵²

מובכר אמין מחמוד עייאד, בן 36, שכנו של עבדאללה ממזרח שרואיין על-ידי ארגון Human Rights Watch בנפרד, אמר גם הוא כי בראשיתה של הפלישה הקרקעית (אולי ב-3 וב-4 בינואר, אף שלא היה ביכולתו לציין תאריך מדויק), חמושים פלשתינאים ירו מצפון פגזי מרגמות על טנקים באזור, "אבל הפגזים החטיאו ונחתו על הבתים שממש ממזרח לבית שלי. הירי בא מאחורי הבתים שממש מצפון לכאן, מאחורי הרחוב הבא".¹⁵³ מובכר אמר כי ביתו ניזוק קשות במהלך המלחמה, והראה לארגון Human Rights Watch שיירי טיל שמצא על גג ביתו.¹⁵⁴ לדברי מובכר, הכוחות הישראליים "גם מחצו את האוטו שלי, אאודי משנת 1983 שקניתי רק שבוע לפני כן".

בסמוך לביתו של עבדאללה סילמי מצד דרום, הרסו כוחות ישראליים את ביתם של מדחת ח'ליל עייאד, חקלאי בן 31, אשתו, שילדה עשרה ימים לפני פרוץ המלחמה, ושמונת ילדיהם. מדחת אמר כי לא ידע שהכוחות הישראליים פלשו לאזור, ואז, ב-4 בינואר בשעה 7:00 בבוקר, הודיע לו אחיו ראאפאת בצעקות שביתו של עטייה א-סמוני עולה באש. "אז הלכתי לכבות את האש, אבל בדרך ראיתי חייל בבית, לובש קסדת הסוואה גדולה, והוא ירה בי אבל החטיא".¹⁵⁵ הכוחות הישראליים הגיעו לאזור בתי האחים בסביבות השעה 9:00 בבוקר. כמו עבדאללה סילמי, גם מדחת אמר לארגון Human Rights Watch כי חיילים בבתי הסמוכים ירו אש צלפים על ביתו של עבדאללה במשך כמה ימים. לדברי מדחת, לאחר שהכוחות הישראליים הכריחו את עבדאללה ואת בני משפחתו לצאת מביתם ב-5 בינואר, עזבו גם בני המשפחות עייאד וסילמי את האזור ביחד, בקבוצה שמנתה 34 בני אדם, הלכו דרומה ועברו ליד ההתנחלות הישראלית הנטושה נצרים, עד למחנה הפליטים א-נוסייראת.

גיוואד עייאד, בן 36, גר בסמוך למדחת ממזרח. הוא סיפר לארגון Human Rights Watch כי לאחר שהצלפים והחיילים שהשתלטו על שני בתים סמוכים ירו באורח חוזר ונשנה על חלונותיו וריתקו אותו ואת משפחתו למקומם אפילו כשניסו ללכת לשירותים, ב-6 בינואר נאלץ לצאת מביתו כששני טנקים התקדמו אל הבית וכיוונו את תותחיהם ישירות אליו. גיוואד סיפר כי "אחד האנשים בטנק שבא מצפון סימן לנו ללכת מערבה, אבל הבחור בטנק השני אמר לנו ללכת לכיוון מזרח".¹⁵⁶ לדבריו, "הלכתי מערבה. ראיתי את הדוד שלי, עבד ג'ומעה עייאד, שוכב מת עם הפנים שלו לדרך העפר". גיוואד ציין כי שניים מבתי משפחת עייאד, כולל ביתו של מדחת, נהרסו עד אותה נקודה, יחד עם החממות שלהם. מדחת אבו ר'נימה, שגר במרחק של כ-150 מטר ממערב

¹⁵² ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם מדחת ח'ליל עייאד, זייתון, 17 באפריל 2009.

¹⁵³ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם מובכר אמין מחמוד עייאד, זייתון, 17 באפריל 2009.

¹⁵⁴ ארגון Human Rights Watch בחן את השיירים, שעליהם נכתב באנגלית: "Guided Missile, Surface Attack AGM-114 mfg: 0XYD8 SERNO 3050 18876 ASSY 13007345 (טיל אוויר-קרקע מונחה)."

¹⁵⁵ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם מדחת ח'ליל עייאד, זייתון, 17 באפריל 2009.

¹⁵⁶ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם גיוואד עייאד, זייתון, 17 באפריל 2009.

לבתי משפחת עייאד, סיפר לארגון Human Rights Watch כי ב-7 בינואר ראה טנק מגיע מצפון-מזרח והורס את ביתו של עבד ג'ומעה עייאד, שניצב מדרום-מערב לשאר בתי המשפחה.¹⁵⁷ הן ג'וואד עייאד והן מדחת אבו ר'נימה אמרו כי שאר בתי משפחת עייאד עדיין עמדו על תלם בשלב זה. משפחת אבו ר'נימה עזבה את האזור ב-8 בינואר ונסעה לכיוון דרום-מערב, "כי ביום שלישי [6 בינואר] שמענו ברדיו שכל בני משפחת א-סמוני [ממזרח לביתם] נהרגו".¹⁵⁸

ג'וואד עייאד אמר כי לוחמים פלשתינאים לא פעלו בשטחו או בסמוך אליו לפני שעזב ב-7 בינואר. לאחר שהתקדם מערבה, פנה עייאד, שהלך ברגל עם אשתו ההרה וששת ילדיו, צפונה. "לא ראיתי שם לוחמים [פלשתינאים] כלשהם", אמר.¹⁵⁹ "יכול להיות שהם פחדו לשאת את הנשק שלהם, בגלל המל"טים [הישראליים], אבל הם היו לובשים מסכות, ולא ראינו אף אחד עם מסכה".

ארגון Human Rights Watch ראיין תושבים רבים באזור, כולל עבד א-כרים ראזק עייאד וג'וואד עייאד, שאמרו כי כוחות ישראליים הרסו שמונה בתים שהיו בבעלות משפחת עייאד ושלושה בתים נוספים בבעלות המשפחות לולו, עאשור, וסאהיור באזור קטן בקצהו הדרום-מערבי של רחוב א-סמוני. הם מנו את תושביו של כל בית: ההרס שגרמו הכוחות הישראליים לכל הבתים באזור להוציא אחד, הותיר 49 אנשים ללא קורת גג.¹⁶⁰ משפחת עייאד איבדה גם שש חממות ומטע גויאבה ואפרסק; ממזרח, הושחתו לדבריהם מטעי לימון וזית שהשתייכו למשפחת חגי ושדה חיטה בבעלות משפחת א-סמוני.

אזור כביש מס' 10

כמה מאות מטרים מצפון לנכסיהם של בני המשפחות א-סמוני ועייאד שבאזור זייתון עובר כביש מס' 10 המשתרע ממזרח למערב ומצטלב במזרח עם דרך סלאח א-דין. תושבי אזור כביש מס' 10 אימתו את הדיווחים שלפיהם הכוחות הישראליים הפולשים תקפו את האזור שסביב רחוב א-סמוני החל ב-3 בינואר, והשתלטו על דרך סלאח א-דין. לדברי עדים, בבוקר ה-4 בינואר נכנסו טנקים של צה"ל לאזור כביש מס' 10 ממזרח ומדרום. באזור קטן על כביש זה תיעד ארגון Human Rights Watch הרס של שבעה בתים שבהם חיו לפני הלחימה 45 בני אדם.¹⁶¹ לאורך הרחוב חזה הארגון בבתי הרוסים רבים נוספים, אך לא תיעד אותם.

רג'יב עביד אישתווי, בן 57, גר בסמוך לכביש מס' 10. הוא סיפר לארגון Human Rights Watch כי משפחתו החזיקה בבעלות על הקרקע שעליה גר מאז התקופה העות'מאנית.¹⁶² במשך שמונת הימים הראשונים של המלחמה הוא שהה בביתו, והיה עד ראייה לפיצוצים גדולים בבית המטבחיים העירוני, הנמצא במרחק של חצי קילומטר ממערב לביתו, על דרך סלאח א-דין,

¹⁵⁷ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם מדחת אבו ר'נימה, זייתון, 17 באפריל 2009.

¹⁵⁸ שם. משפחת אבו ר'נימה גרה במתחם הממוקם בנ"צ $31^{\circ}28'43.81''N / 34^{\circ}25'57.22''E$. ארגון Human Rights Watch ראה כי מבית המשפחה ניתן לראות את ביתו של עבד ג'ומעה עייאד.

¹⁵⁹ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם ג'וואד עייאד, זייתון, 17 באפריל 2009.

¹⁶⁰ לאורך צדו הדרומי של רחוב א-סמוני, הרסו הכוחות הישראליים (ממערב למזרח) את בתיהם של מדחת עייאד, אשתו וחמשת ילדיהם; אוסאמה עייאד, אשתו וששת ילדיהם; ראאיד עייאד, בן 28, שגר בבית מפח גלי יחד עם אשתו וחמשת ילדיהם; וג'וואד עייאד, בן 35, אשתו וששת ילדיהם. בית בטון גדול מדרום לבתים אלה בבעלותה של סיהאם מאג'יד עייאד, שעמד ריק לפני המלחמה, עדיין עומד על תלו; לדברי תושבים, כוחות צה"ל השתמשו בו כמפקדה אזורית. מדרום, הרסו הכוחות הישראליים את בתיהם של בסאם ריזק עייאד, בן 31, ואשתו; עבד אל-כרים ראזק עייאד, בן 23, ואשתו; מחמוד לולו, בן 40 ואשתו עפאף לולו; ואיבד פרג' עאשור, בן 30, שחי לבדו. שלוח בתים נוספים נהרסו בשטחים פתוחים מדרום-מערב לשם: בתיהם של סלימה עייאד, בן 75, אשתו ובתם; עבד ג'ומעה עייאד, בן 85, ואשתו, מדחייה עייאד, בת 80, שנהרגו שניהם באזור זה במהלך המלחמה; ומוחמד סאהיור, בן 30, אשתו, שלוש בנותיו ובנו.

¹⁶¹ האזור נמצא בערך בנ"צ $31^{\circ}28'55.24''N / 34^{\circ}26'22.70''E$.

¹⁶² ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם רג'יב עביד אישתווי, זייתון, 17 באפריל 2009.

ולפיצוץ נוסף על אדמתו החקלאית, במרחק של מאה מטר מדרום לביתו. לדברי אשתו, כוחות הקרקע הישראליים נכנסו לזייתון ב-3 בינואר, כשעה לפני השקיעה.

הייתה הפגזה כבדה של טנקים ממזרח למערב. הם ירו פגז לכל מאה מטר. אבל המלחמה האמתית התחילה ביום ראשון [4 בינואר] בשעה 8:00. הכוחות השתלטו על האזור שממזרח לדרך סלאח א-דין, ועשרות טנקים ודחפורים ענקיים התחילו להתקדם מערבה על כביש מס' 10. הדחפורים חפרו בורות והטנקים התמקמו בתוכם.¹⁶³

לדברי אשתו, טנקים הפגזו את המסגד וכמה בתים שחיילים השתלטו עליהם לאחר מכן. לחיילים "היו ענפים תקועים עליהם והם לבשו בדים גדולים מיוחדים מעל הקסדות שלהם".

סופיאן מוחמד סילמי, בן 48, נהג שביתו עומד עדיין על תלו בסמוך לביתו של אשתו, סיפר לארגון Human Rights Watch כי ראה לראשונה טנקים של צה"ל נכנסים לאזור כביש מס' 10 ב-4 בינואר בשעה 9:00 בבוקר בתנועה דרום-מזרחית מאזור רחוב א-סמוני. לדברי סילמי, הטנקים ירו על ביתו של בן דודו טלעת, הסמוך לביתו מצד מזרח, "וטלעת ובני המשפחה שלו באו לבית שלי. הסתתרנו פה בערך שלושים אנשים".¹⁶⁴

ארגון Human Rights Watch ראיין בנפרד את בן דודו של סופיאן, טלעת אחמד סילמי, בן 45, העובד בבנק הדם המרכזי של עזה. ביתו של טלעת פונה ממזרח ומדרום לשטחים חקלאיים פתוחים, והוא הראה לארגון Human Rights Watch את הנזק שנגרם, לדבריו, מפגיעת ארבעה פגזי טנקים שנורו ב-4 בינואר בסביבות השעה 9:00 בבוקר מכיוונים אלה, ופגעו בביתו בזה אחר זה בביתו בהפרש של כמה דקות. בנוסף לנזק מבני ולפגיעה ברהיטים הרסו הפגזים את המקרר, את מכשיר המיקרוגל, את כירת הגז, את מכונת הכביסה ואת מכלי המים. טלעת סילמי נמלט יחד עם משפחתו לביתו של סופיאן, וראה כיצד החיילים משלטים במהירות על ביתו. ארגון Human Rights Watch בחן את הרהיטים בביתו, וראה כי ככל הנראה כל הרהיטים נהרסו. לדברי טלעת סילמי, הוא היה בביתו כשצה"ל תקף אותו, ובבית לא היו לוחמים פלשתינאים כלשהם ולא בוצע ממנו או מסביבתו שום ירי על כוחות ישראליים.¹⁶⁵

לדברי סופיאן סלמי, כוחות צה"ל השתלטו במהירות על האזור, והחזיקו את בני משפחתו המורחבת מרותקים למקום בכך ש"ירו עלינו. החיילים החזיקו אותנו כאן עד יום שלישי [ה-6 בינואר] ב-11:00 בבוקר, אבל אז ברחנו תוך כדי שאנחנו מניפים דגלים לבנים, והלכנו לעיירה זייתון [שמצפון]". הוא הצביע על הנזק שנגרם לביתו, שברור כי מקורו מנפילת פגז טנק שנורה מכיוון מזרח, ואשר פגע לדבריו בבית לאחר שהוא עזב אותו.

לדברי רג'ב אשתו, 110 מתושבי האזור נלכדו בבתיהם, כולל 32 אנשים שהיו לכודים בביתו במשך 12 יום, עד שהגיעו אנשי הוועד הבינלאומי של הצלב האדום ופינו כעשרים נשים, ילדים וקשישים. הוא סבור שהפינוי, שבמסגרתו לא ניתן היה לפנות אותו וקבוצה גדולה של תושבים אחרים, אירע בסביבות ה-14 בינואר. לאחר הפינוי שני טנקים, שהיו מוצבים על גבעה בסמוך למכל מים בכיוון דרום-מערב, החלו להפגז את הבתים באזור. לדברי אשתו, "החלטנו אז

¹⁶³ שם.

¹⁶⁴ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם סופיאן מוחמד סילמי, זייתון, 17 באפריל 2009.

¹⁶⁵ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם טלעת אחמד סילמי, זייתון, 17 באפריל 2009.

שעדיף לנו למות בשטח פתוח מאשר תחת ההריסות", ושאר הקבוצה החלה לנוע מערבה לדרך סלאח א-דין ומשם לעיר עזה.¹⁶⁶

על אף הנזק שנגרם מפגזי טנקים וירי מנשק קל, אף אחד מבתי משפחת אישתווי לא נהרס לחלוטין עד לאותו שלב, אף שביתו של אדם בשם נאסר עייאד כבר נהרס באמצעות מוקשים. לדברי אישתווי:

שהינו שלושה ימים בעיר עזה ואז חזרנו, וראינו שכל האזור נהרס, בעיקר באמצעות דחפורים. שישה בתים שהיו שייכים למשפחה שלי נעלמו לגמרי, ולשבעה אחרים נגרם נזק. גידלנו תאנים, ענבים, משמש, הדסים וזיתים, וארבעים מתוך שמונים הדונמים שהיו לנו הושחתו.

רג'ב אישתווי ותושבים אחרים זיהו שבעה בתים שנהרסו כליל ואחד שניזוק. ארגון Human Rights Watch בחן את הבתים, שהיו כולם באזור קטן לאורך כביש מס' 10 ומדרום לו בכיוון רחוב א-סמוני. חמישה מהבתים היו שייכים לבני משפחת אישתווי. הריסת הבתים הותירה 45 בני אדם ללא קורת גג.¹⁶⁷

טלעת סילמי תיאר את ההרס שראה כששב לאחר המלחמה:

היה מכל [מים] ממש פה בחוף [ליד הקיר המזרחי של ביתו]. זה היה שדה חיטה, אבל התלוליות האלה שיש כאן עכשיו הן כולן מהדחפורים. היו לנו 18 דונם של אדמה כאן שכולם הושחתו, ועוד 22 דונם בסביבות אזור א-סמוני מדרום לכאן. היה לנו שם גם בית, שהיינו מתגוררים בו כשעיבדנו שם את האדמה, והוא נהרס לגמרי, ושתיים מבארות המים שלנו נהרסו.¹⁶⁸

לדברי סופיאן סילמי, חיילים ישראלים השתלטו על ביתו והרסו את רוב הרהיטים. ארגון Human Rights Watch בחן חורים קטנים שנוקבו בקירות החיצוניים בסמוך לרצפה בכמה מחדרי הקומה השנייה. חורים אלה תאמו "חורי צלפים" של צה"ל, דבר המלמד על כך שצה"ל השתלט על הבית והשתמש בו כעמדת ירי. נוסף על שאר הנזק, היו גם עשרות חורים מכדורים שנורו ככל הנראה ישירות על ארונות הבגדים של סילמי. לדברי סילמי כששב לאחר שהוכרזה הפסקת האש גילה כי עשר מהעצים שלו מתו בשל מחסור במזון ובמים.

מפעלים ששכנו ממזרח לדרך סלאח א-דין

ארגון Human Rights Watch ביקר בשני בתי חרושת שנהרסו בשטחים הפתוחים המשתרעים מצדה המזרחי של דרך סלאח א-דין, מול אזור א-סמוני בזיתון.

חמדאן אבו עוריבאן, בן 70, שימש כשומר בחברת ההנדסה לבטון וחומרי בניין, שעיסוקה בערבול בטון ובייצור בלוקים לבניין.¹⁶⁹ הוא אמר כי נלכד במפעל במהלך השבועות הראשונים של

¹⁶⁶ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם רג'ב אישתווי, זייתון, 17 באפריל 2009.

¹⁶⁷ הבתים שנהרסו השתייכו לנסר עייאד; עבדאללה סילמי; ג'אבר עבד אישתווי, בן 52, אשתו ו-11 ילדיהם, ג'יבריל עבד אישתווי, בן 33, אשתו, ששת ילדיהם ואחותו; מוחמד עלי סאלח אישתווי, בן 50, אשתו ושמונת ילדיהם; יונס אישתווי, בן 47, ומשפחתו; וחוסאם מחמוד אישתווי, בן 45, אשתו ושלושת ילדיהם. ביתו של יוסף עבד אישתווי [31°28'53.22"N, 34°26'20.70"E], בן 58, שבו גר עם אשתו ושמונת ילדיהם, נהרס חלקית.

¹⁶⁸ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם טלעת סילמי, זייתון, 17 באפריל 2009.

¹⁶⁹ מיקומו של המפעל היה בני"צ 34°26'8.74"E / 31°28'19.26"N.

העימות, כיוון שפחד לעזוב בשל ההפגזות והירי המתמשכים של חיילי צה"ל. לדברי אבו עוריבאן, "הכוחות כבר היו באזור א-סמוני, והיו טנקים ודחפורים גם מדרום לכאן והם השתלטו על כל הבתים לאורך הרחוב [סלאח א-דין]. היה בית אחד שהם ירו ממנו על החלונות של המפעל". ב-8 בינואר ראה אבו עוריבאן בדרך סלאח א-דין שיירה של הוועד הבינלאומי של הצלב האדום שהוצעה למקום כדי לפנות תושבים אחרים, וכן את גופתו של הילד אבראהים ג'וחא, שנהרג. "כשראיתי את הצלב האדום נפנפתי בדגל לבן וברחתי", אמר.¹⁷⁰

לדברי אבו עוריבאן, המפעל לא ניזוק עד לשלב שבו נמלט, למעט פגיעות מירי מנשק קל. הוא סיפר כי כששב למקום ב-18 בינואר, כמעט כל כלי הרכב של מפעל הבטון היו הפוכים על צדם ומחוצים למחצה או לחלוטין. ארגון Human Rights Watch בחן את כלי הרכב הבאים, שכולם נהרסו או שנגרם להם נזק כה רב שלא ניתן לתקנם: משאית רכינה אחת, תשעה מערכלי בטון, שלוש משאבות בטון עם מנופים, דחפור, דחפור קטן ומכונית. לדברי אבו עוריבאן, "המכונית הייתה שלי, סובארו שנת 1983". מאופיו של ההרס ומסימני העקבות הגדולים על הקרקע עולה כי דחפורים צבאיים הם שגרמו את הנזק.

לדברי אבו עוריבאן, לא נכחו חמושים כלשהם במפעל או בסביבתו בעת שהיה לכוד במקום. גם לאחר שעזב את המקום ספק רב אם ייתכן שחמושים השתלטו עליו. זאת, הן כיוון שצה"ל שלט בכל הבתים שלאורך דרך סלאח א-דין, שניתן היה לירות מהם ישירות על מבנה המפעל ממערב, והן כיוון שבשדות הפתוחים שממזרח למפעל לא היו החמושים מוצאים מחסה כלשהו מפני הטנקים וכלי הטיס הישראליים.

מבני המפעל וציודו ניזוקו גם הם. חאפז כשכו, בן 47, מנהל מפעל המלט, אמר לארגון Human Rights Watch כי חדר הבקרה ורצועת המסוע של החפץ נהרסו, וכי לבניין המנהלה נגרם נזק באמצעות דחפור. ארגון Human Rights Watch בחן גם את מגדל הסילו המתכתי היחיד של המפעל, המשמש לאחסון בטון, ואשר ניזוק קשות מפגז שחדר מכיוון צפון-מזרח. בצמוד למפעל הבטון מדרום שכן מפעל קטן יותר שייצר אבני ריצוף מסיליקט ובלוקים לבניים, ואשר ניזוק גם הוא.

כשכו אמר לארגון Human Rights Watch כי מפעל המלט פעל עד ל-7 ביולי 2007, והועסקו בו כמעט שלושים עובדים. לדבריו, "כל הציוד שלנו היה מיד שנייה, אבל משאית עם משאבת בטון מיד שנייה עולה פה 300 אלף דולר".¹⁷¹ כשכו אמר כי מלבד תשלום של 7,000 דולר ארה"ב ממשרד הכלכלה של עזה, לא קיבל המפעל שום סיוע. העבודה במפעל הושבתה כבר לפני זמן מה, בשל המצור הישראלי על הגבולות והאיסור על יבוא מלט. המפעל השכן לסיליקט ולבלוקים לבניים נסגר לדבריו לפני חמישה חודשים, בשל הסגר על הגבולות.

מדרום-מזרח למפעל המלט, בשטח פתוח, ראה ארגון Human Rights Watch את חורבות המפעל בבעלות ואסים אל-ח'ונדאה.¹⁷² נור א-תראבין, בן 39 ושומר במפעל, אמר כי המפעל ייצר מגוון רחב של מכשירי חשמל ומוצרי חשמל, ובכלל זה מחממי מים, מעגלים מודפסים, נורות פלורוסנט ותקעים חשמליים. "היות שמחזרנו הרבה שנאים חשמליים ישנים, לא היינו זקוקים ליבוא", אמר. "ארבעים אנשים עבדו כאן ממש לפני המלחמה". לדברי א-תראבין, המפעל נבנה בשנת

¹⁷⁰ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם חמדאן אבו עוריבאן, זייתון, 18 באפריל 2009.

¹⁷¹ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם חאפז כשכו, זייתון, 18 באפריל 2009.

¹⁷² מפעל מוצרי החשמל שכן בנ"צ 31°28'9.42"N/ 34°26'6.30"E.

2000 ונהרס במהלך פלישה ישראלית בשנת 2003. "בנינו אותו מחדש בשנת 2005 אחרי ההתנתקות", אמר.¹⁷³

לדברי א-תראבין, בית החרושת נהרס בדחפור, והדבר תאם את העובדה שהחורבותיו שוטחו לחלוטין. א-תראבין ציין כי "לא מצאנו כאן שום רסיס או מוקש". לדבריו, נמלט מביתו, הסמוך למפעל, ביומה הראשון של הפלישה הקרקעית, ה-3 בינואר, בשעה 20:00. הוא סיפר כי ראה כוחות חיל רגלים וטנקים מגיעים ממזרח. "הטנקים נסעו דרומה, במקביל לכביש המזרחי, מכיוון צפון-מזרח, ואז פנו מערבה. הבסיס שלהם היה ממש מדרום לכאן". הוא לא ראה את הריסת המפעל, אך אביו, שגר באזור גבוה ממזרח לבית החרושת, בכפר ג'וחר א-דיק, היה עד לה.

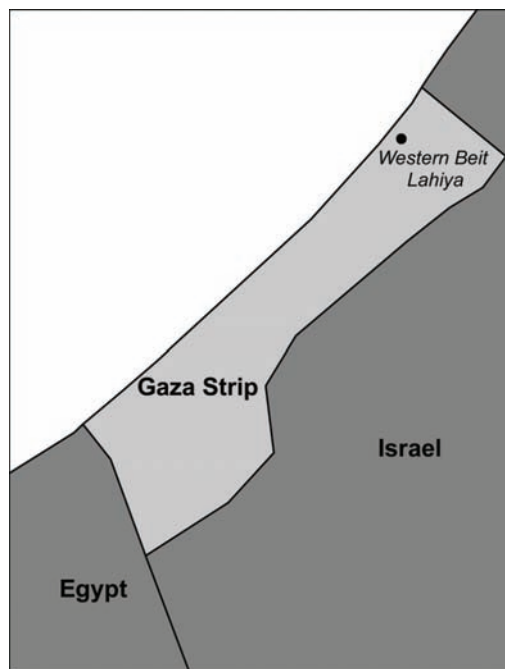
מאוחר יותר ראיין ארגון Human Rights Watch בנפרד את אביו של נור, חסן א-תראבין, בן 73, בביתו בג'וחר א-דיק, כמה מאות מטרים מזרחה משם. לדבריו, ב-6 בינואר "הסתכלתי החוצה וראיתי את הדחפורים עומדים על בית החרושת".¹⁷⁴ לדברי חסן א-תראבין ומג'די עיד א-סוירכי, בן 19 המועסק על-ידו, בשלביה המוקדמים של הפלישה הרסו כוחות ישראלים בתים ששכנו מצפון לג'וחר א-דיק בעת שנסעו מערבה. בתים אחרים, ששכנו קרוב יותר לגבול ממזרח, נהרסו בשלב מאוחר יותר, לקראת סוף המבצע. ביתו של חסן א-תראבין, בחלקו הדרומי של אזור ג'וחר א-דיק, נפגע מירי במהלך העימות, והוא אמר כי פרתו וחמש מהעזים שלו נורו למוות. ארגון Human Rights Watch ראה גמל שנחבש, ואשר לדברי חסן א-תראבין נפגע מירי בבטנו אך שרד. על ביתו של א-תראבין לא השתלטו חיילים, והוא נשאר בו לכל אורך המלחמה.

לדברי א-תראבין, לא ידוע לו על לוחמים כלשהם שנכחו באזור מגוריו, בשטח המשתרע בין הכפר למפעל או בסביבות המפעל. בשל מיקומו של הבית ייתכן שחמושים נכחו בחלקים אחרי של ג'וחר א-דיק מבלי שיכול היה לראותם.

---

¹⁷³ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם נור א-תראבין, זייתון, 18 באפריל 2009.
¹⁷⁴ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם חסן א-תראבין, ג'וחר א-דיק, 18 באפריל 2009.

מערב בית לאהיה

ארגון Human Rights Watch חקר כמה מקומות שבהם כוחות ישראליים הרסו רכוש אזרחי באזור במערב בית לאהיה שיש בו בנייני מגורים, כמה בתי חרושת, ושטחים פתוחים המשמשים לחקלאות, כ-4 קילומטר מצפון למרכז העיר עזה.

כוחות ישראליים הפציצו באופן כבד את האזור וחצו את הקו הירוק לתוך צפון-מערב עזה בשלבים המוקדמים של מתקפת הקרקע, כך מסרו תושבי עזה שגרים בעברה הצפוני של כביש א-סודאנייה, כ-5 קילומטר מדרום לגבול.¹⁷⁵ תושבים דיווחו כי שמעו או ראו חילופי אש בין כוחות ישראליים לבין חמושים פלשתינאים, וכמה מהם ראו חמושים באזור הבנוי הגבוה לאורכו של כביש המחבר את כביש א-סודאנייה עם שכונת אל-עטאטרה, כקילומטר אחד צפונה. אולם, חלק גדול מההרס נגרם בשטחים פתוחים יחסית ונמוכים יותר ממערב, שלדברי תושבים לא נכחו בהם ארגונים חמושים. טנקים ודחפורים משוריינים של צה"ל התקדמו לתוך האזורים הנמוכים הללו במשך כמה ימים, ואחריהם נכנסו יחידות חי"ר.

עדי ראייה שנותרו באזור עד ל-13 או ל-14 בינואר דיווחו כי הוא ננטש כמעט לגמרי, פרט לנוכחותם של כלי רכב משוריינים, כוחות צבא וכלי טיס של צה"ל. עוד דיווחו העדים על כך שנכון לימים אלה בתי מגורים רבים עדיין עמדו על תלם. כשעדים אלה שבו לאחר המלחמה הם גילו שבתיים רבים נהרסו. כפי שיידון להלן, אף שחלק מהבניינים נהרסו לאחר שהתושבים עזבו את

¹⁷⁵ גורמים ישראליים רשמיים הודיעו כי הפלישה הקרקעית לרצועת עזה התחילה ב-2 לפנות בוקר ב-3 בינואר 2009. עם זאת, התושב מחמוד אל-עג'רמי אמר כי ב-29 בדצמבר 2008 ראה טנקים באזור גבוה כמאתיים מטר מצפון לביתו. ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם מחמוד אל-עג'רמי, מערב בית לאהיה, 9 באפריל 2009. ראיון זה נערך בשפה האנגלית, ללא מתורגמן.

האזור ולפני שחזרו אליו לאחר שישראל הסיגה את כוחותיה, טבעו והיקפו של ההרס באזורים אלה אינם תואמים להתקפות על מטרות צבאיות יחידות או לנזק שנגרם תוך כדי לחימה.

ארגון Human Rights Watch תיעד את הריסתם של 38 בנייני מגורים באזורים אלה. לא עלה בידינו לקבוע את מניינם הכולל של העקורים, אך ב-11 מהמבנים הללו גרו 106 בני אדם לפני המלחמה. בחודש אפריל, בזמן שארגון Human Rights Watch ביצע את המחקר, היה במרכז האזור מחנה אוהלים, שהוקם במועד מוקדם יותר. לדברי מנהל המחנה, 65 משפחות שבתיהן נהרסו או הפכו במהלך המלחמה לבלתי ראויים למגורים מצאו בו מחסה.¹⁷⁶ המשפחות אמרו כי נבצר מהן לבנות מחדש את בתיהן בשל ההגבלות שישראל מטילה על יבוא חומרי בניין.

טחנת הקמח אל-באדר

טחנת הקמח אל-באדר, שהיא מתקן בן חמש קומות לעיבוד חיטה, נמצאת בפינה הצפון-מערבית של צומת על כביש א-סודאנייה, המשתרע ממזרח למערב. הטחנה מוקפת מדרום וממזרח במפעלים אחרים ובבתייהם של כמה מבעלי הטחנה.¹⁷⁷ מתחם הטחנה מוקף בחומה. אחמד חסן עבד רבו, בן 65, שומר במפעל, אמר שנכח במקום בעת שצה"ל הפגיו את הטחנה בבוקר ה-10 בינואר:

בשבת, בסביבות ארבע בבוקר, הסתתרתני בביתן השמירה ושמעתי את המסוק מרחף קרוב מאוד במשך שעה בערך. הוא ירה על הטחנה, והיו גם הרבה הפגזות אחרות, אבל לא יכולתי להבחין מה בדיוק פגע בטחנה. ההתקפות נמשכו שעותיים וחצי באותו לילה. אחר כך הטחנה עלתה באש והכבאים באו לכבות את האש.¹⁷⁸

עבד רבו ציין כי המפעל נפגע קשות בעוד מפעלים קטנים יותר (לשימורים ולחיתולים) ששכנו בצמוד לטחנה, ממערב, לא הותקפו. לא עלה בידו להסביר מדוע התקיף צה"ל את טחנת הקמח. לדבריו, לא ראה חמושים כלשהם בשטח הטחנה לפני ההתקפות.

פאדיה חמאד א-רומיילאת, בת 66, גרה בבית ליד חוף הים, כ-75 מטר ממערב לטחנה. היא סיפרה לארגון Human Rights Watch כי כבאי ההגנה האזרחית לקחו אותה ואת בתה אתם כשעזבו את האזור לאחר שסיימו לכבות את השרפה בטחנת הקמח. "אז למחרת [11 בינואר] חזרתי כדי להאכיל את העזים שלי, עזבתי שוב, וניסיתי לחזור למחרת אבל לא יכולתי כי היו הרבה טנקים והרבה יריות. מאוחר יותר ראיתי מהעקבות שטנק בא והרס כאן משאית ומכלית דיזל".¹⁷⁹ פאדיה א-רומיילאת אימתה את גרסתו של עבד רבו, שלפיה צה"ל הפגיו את האזור בזרחה לבן. לדבריה, כמה פיסות בוערות נחתו בחצר ביתה והיא כיסתה אותן בחול.

חמדאן חמאדה, בן 52, שהנו אחד מבעליה של טחנת הקמח, סיפר לארגון Human Rights Watch שהוא עזב את האזור ב-4 בינואר. עם זאת, חמאדה הראה לחוקרים נזק וכמות גדולה של רסיסים, ופתק בכתב יד שנאמר בו כי צוות לפירוק מוקשים נטרל פצצה שהוטלה מן האוויר. הפתק נכתב ככל הנראה בידי המתורגמן של הצוות. צוות פעולת המוקשים של האו"ם בעיר עזה אישר מאוחר יותר בפני ארגון Human Rights Watch כי ב-25 בינואר זוהה בקומה עליונה של

¹⁷⁶ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם האני זגות, בן 48, עוזר מהנדס ומנהל עבודה כללי, מנהל מחנה האוהלים, מערב בית לאהיה, אפריל 2009.

¹⁷⁷ טחנת הקמח אל-באדר ממוקמת בנ"צ 31°33'16.94"N / 34°28'5.82"E.

¹⁷⁸ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם אחמד חסן עבד רבו, מערב בית לאהיה, 8 באפריל 2009.

¹⁷⁹ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם פאדיה א-רומיילאת, מערב בית לאהיה, 9 באפריל 2009.

הטחנה, בתוך מעבר צר בין מכוונות שרופות לבין קיר חיצוני, חציה הקדמי של פצצת סימן 82 שמשקלה 500 ליברות (MK-82) המוטלת מהאוויר. הצוות מסר ששיירי הפצצה נוטרלו ב-11 בפברואר 2009.¹⁸⁰ משפחת חמאדה סיפקה מאוחר יותר לארגון Human Rights Watch סרטון וידאו שבו נראים הפצצה ונזק שנגרם לטחנה.¹⁸¹ חמאדה אף הראה לארגון Human Rights Watch מספר רב של תרמילי פגז בקוטר 44 מ"מ המסומנים בראשי התיבות HEDP שפירושן "חומר נפץ מרסק דו-שימושי". לדבריו, מצא את התרמילים במפעל.¹⁸² חמאדה סיפר כי לאחר שהתקבלה שיחת טלפון בעניין ההתקפות ולאחר שנודע לו שהמפעל עולה באש, "התקשרנו להגנה האזרחית, והם ניסו להתקשר לצלב האדום הבינלאומי לצורך תיאום עם צה"ל כדי שיוכלו לבוא ולכבות את השרפה, אבל הם לא הצליחו להגיע לכאן עד עשר בבוקר".¹⁸³

ועדת האו"ם לבדיקת העובדות בנוגע לעימות ברצועת עזה בחנה את הטחנה והגיעה למסקנה שהיא "נפגעה בהפצצה אווירית" ב-9 בינואר, ב-3 או ב-4 בבוקר, לאחר שהטחנה כבר "נפגעה כמה פעמים" מטילים שנורו ממסוק.¹⁸⁴

צה"ל הצהיר כי ביצע תחקיר מבצעי בעניינה של תקרית זו ודחה את מסקנת הוועדה לבדיקת העובדות כי הטחנה הותקפה מן האוויר.¹⁸⁵ לטענת צה"ל, אף על פי שטחנת הקמח הייתה "נקודה אסטרטגית גבוהה" באזור, בשל גובהה ושדה הראייה הברור שלה, הצבא "החליט שלא לתקוף את הטחנה כאמצעי מנע, כדי למנוע נזק לתשתית אזרחית ככל שניתן".¹⁸⁶ עם זאת, במהלך פעולה קרקעית שהתקיימה ב-9 בינואר, "כוחות צה"ל ספגו ירי כבד מכמה מוצבי חמאס בקרבת טחנת הקמח. כוחות צה"ל השיבו אש למקורות הירי ולמיקומים שמהם נשקף איום. בשעה שצה"ל השיב אש, הקומה העליונה של טחנת הקמח נפגעה מפגזי טנקים".¹⁸⁷ תחקיר צה"ל הסתמך בחלקו על תצלומי אוויר "של הטחנה לאחר התקרית", שבהם לטענתו "לא נראה נזק מבני התואם התקפה מן האוויר".

ב-1 בפברואר דיווח עיתון הגרדיאן כי האו"ם מצא בתוך הטחנה פצצה שהוטלה מהאוויר, ונטרל אותה.¹⁸⁸ בפגישה שהתקיימה ב-4 בפברואר 2010 אמרו עורכי דין מהפרקליטות הצבאית הראשית לארגון Human Rights Watch כי הם מודעים לדיווחים על כך שבמהלך ההתקפה פגעה בטחנת הקמח פצצה שהוטלה מהאוויר. עורכי הדין אמרו כי אפשר שהתחקיר המבצעי יפתח מחדש כדי להביא בחשבון גם ראיה זו.¹⁸⁹

לחיזוק מסקנתו כי ההתקפה על טחנת הקמח הייתה מוצדקת טען צה"ל כי "200 מטר מדרום לטחנת הקמח הותקפה יחידת צה"ל ממארב על-ידי חמישה פעילי חמאס בבית ממולכד; 500

¹⁸⁰ הודעת דואר אלקטרוני לארגון Human Rights Watch מאת צוות פעולת המוקשים של האו"ם, 1 בפברואר 2010.

¹⁸¹ ניתן לצפות בסרטון באתר האינטרנט של ארגון Human Rights Watch, "רצועת עזה: טחנת הקמח אל-באדר", <http://www.hrw.org/en/video/2010/02/05>.

¹⁸² כך למשל, אחד הפגזים סומן בכיתוב "40 mm, HEDP M43041". ועדת האו"ם לבדיקת העובדות בנוגע לעימות ברצועת עזה זיהתה במועד מאוחר יותר תחמושת זו כפגזי "מקלע רימונים", וקבעה כי הם נורו מתוך בניין טחנת הקמח לאחר שנתפס בידי כוחות ישראליים. ההתקפה על טחנת הקמח אל-באדר נידונה באריכות בדו"ח ועדת האו"ם לבדיקת העובדות, פרק XIII (a), עמ' 253-260.

¹⁸³ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם חמדאן חמאדה, מערב בית לאהיה, 9 באפריל 2009.

¹⁸⁴ ועדת האו"ם לבדיקת העובדות בנוגע לעימות ברצועת עזה, 15 בספטמבר 2009, פסקה 915.

¹⁸⁵ משרד החוץ של ישראל, "תחקירי המבצע בעזה: עדכון", ינואר 2010, פסקה 170.

¹⁸⁶ שם, פסקה 166.

¹⁸⁷ שם, פסקה 167.

¹⁸⁸ רורי מקארתי, "ממצא האו"ם מערער על הגרסה הישראלית לגבי התקפה על מבנה אזרחי במלחמת עזה", גארדיאן, 1 בפברואר 2010, <http://www.guardian.co.uk/world/2010/feb/01/gaza-war-report-accuses-israel>, כניסה לאתר ב-5 בפברואר 2010.

¹⁸⁹ פגישת צוות הפרקליטות הצבאית הראשית עם ארגון Human Rights Watch, תל אביב, 4 בפברואר 2010.

מטר ממזרח לטחנת הקמח התעמתה יחידה נוספת עם כוחות האויב בבית מגורים ששימש גם לאחסון כלי נשק; ובסמיכות לטחנת הקמח התפוצצו שני בתי מגורים שמוכדו". הימצאותם של לוחמי חמאס במרחק של 500 או 200 מטר מטחנת הקמח, או מלכודם של בתים סמוכים במטעני נפץ, אין בהם – כשהם לעצמם – כדי להצדיק התקפה שכוונה על הטחנה. בביקור שערך באזור לא זיהה ארגון Human Rights Watch בתים "שהתפוצצו" בסמיכות לטחנה, אך כן חזה בנוק משמעותי שנגרם לבית דירות ולבית מגורים פרטי בקרבת הטחנה. בית הדירות ניזוק, ככל הנראה מאש טנק, והבניין הפרטי נהרס בחלקו על-ידי כלי רכב זחלי.

ארגון Human Rights Watch לא מצא כל ראיה לכך שארגונים פלשתיניים חמושים נכחו בטחנת הקמח או לידה. לדבר אחד העדים, שני פעילי חמאס נהרגו מפגיעת פגזים או טילים ישראלים באזור שנמצא בין 250 ל-300 מטר ממזרח לטחנת הקמח בהתקפות שבוצעו ב-4 בינואר וב-7 בינואר. האשם אל-עסלי, בן 23, סיפר לארגון Human Rights Watch כי ב-4 בינואר, בסביבות 7:20 בבוקר, נהרג אחיו סוהיל בן ה-24, בהתקפה ממל"ט.¹⁹⁰ האשם סיפר כי ב-7 בינואר, לאחר שישראל הכריזה על הפוגה של שלוש שעות בלחימה, חזר לאזור עם קבוצה של כ-15 תושבים אחרים, ואז פגז פגע באחיו ג'יהאד אל-עסלי, בן 22, שגם הוא היה פעיל חמאס.

לדברי חמאדה, טחנת הקמח אל-באדר הייתה השנייה בגודלה מחמש טחנות הקמח של רצועת עזה, ותפוקתה המרבית הייתה עיבוד של 200 טון חיטה ביום. בהתקפות צה"ל נהרסו מטחנות מיוחדות לסולת שהותקנו בידי צוות מהנדסים תורכים ומכוונות נוספות, ועקב זאת יצאה הטחנה מכלל שימוש. "אנחנו צריכים מהנדסים", אמר. "הדבר הכי חשוב עכשיו הוא [לקבל] אור ירוק מהישראלים להכניס לכאן מומחים". חמאדה מסר לארגון Human Rights Watch עותק של הערכת הנזקים, שלפיה נזקי הפגיעה במכוונות לבדן עומדים על 1,495,000 דולר ארה"ב.

בתי משפחת ג'ומעה

במרחק-מה מזרחה מטחנת הקמח אל-באדר, לאורך כביש א-סודאנייה, גרו בני חמולת ג'ומעה בתשעה מבני מגורים בגוש בניינים הפונה לכביש קטן המוביל צפונה.¹⁹¹ מתוך תשעת מבני המגורים בגוש של חמולת ג'ומעה, שבכל אחד מהם גרו עד ארבע משפחות, הרסו כוחות ישראלים בחודש ינואר שבעה מבנים באורח מלא ושניים באורח חלקי. לפחות 71 בני אדם נותרו ללא קורת גג.¹⁹² מטע זיתים קטן שהשתרע בין כמה מהבתים נעקר בידי דחפורי צה"ל. לדברי תושבים, כמה מהעצים היו בני למעלה מארבעים שנה.¹⁹³

¹⁹⁰ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם האשם אל-עסלי, מערב בית לאהיה, 9 באפריל 2009. לפי נתוני ארגון בצלם, סוהיל אחמד רשאד אל-עסלי, בן 24, היה לוחם שנהרג ב-14 בינואר באזור בית לאהיה. לא עלה בידו של ארגון Human Rights Watch לאמת את תאריך מותו של סוהיל אל-עסלי.

¹⁹¹ גוש הבניינים של חמולת ג'ומעה ממוקם בנ"צ 31°33'9.00"N / 34°28'15.77"E.

¹⁹² הבתים שנהרסו לאורך רחוב אל-עמודי מדרום לצפון, הם כדלהלן: (1) בית שבפינה הדרום-מערבית של גוש הבניינים היו שלוש קומות. בקומה הראשונה גרו מוחמד ג'ומעה, אשתו ושני ילדיהם. בקומה השנייה גר אוסאמה ג'ומעה, חבר בגדודי עז א-דין אל-קסאם שנהרג בהתקפה ממל"ט במקום אחר. בקומה השלישית היו שני משקי בית, אחד של האני ג'ומעה, אשתו וארבעת ילדיהם, והשני של נאסר ג'ומעה, אשתו וארבעת ילדיהם. (2) מעט צפונה משם לאורך רחוב אל-עמודי היה הבית השני, ולו שתי קומות. בקומה הראשונה גרו אל-עביד ג'ומעה, אשתו ושלושת ילדיהם. בקומה השנייה גרו מוחמד אל-עביד ג'ומעה, אשתו ושני ילדיהם. (3) בבית השלישי היו שתי קומות. בראשונה גרו חסן אחמד ג'ומעה, אשתו ושני ילדיהם, ובשנייה גרו בנו של חסן, עבד אל-באסט חסן ג'ומעה, אשתו וחמשת ילדיהם. (4) בקומה הראשונה של הבית הרביעי גרו אברהמים אחמד ג'ומעה, אשתו ושלושת ילדיהם, ובקומה השנייה שלו גרו אחמד ג'ומעה, שנהרג בהתקפה ממל"ט במקום אחר, ושני הוריו. (5) בבית החמישי, שנמצא בפינה הצפון-מערבית של גוש הבניינים, גרו סיהאם אברהמים ג'ומעה וארבעת ילדיה. סמטה מסמנת את גבולו הצפוני של גוש הבניינים. מעט מזרחה מביתה של סיהאם ג'ומעה, לאורך הסמטה, נפגע קשה בית שישי, בן קומתיים, השייך למאג'ד אברהמים ג'ומעה. כשארגון Human Rights Watch ביקר באזור בחודש אפריל, כמה מתשעת יושביו של הבית עדיין גרו בחלק מהקומה הראשונה שלו. בבית הבא גרו מוחמד אברהמים ג'ומעה, אשתו וששת ילדיהם. מוערך כי בית זה נהרס בדחפור. הבית השמיני שנהרס היה שייך לעלאא ג'ומעה, פועל מובטל שגר בבית זה עם אשתו וארבעת ילדיהם. לבית האחרון, בפינה הצפון-מזרחית של גוש הבניינים, נגרם נזק כבד ועדיין גרים בו עמאד אל-עביד ג'ומעה ובני

תושבים מגוש הבניינים ומסביבותיו סיפרו כי פעולות ההריסה בוצעו בין ה-14 ל-18 בינואר, לאחר שצה"ל כבר השתלט על השטח. ב-18 בינואר חזרו חלק מבני חמולת ג'ומעה לאזור וגילו שרוב בתייהם נהרסו כליל.

בחדש אפריל, כשביקר ארגון Human Rights Watch בגוש הבניינים, עקבות הדחפורים היו עדיין גלויים לעין, וסביב לרבים מהמבנים שנהרסו בגוש ניצבו סוללות עשויות חול והריסות, שגם עליהן ניכרו עקבות הדחפורים. ארגון Human Rights Watch לא ראה בזירת האירוע אף מוקש נגד טנקים ואף לא שיירים מהתפוצצות מוקש כזה, אך לדברי עלאא ג'ומעה, "צה"ל השאיר שלושה מוקשים נגד טנקים בשתי הקומות העליונות של הבית הגדול [שלפנים גרו בו מוחמד, אוסאמה, האני ונאסר ג'ומעה עם בני משפחותיהם]. אני הייתי כאן ביום הראשון אחרי המלחמה ובאותו יום בעשר בבוקר התפוצץ מוקש, עוד אחד התפוצץ באחת עשרה וחצי, ומוקש שלישי התפוצץ בשתיים אחר הצהריים".

לדברי חסן אחמד ג'ומעה, צה"ל הפגיו את האזור בזרחן לבן וגרם בכך נזק לשטחים חקלאיים. "זה מה ששרף את כל העצים בגוש הבניינים הזה – הם השתמשו כאן בהמון-המון זרחן לבן".¹⁹⁴ ארגון Human Rights Watch חזה בסימני שרפה רבים על בניינים אך תושבים אמרו כי רשויות חמאס כבר אספו באזור פגזים ורסיסים, אולי במטרה לעשות שימוש חוזר בחומרי נפץ או בחומרים אחרים בכלי הנשק שלהם.

מחמוד אל-עג'רמי, לשעבר עוזר שר החוץ ברשות הפלסטינית, גר בעבר בבית מסוגנן בן שלוש קומות במרחק של כ-450 מטר מצפון לגוש הבניינים של חמולת ג'ומעה. ב-13 בינואר ברח מהאזור בעקבות דברים שחווה במלחמה, וחלף בדרכו על-פני גוש הבניינים.

לדבריו, ביתו שלו ספג ב-6 וב-7 בינואר אש מנשק קל שירו כוחות ישראליים מכיוון צפון-מזרח, וכן ירי מתותחים שהותקנו על מסוק ישראלי. אל-עג'רמי סיפר כי צה"ל הגביר את התקפותיו על האזור הסמוך לביתו בבוקר ה-8 בינואר, וכי אשתו ובתם נפצעו מרסיסים שפגעו בהן ב-9 וב-10 בינואר. לדבריו, "היו טנקים מצפון-מזרח, מצפון, מצפון-מערב וממערב לאורך החוף". בתו עזבה דרומה לאחר שנפצעה, אך הוא ואשתו נשארו מאחור.

לדברי אל-עג'רמי, ב-11 בינואר, בסביבות השעה 1:00 לפנות בוקר, פוצצו חיילים שפנסים הותקנו לקסדותיהם שער בחומה התוחמת את הנכס שלו והסתערו על ביתו. הוא סיפר כי החיילים אזקו את ידיו באזיקי פלסטיק וכיסו את עיניו, לקחו אותו החוצה, הובילו אותו לקומה השנייה של בית שכונו, והורו לו לצעוד, וכך גרמו לו ליפול מהמרפסת של שכונו. אל-עג'רמי הוסיף כי מהנפילה נשברו כמה מצלעותיו. לאחר מכן חיילי צה"ל הכריחו אותו ואת אחד השכנים ללכת לאזור הסמוך למקום שבו שכנה ההתנחלות הישראלית דוגית, לפני שפונתה, במרחק של כקילומטר וחצי צפונה. אשתו לא הורשתה להתלוות אליהם. לדבריו, "הם החזיקו בי בחוף בתוך עמדה צבאית עם קירות שהם יצרו מאדמה באמצעות דחפורים. יכולתי לראות דרך כיסוי העיניים שלי שהיו הרבה טנקים ונגמ"שים". אל-עג'רמי נחקר שלוש פעמים, ושוחרר ב-13 או ב-14 בינואר, אז הורו לו החיילים לצעוד דרומה.

משפחתו. ראיונות שערך ארגון Human Rights Watch עם ארבעה תושבים לשעבר, גוש הבניינים של משפחת ג'ומעה, סלאטין, רצועת עזה, 9 ו-13 באפריל 2009.

¹⁹³ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם עלאא ג'ומעה, מערב בית לאהיה, 9 באפריל 2009.

¹⁹⁴ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם חסן אחמד ג'ומעה, מערב בית לאהיה, אפריל 2009.

הלכתי במשך שעה וחצי, לאט-לאט, עד שהגעתי בחזרה הביתה. בדרך, נתקלתי פעמיים בחיילים ישראלים. הם התפלאו מאוד לראות אותי. לא היה מסביב אף אחד חוץ מחיילים. הגעתי וראיתי את המכונית שלי [רכב שטח] משוטחת, והשערים היו הרוסים. הם הרגו את הכלב שלי. אשתי כבר לא הייתה שם, אבל היא אמרה לי אחר כך שהם תקפו את הבית שלנו ב-11 בחודש בסביבות שמונה וחצי או תשע בבוקר, בדיוק אחרי שהם הרסו בדחפורים את הבית של בן דוד שלי [ששכן בקו אלכסוני מביתו, מעבר לרחוב].

ארגון Human Rights Watch בחן את ביתו המסוגן בן שלוש הקומות של אל-עג'רמי, שבו גר לדבריו במשך שבע שנים. המבנה נפגע קשות מאש שנורתה מנשק קל ומפגיעת פגזי טנקים. אל-עג'רמי הראה לחוקרים פגזי 20 מ"מ רבים שסומנו בראשי התיבות "HEDP", שפירושו "חומר נפץ מרסק דו-שימושי", ואשר נורו, ככל הנראה, ממסוקי תקיפה. כמו כן הראה אל-עג'רמי לחוקרים סנפירי זנב של מרגמת 120 מ"מ ופריטי תחמושת נוספים שלדבריו אסף בתוך הבית.¹⁹⁵ אל-עג'רמי מצא גם פתקים כתובים בכתב יד בשפה העברית שהחיילים הישראלים הותירו מאחור ואשר יועדו ל"גדוד 202". נראה כי הפתקים צורפו למשלוחי מזון ולמתנות אחרות שנשלחו על-ידי ישראלים לכוחות ברצועת עזה.¹⁹⁶

ביום שבו שוחרר, ה-13 או ה-14 בינואר, אחר הצהריים, הלך אל-עג'רמי לכיוון דרום-מזרח אל שכונת כמאל עדואן. בדרכו חלף על-פני גוש הבניינים עם תשעת הבתים בבעלות משפחת ג'ומעה (ר' לעיל), ואלה עמדו עדיין על תלם. לדברי אל-עג'רמי, האזור כולו היה ריק מתושבים באותו שלב. עד סוף המלחמה, ארבעה או חמישה ימים מאוחר יותר, מרביתם של בתי משפחת ג'ומעה נהרסו כליל.

אל-עג'רמי אמר כי לא ראה כל עדות לכך שחמושים פלשתינאים נכחו בסביבות ביתו לפני שפונה בכוח ואף לא באף אחד מהאזורים שעבר דרכם כשברח מהאזור.

לא הייתה כאן לחימה [של פלשתינאים]. לפני המלחמה, ההתנגדות נהגה לירות רקטות [לשטח ישראל] ממטעים ליד הים, ובאזורים פתוחים בכיוון צפון-מערב, אבל במשך המלחמה ההתנגדות הייתה בסביבות 250 מטר מזרחה, לאורך הכביש [המשתרע מצפון לדרום]. הייתי עד לחילופי אש בכיוון מזרח, לא כאן. אבל צה"ל השתמש בעיקר במטוסי אף-16 באזור ההוא. כוחות הרגלים לא נכנסו לאזור, הנגמ"שים היו יותר קרובים אליי. באמת צה"ל רק נכנס [בכוחות חי"ר] לאזורים [הפתוחים] שבהם לא היה אפשרי [לארגונים הפלשתיניים החמושים] להילחם.

ארגון Human Rights Watch לא מצא כל ראיה (דוגמת נקבי קליעים בבניינים סמוכים) שתסתור את טענתו כי לא היו חמושים פלשתינאים בנכס שלו או בסמוך לו.

כמה מתושבי הגוש של משפחת ג'ומעה אמתו את הצהרתו של אל-עג'רמי ולפיה ארגונים פלשתיניים חמושים פעלו בזמן המלחמה ממזרח לנכס אך לא באזור הצמוד אליו ולא ממערב לו. עלא ג'ומעה, בן 34, אמר לארגון Human Rights Watch כי "ההתנגדות נלחמה בכיוון צפון-

¹⁹⁵ אל-עג'רמי הלך על כך שבנוסף לנזק הקשה שנגרם לבניין, צה"ל הרס בביתו גם ארבעה מכשירי טלוויזיה בעלי מסך שטוח, שני מקררים וחמש ספות. לדבריו, הוא סבור כי חיילי צה"ל גנבו מן הבית שני מחשבים ניידים, עשרה או 12 בקבוקי מי קולון, מצלמת וידאו, שני טלפונים ניידים וכן כסף וזהב בשווי 25 אלף דולר ארה"ב.
¹⁹⁶ גדוד 202 של צה"ל שייך לחטיבת הצנחנים.

מזרח וצה"ל נכנס מצפון-מערב. ההתנגדות נסוגה ככל שצה"ל התקדם".¹⁹⁷ לדברי האימאם חסן אחמד ג'ומעה, בן 60, שעזב את האזור ב-4 בינואר, "החמושים היו ממזרח לכאן, סביב המסגד", כ-400 מטר לכיוון מזרח.¹⁹⁸

לדברי עימאד אל-עביד ג'ומעה, שביתו נפגע, כמה מבני משפחת ג'ומעה לחמו בשירותם של ארגונים חמושים. חי'אלד אבראהים ג'ומעה, לוחם, נהרג בשנת 2000 בעת שנלחם בצה"ל. הדירה שבקומה השנייה של בית בן שלוש קומות שנהרס – הבית הגדול ביותר בגוש הבניינים – הייתה דירתו של אוסאמה ג'ומעה, בן 30, חבר בגדודי עז א-דין אל-קסאם של חמאס, שבה גר עם אשתו וחמשת ילדיהם. עימאד ג'ומעה סיפר לארגון Human Rights Watch:

אוסאמה נהרג ב-10 בינואר בבוקר, ליד המסגד, בהתקפה ממל"ט. קברנו אותו בצהריים. ואז עוד שני שהידים, אחמד ועומר [ג'ומעה], נהרגו אחר הצהריים, בערך מאה מטר ממזרח למסגד, בזמן שנסוגו, גם הם ממל"טים. אחמד ג'ומעה גר עם ההורים שלו בקומה השנייה של בית, במורד הרחוב, במרחק של כמה בתים מהבית של אוסאמה.¹⁹⁹

אתר האינטרנט של גדודי עז א-דין אל-קסאם מציין כי אחמד אבראהים ג'ומעה, בן 24, נהרג ב-10 בינואר.²⁰⁰ לא עלה בידו של ארגון Human Rights Watch לאתר את שמותיהם של אוסאמה ועומר ג'ומעה באתר האינטרנט של גדודי עז א-דין אל-קסאם או באתרי האינטרנט של ארגונים חמושים אחרים. לפי נתוני בצלם, אוסאמה מוחמד אחמד ג'ומעה, בן 32, לוחם וחבר בחמאס, נהרג ב-10 בינואר באזור בית לאהיה.

תושב אחר בשם יחיא זכריא זומיילאת, בן 18, נשאר באזור עד לסביבות ה-14 בינואר, יום לאחר עזיבתו של אל-עג'רמי. במהלך העימות, מצא זומיילאת מחסה בבית דודו, כ-75 מטר מדרום לנכס של אל-עג'רמי. לדברי זומיילאת, נכון ל-3 בינואר טנקים של צה"ל היו מוצבים "סביב מועדון הסוסים, בערך מאתיים מטר צפונית-מזרחית מכאן". מאוחר יותר ערכו הטנקים פלישות דרומה אך נסוגו בחזרה לאזור זה ששימש כבסיס.

שמענו קולות של פגזים ושל מכוונות ירייה. מדי פעם עליתי לקומה העליונה בבית של הדוד שלי וצלפים ירו עלינו. הטנקים והדחפורים היו עוברים על-פנינו כשנסעו דרומה, ואז חוזרים צפונה. הם עשו אותו הדבר כל יום. הדחפורים שיטחו כמה בתים מדרום, וגם השחיתו מטעים בכיוון צפון-מערב. מוקדם בבוקר, בסביבות השעה שלוש, הם היו מתקדמים דרומה, ועד שמונה בבוקר הם היו חוזרים. אז היה נהייה שקט, חוץ מזה שכשהם היו רואים משהו הם היו מתחילים לירות. אחרי חמש בבוקר בערך היה פרק זמן של אש כבדה. הם היו שם במשך עשרה ימים.²⁰¹

¹⁹⁷ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם עלאא ג'ומעה, מערב בית לאהיה, 9 באפריל 2009.

¹⁹⁸ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם חסן אחמד ג'ומעה, מערב בית לאהיה, אפריל 2009.

¹⁹⁹ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם עימאד ג'ומעה, מערב בית לאהיה, 13 באפריל 2009.

²⁰⁰ אחמד אבראהים ג'ומעה, נולד ב-27 בדצמבר 1984, רשום כ"שהיד" באתר האינטרנט של גדודי עז א-דין אל-קסאם, שבו מצוין גם כי נהרג ב-10 בינואר 2009 מפגיעת רקטה או טיל של ישראל. ר' <http://www.alqassam.ps/arabic/sohdaa5.php?id=1333>, כניסה לאתר ב-23 ביוני 2009.

²⁰¹ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם יחיא זכריא זומיילאת, מערב בית לאהיה, 9 באפריל 2009.

זומיילאת סיפר כי לא היו חמושים באזורו וכי לא היה עד לחילופי אש, אף כי לא היה יכול לראות את האזורים שמדרום, שהטנקים היו נוסעים אליהם ואז חוזרים.

לדבריו, בסביבות ה-14 בינואר דחפור הרס חלק מהקיר הצפוני של בית דודו. זומיילאת העלה את ההשערה ש"אולי הם הרסו אותו כי הם רצו להציץ פנימה".

הצצנו מהחלון והם ראו אותנו, ועזבו. אז אנחנו עזבנו. אני, הוריי, סבא שלי ואחי הצעיר הלכנו לבית של החברה שלי באזור נאסר [בעיר עזה]. [מסוק] אפאצי ירה מאחורינו בזמן שהלכנו. הכביש היה הרוס אז הלכנו לידו. כשעזבנו, ראיתי את הבתים של משפחת ג'ומעה. הם עדיין היו בסדר. ליד המסגד היה צריף שדחפו אותו למרכז הרחוב כדי לחסום אותו.

זומיילאת אמר שבאותו שלב האזור כבר התרוקן מתושביו וכי הפעילות הצבאית המתמשכת היחידה שהיה עד לה הייתה זו של צה"ל. "לא הייתה לחימה. הפעם הראשונה שראינו אנשים כלשהם [מקרב תושבי עזה] הייתה בשכונת אל-כראמה, שני קילומטרים מדרום לכאן", אמר. לדבריו זומיילאת, אחיו מוחמד, בן 12, ואחותו הדיל, בת 15, חזרו לאזור למחרת במהלך "ההפוגה" בקרבות שנמשכה שלוש שעות כדי לקחת את תנור הנפט של המשפחה. לדבריו, הם סיפרו לו בסביבות ה-15 בינואר, שלושה ימים לפני סוף המלחמה, כי בתי משפחת ג'ומעה עדיין עומדים על תלם.

עבד אל-כרים אבו נהים, בן 40, סיפר לארגון Human Rights Watch כי נשאר עם אמו ועם אחיו בביתם עד ל-17 בינואר, יום לפני סוף המלחמה. אבו נהים, שהנו מובטל, גר בקומת הקרקע של בניין מגורים רב-קומתי עשוי בטון הפונה לאותו כביש המשתרע ממזרח למערב ואשר מסמן את גבולו הצפוני של גוש הבניינים של משפחת ג'ומעה.

ביומיים האחרונים למלחמה, שישי ושבת, צה"ל הגיע לכביש א-סודאנייה [נתיב התעבורה הראשי באזור, המשתרע ממזרח למערב, גוש בניינים אחד מדרום לביתו], והטנקים היו שם למטה, והחיילים היו כאן למעלה, ברגל, ופרצו לתוך בתים. הם ירו על הבניין הזה. השכנים שלנו מלמעלה אמרו לנו שהישראלים ירו על החלון שלהם כי הם ראו משהו זז. אז אימא שלי הניפה דגל לבן ויצאה אבל הם ירו עליה והיא נפצעה באחת הידיים. זה היה בשבת ב-11 בבוקר, ביום האחרון. בארבע אחר הצהריים הם פרצו לבית שלי. היו הרבה חיילים. הם עצרו אותי ואת אחי.²⁰²

אבו נהים אמר כי לא הייתה כל לחימה בסביבתו המידית, וכי מרבית ההרס נגרם במהלך השבוע האחרון של המלחמה. "הם הגיעו לכאן בערך עד השבוע השני של המלחמה הקרקעית, והם נשארו כאן במהלך השבוע השלישי. לא יכולנו להסתכל החוצה, אבל יכולנו לשמוע את הדחפורים". לדברי אבו נהים, לאחר שנעצר החיילים לקחו אותו ואת אחיו לבית כלא בתוך ישראל ובו חקרו אותם. בתוך שבוע, עד סביבות ה-24 בינואר, הם הוחזרו לדבריו לרצועת עזה דרך מעבר ארז ושוו לאזור א-סאיאפא.

²⁰² ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם עבד אל-כרים אבו נהים, מערב בית לאהיה, 13 באפריל 2009.

רחוב אל-עמודי

שני גושי בניינים מזרחה מהגוש של משפחת ג'ומעה נמצא הצומת שבו מצטלבים כביש א-סודאניה והכביש המשתרע מצפון לדרום המוביל לשכונת אל-עטאטרה, הקרוי רחוב אל-עמודי. תושבים הראו לארגון Human Rights Watch את חורבותיהם של 15 בתי מגורים שנהרסו לאורך עברו המזרחי של הכביש שני גושי בניינים מצפון לצומת. תושבים מגוש בניינים זה אמרו כי נהרסו בו שלושה בתי מגורים. בגוש הבניינים השלישי נהרסו, לדברי תושבים, שני בתי מגורים נוספים, בעברו המזרחי של רחוב אל-עמודי, וכן נהרסו חנות של שרברב, חנות לממכר חלפים של חברת ב-מ-ו, ובית מגורים בעברו המזרחי של הכביש.²⁰³

כמה תושבים אישרו בראיונות שנערכו עמם כי לוחמים פלשתינאים נכחו באזור במהלך העימות. ראאיד עבד א-רחמאן, בן 33, הראה לארגון Human Rights Watch נזק שנגרם לקיר פנימי בביתו, העשוי בלוקים, שלהשערתו הסבו חמושים שהשתמשו בפטיש כבד כדי ליצור פתח מילוט בצד הבית. לדבריו, "הם לא יכלו לעבור אז הם הלכו לחדר ליד ועקרו את הדלת".²⁰⁴ אוסאמה זיאד א-סולטאן, גם הוא בן 33, ופאוויזה מוחמד א-סולטאן, בת 51, גרו בבית קומתיים שנהרס.²⁰⁵ לדברי אוסאמה, נודע לו מפי חברים בארגונים חמושים כי צה"ל השתלט לחלוטין על השכונה עד ל-15 בינואר, וכי באותה נקודת זמן, בית משפחת א-סולטאן עדיין עמד על תלו. נראה כי התנסותו האישית מאששת את הגרסה שלפיה הבית נהרס בשלב מאוחר של המלחמה, היות שלדבריו, כשחזר ב-19 בינואר, "הבית עדיין בער".

ייתכן שכלי רכב משוריינים של צה"ל הרסו כמה מהבתים המאולתרים הסמוכים לרחוב אל-עמודי כשנכנסו לראשונה לאזור ונסעו לצד הכביש ולא עליו, בניסיון לחמוק ממוקשים נגד טנקים ומפצצות שאולי הוטמנו בכביש. אפשר גם שנוכחותם של חמושים באזור היא הסיבה לחלק מהנזק שנגרם. אולם, לא נראה כי יש בכך כדי לספק הסבר להרס המוחלט של 23 בתי המגורים ושל שתי החנויות בידי צה"ל משני עברי הרחוב לאורך שלושה גושי בניינים, ואף לא להשחתתם של פרדסים ומטעי זיתים שהשתרעו על-פני דונמים רבים באזור, בייחוד במקרים שבהם פעולות ההרס בוצעו לאחר שכוחות שריון ורגלים של צה"ל כבר השתלטו על האזור.

לטיפה עטא ח'ליל אל-אנכא, בשנות השישים לחייה, גרה בשכונת למשפחת א-סולטאן. לדברי אל-אנכא, צה"ל הרס את הבניין בן שלוש הקומות שבו גרו היא, בעלה, בנם ובתם הלא-נשואים, ובן נוסף עם משפחתו. דחפורי צה"ל הרסו גם שלוש מתוך שש החממות של המשפחה, והשחיתו מטע עצי פרי ששטחו כדונם. היא סיפרה שביום רביעי, ה-7 או ה-14 בינואר, חיילי צה"ל נכנסו בכוח לביתה והורו לה לעזוב אותו. לדבריה, "אמרתי לו לעזוב אותי לבד בבית שלי. הוא אמר 'אין לך בית'. הלכתי בסמטה שמובילה מזרחה. הבית שלי והמטע עדיין היו בסדר כשעזבתי. גם הבית של משפחת א-סולטאן עדיין עמד".²⁰⁶ אל-אנכא סיפרה שבעת ההיא לא נכחו באזור לוחמים פלשתינאים כלל. בנה, בסאם אל-אנכא, בן 30, הראה לארגון Human Rights Watch שברי רסיסים שמצא לדבריו בבית, וסיפר ששלושה פגזי טנק פגעו בקומה השנייה.

²⁰³ המרכז הפלשתיני לזכויות האדם פרסם דו"ח קצר על החנות לממכר חלפים של חברת ב-מ-ו: <http://www.pchrgaza.org/files/campaigns/english/aftermath/6.html>, כניסה לאתר ב-30 ביוני 2009.

²⁰⁴ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם ראאיד עבד א-רחמאן, מערב בית לאהיה, 13 באפריל 2009. ארגון Human Rights Watch גם זיהה את התרמיל הצבוע בצהוב של פגז תאורה ארטילרי של צה"ל בקוטר 155 מ"מ שעבד א-רחמאן מצא בביתו לאחר המלחמה.

²⁰⁵ בבניין היו ארבע דירות שבהן גרו 21 בני אדם, כולל אוסאמה, אשתו וחמשת ילדיהם, אמו, ושלושת אחיו ומשפחותיהם. ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם אוסאמה ופאוויזה א-סולטאן, מערב בית לאהיה, 13 באפריל 2009.

²⁰⁶ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם לטיפה אל-אנכא, מערב בית לאהיה, 13 באפריל 2009.

מעט מצפון להצטלבות עם כביש א-סודאנייה גר עטאללה ריחאן, סופר בן 67, שאמר כי דחפורים הרסו מבנה שמוקם מחוץ לביתו ואשר הכיל את משרדו ואת ספרייתו, וכי הדחפורים השחיתו גם עצי הדר בשטח של כמעט שלושה דונם מדרום לביתו. לדברי ריחאן, "ההתנגדות הייתה פעילה כאן רק ביומיים הראשונים של המתקפה האווירית [27 ו-28 בדצמבר]". אף על פי כן, אמר ריחאן, "היו הפגזות מתמשכות מצד התותחנים וחיל הים. היה בלגן. הטנקים היו במרחק של אולי 500 מטר בכיוון צפון-מערב". ריחאן אמר כי אף על פי שהצבא הישראלי פיזר במועד מוקדם יותר כרוזים שבהם נקבע כי האזור הוא שטח צבאי סגור, "ופרץ לשידורי הרדיו והודיע שכל מי שנמצא מצפון לכביש א-סודאנייה צריך ללכת", הוא נשאר עד שחשש לחייו בשל הפגזות כבדות בסביבות ה-11 בינואר. הוא העריך, אף כי לא היה בטוח בכך, שכוחות רגלים של צה"ל הגיעו לאזור שלו יומיים לפני כן. "כשעזבנו, כל העצים [עצי זית והדר] עדיין היו כאן", אמר ריחאן. "עדיין לא היה הרס נרחב, לא ברחוב ולא ממזרח, בכיוון שהלכנו. כשחזרנו, כל העצים שלי ועצי הזית השייכים למשפחת א-סולטאן נעלמו".²⁰⁷

חדיג'ה חסן סקר, בת 55, הייתה בעליו של בניין בן שלוש קומות ששכן בצמוד לביתו של ריחאן, מכיוון צפון. לדבריה, לפני המלחמה גרו בבניין 15 בני אדם, ובהם היא ובעלה, כמו-גם שני בניה הבגירים ומשפחותיהם. כאשר ארגון Human Rights Watch ביקר באזור, עמודי התמך וכמה קירות בבניין של סקר עדיין עמדו על תלם, אך ניכר כי כל קומות הבניין נפגעו וכי הבניין היה ראוי למגורים רק בחלקו. "בשלושת הימים הראשונים לפלישה הקרקעית היינו כאן", סיפרה סקר, "ואז הם פגעו בבית עם פגז של טנק מכיוון צפון".²⁰⁸ נראה כי הבניין נפגע כמה פעמים מפגזים שחדרו לצידו מצפון, ממזרח ומדרום, ופגיעות אלה תאמו פגיעות של ירי פגזי טנק במסלול שטוח יחסית, אך בני המשפחה פינו את ההריסות במידה שלא אפשרה לוודא באיזו תחמושת נעשה שימוש. "כמה אנשים אמרו לי שעד שלושת הימים האחרונים של המלחמה הבית לא נהרס", אמרה סקר. "אישה שחיפשה באותו יום אדם נעדר אמרה שהדלתות של הבית שלי היו פתוחות ושהיא נכנסה להסתכל. באותו שלב זה היה רק פגז טנק אחד". סקר הצביעה על חלקת אדמה בשטח של שלושה דונמים ממזרח לבית שלא נראו בה אלא עפר דחוס, תלוליות עפר קטנות וכמה עקבות של כלי רכב, וסיפרה כי ניצב שם לפניו פרדס קטן.

רבים מדייריהם לשעבר של הבתים ההרוסים הללו מתגוררים כעת במחנה אוהלים שרשויות חמאס הקימו בקרבת מקום, על מגרש ריק. סעיד א-רומיילאת, מובטל בן 34, גר במחנה ואמר שלא היו בו מים זורמים או חשמל וכי לא היה מה לאכול זולת מזון משומר. א-רומיילאת הראה לארגון Human Rights Watch ערמת קרשים ופיסות מתכת מעוקמות שניצבה לצד רחוב אל-עמודי, ואשר לדבריו הייתה בעבר ביתו, שבו גר עם אשתו וארבעת ילדיהם. בסביבות ה-6 בינואר ראה א-רומיילאת אנשים הולכים דרומה, לאורך הכביש מכיוון אל-עטאטרה, ומניפים דגלים לבנים. "הם הלכו ברגל. לא היו מכוניות כי מטוסי האף-16 הפציצו את הכביש וקטעו אותו. הם אמרו 'למה אתה נשאר כאן? אנשים נהרגים'".²⁰⁹ באותו יום עזבו א-רומיילאת ובני משפחתו והשאירו את ביתם מאחור ללא פגע. "כשחזרנו, גיליתי שהבית שלי נדחף למרכז הרחוב. בתוך הבית שלי מצאנו צינור פלדה עם חתכים שווים באחד הצדדים שלו מהשרשראות של הדחפור".

²⁰⁷ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם עטאללה ריחאן, מערב בית לאהיה, 13 באפריל 2009.

²⁰⁸ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם חדיג'ה חסן סקר, מערב בית לאהיה, 13 באפריל 2009.

²⁰⁹ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם סעיד א-רומיילאת, מערב בית לאהיה, 13 באפריל 2009.

ח'וזאעה, א-שוכה ואל-פוח'ארי

לדברי תושבים, כוחות ישראלים נכנסו לכמה אזורים הסמוכים למעבר סופה בדרום-מזרח רצועת עזה ב-11 בינואר או אחרי מועד זה. ארגון Human Rights Watch ביקר בכפר ח'וזאעה, השוכן קרוב מאוד לקו הירוק, ובאדמות החקלאיות של א-שוכה ואל-פוח'ארי, מדרום-מערב. שטחים אלה נחצים על-ידי הכביש המוביל צפונה ממעבר סופה, כאשר אל-פוח'ארי שוכן ממערב לו. בכל הנוגע לח'וזאעה, תושבים היו עדים להרס של בנייני מגורים בדחפורים ב-11 וב-13 בינואר. תושבים מא-שוכה ומאל-פוח'ארי אמרו שברחו מבתיים במהלך ההתקפות שהתחילו ב-14 בינואר וכי כששבו אליהם לאחר ה-18 בינואר גילו שבתיהם נהרסו בדחפורים. אף שבניינים רבים בא-שוכה ובאל-פוח'ארי נהרסו לאחר שהתושבים עזבו את האזור ולפני שחזרו אליו, סוג ההרס והיקפו אינם תואמים התקפות נגד מטרות צבאיות יחידות או נזק שנגרם במהלך לחימה.

ארגון Human Rights Watch סקר בתים שנהרסו בקצה המזרחי של ח'וזאעה, הנמצא במרחק של כ-500 מטר מהקו הירוק. ארגון Human Rights Watch אינו מודע לכל ראייה או טענה ישראלית כי בתים בשכונה שימשו להסתיר פתחי מנהרות או לצרכים צבאיים אחרים, ולטענת תושבי ח'וזאעה לא נעשה בהם שימוש כזה. אין זה סביר שצה"ל היה הורס את המבנים הללו בניסיון למנוע חפירת מנהרות מתוך בתים אל הגבול, משום שחלק גדול מח'וזאעה נמצא קרוב מספיק לגבול כדי לחפור ממנו מנהרות לכיוונו. צה"ל לא סיפק כל מידע שיסביר מדוע הרס את הבתים הללו.

תצלומי לוויין (ר' ח'וזאעה להלן) מראים כי מלבד הרצועה שבה חקר ארגון Human Rights Watch את הרס הבתים החרב צה"ל גם חממות, חלקות אדמה מעובדות ומבנים נוספים בקצהו השני של הכפר. מאזורים אלה שהוחרבו היה קשה לחפור מנהרות לעבר הגבול הישראלי, וייתכן שהריסתם מלמדת על כך שצה"ל התמקד באזורים שבהם נשקפה סכנה פחותה לחיילים שביצעו את פעולות ההרס. זאת, כיוון שלא בוצעו פעולות כאלה בידי כוחות קרקע במרכז הכפר או לידו, אלא רק בפאתי הכפר או באזורים פתוחים וחשופים בקרבתו. אזור א-שוכה ואזור אל-פוח'ארי, שבהם תעד ארגון Human Rights Watch את ההרס, נמצאים במרחק של למעלה מ-2.8 ק"מ מהגבול.

חברים בארגונים פלשתיניים חמושים התעמתו עם צה"ל בח'וזאעה, אך תושבים מח'וזאעה, א-שוכה ואל-פוח'ארי אמרו שבעת שהכוחות הישראלים תקפו לא היו חמושים באזורים אלה.

בנוסף על הריסתם של 53 בתים פרטיים, השחתת אדמות חקלאיות והחרבת חממות ושני מפעלי בטון באזורים אלה, כוחות ישראלים גם פוצצו מגדל מים גדול, בגובה 30 מטר, ששירת את היישובים א-שוכה, אל-פוח'ארי וא-נאסר.²¹⁰ עטרה עבד אל-מג'יד אל-עמור, בן 90, שגר בסמוך למגדל המים, לא היה עד להריסתו אך אמר לארגון Human Rights Watch כי בית סמוך נהרס גם הוא בפיצוץ (ארגון Human Rights Watch לא בחן את הבית הזה).²¹¹ חוקרי Human Rights Watch מצאו כבלים חשמליים רבים, מתוצרת חברת טלדור הישראלית, המספקת לצה"ל ציוד כגון חוטים וכבלים, ואפשר שחיווט זה שימש לפיצוץ המגדל.²¹² מגדל מים ששימש שלושה

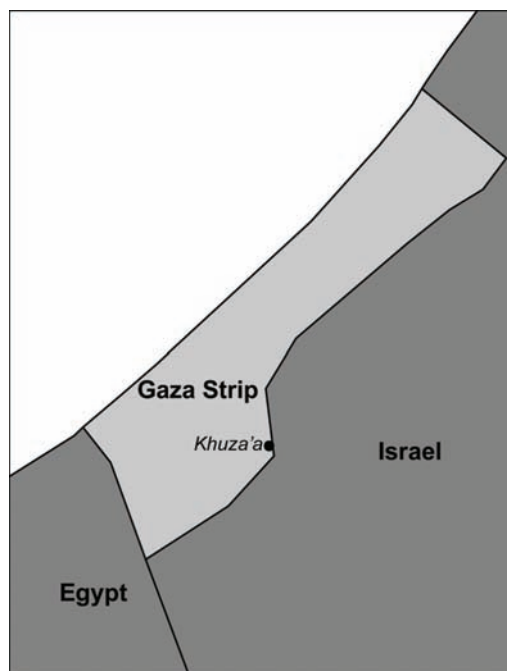
²¹⁰ מגדל המים היה ממוקם בנ"צ 31°17'4.72"N / 34°18'45.99"E.

²¹¹ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם עטרה עבד אל-מג'יד אל-עמור, אל-פוח'ארי, 16 באפריל 2009.

²¹² על הכבל נמצא המידע המזהה הבא: TELDOR 9062128109 2X28 AWG OSS 0797600/48790.

ישובים חקלאיים אזוריים הוא בבחינת אובייקט חיוני להשרדותה של האוכלוסייה האזרחית ואסור להרוס אותו.²¹³

ח'זאעה

הכפר ח'זאעה שוכן ממזרח לח'אן יונס, כ-500 מטר מהקו הירוק, והנו מהישובים הפלשתיניים הסמוכים ביותר לישראל. תושבי הכפר יכולים לראות מגדלי שמירה של צה"ל על הקו הירוק, שבינו לבין הכפר מפרידים שדות פתוחים.

ייתכן שצה"ל הרס בתים בח'זאעה כדי ליצור אזור חיץ הנמשך מערבה מעבר לגבול בפועל עם ישראל. דיני המלחמה אינם מתירים לצד לסכסוך להרוס את כל המבנים האזרחיים בשטח נתון על יסוד ההנחה שפעולה זו תיצור אזור חיץ לצורך עימות עתידי אפשרי (ר' "החובות המשפטיות").

לדברי תושבים, בין ה-11 ל-13 בינואר הרסו דחפורים צבאיים כמה בתים במבואות הצפון-מזרחיים של ח'זאעה, שהם האזור הקרוב ביותר לקו הירוק. כל הבתים, בעברו הצפון-מזרחי של רחוב עזתא, היו שייכים לחמולת א-נג'אר. ארגון Human Rights Watch אימת את המידע על הריסתם של 14 בתים בקצה הכפר ב-13 בינואר.²¹⁴ תושבי אזור א-נג'אר אמרו כי לא התחוללו קרבות באזור, וכי בתיים נהרסו רק לאחר שכוחות ישראליים השתלטו עליו ועל אזורים נוספים עמוק יותר בתוך הכפר.

²¹³ הפרוטוקול הנוסף הראשון, ס' 54 (2)(3).

²¹⁴ כך למשל, שני בתים שנהרסו בסמוך לקו הירוק היו ממוקמים בנ"צ $31^{\circ}18'38.34''N / 34^{\circ}22'0.42''E$ (תאופיק א-נג'אר) ובנ"צ $31^{\circ}18'38.88''N / 34^{\circ}22'1.98''E$ (נביל א-נג'אר).

ניתוח תצלומי לוויין של סוכנות הלוויין של האו"ם אישר כי הרוב הגדול של האתרים שנפגעו בח'זאעה – 109 מתוך 118 אתרים – הותקפו בין ה-11 ל-18 בינואר, וכי "כמעט כל הנזק נגרם לאורך הקצה המזרחי של ח'זאעה, ליד הגבול עם ישראל".²¹⁵

תושבים אמרו לארגון Human Rights Watch כי מבטים אלה לא נורתה אש כלשהי על הדחפורים, וכי חמאס לא תפס את הבתים, לא אחסן בהם כלי נשק ולא מלכד אותם לפני ההריסה.²¹⁶ הצהרות אלה עולות בקנה אחד עם אמירותיהם של כמה מהתושבים ולפיהן נמלטו מבתיהם ברגע האחרון במהלך פעולות הרס בדחפורים.

תושבים ופעילים מקומיים לזכויות האדם אמרו לארגון Human Rights Watch כי חמושים פלשתינאים היו פעילים באזור, ומפקד בג'יהאד האסלאמי אמר לכלי התקשורת כי כתריסר חמושים התעמתו במישרין עם צה"ל בח'זאעה.²¹⁷ על-פי דיווחים אלה, הלחימה הייתה קלה, והלוחמים נסוגו ככל שהכוחות הישראליים התקדמו. בסדרה של פלישות קרקעיות שבוצעו בין ה-11 ל-13 בינואר התעמתו כוחות ישראליים עם לוחמים פלשתינאים, וגורמים מקומיים רשמיים דיווחו על אזרחים רבים שנפגעו.²¹⁸ על-פי נתוני בצלם, כוחות ישראליים הרגו בכפר חמישה חמושים פלשתינאים, ב-11 וב-13 בינואר.²¹⁹

התקפת צה"ל על ח'זאעה נפתחה ב-10 בינואר, בסביבות השעה 21:30, בירי ארטילרי כבד על האזור.²²⁰ צה"ל פיזר באוויר כמות גדולה של זרחן לבן שנורה באמצעים ארטילריים, וכך הרג אישה ופצע עשרות אחרים.²²¹

למחרת היום, ב-11 בינואר, נעו כוחות צה"ל בפעם הראשונה לתוך אזור א-נג'אר שבכפר ח'זאעה. לדברי תושבים, בין השעה 5:00 בבוקר לבין השעה 23:00 בערך שהו הכוחות בקצה הכפר, ודחפורי די-9 הרסו כמה בתי מגורים. צה"ל חזר ב-12 בינואר בסביבות 3:00 לפנות בוקר והרס כמה בתי מגורים נוספים, ושוב נסוג בסביבות הצהריים.

ההתקפה הבאה בוצעה ב-13 בינואר בסביבות חצות הלילה. לאחר הפגזות כבדות שבוצעו לכל אורך הלילה, ביסס צה"ל שליטה מלאה על גבולות האזור, עם דחפורים צבאיים וטנקים. עד שעות הבוקר המוקדמות, נאספו כמאה מתושבי השכונה בגן קטן. טנקים ודחפורים הגיעו לקצה הכפר וחיילים ישראלים הורו לתושבים במכשירי מגפון ללכת למרכז הכפר. לדברי שלושה עדי ראייה,

²¹⁵ סוכנות הלוויין של האו"ם (UNOSAT), "ניתוח תצלומי לוויין בשירות ועדת האו"ם לבדיקת העובדות בנוגע לעימות ברצועת עזה", 27 באפריל 2009, עמ' 23, המסמך נמצא בידי ארגון Human Rights Watch.

²¹⁶ ראיונות שערך ארגון Human Rights Watch עם נביל, תאופיק ואוסאמה א-נג'אר, ח'זאעה, 19 באפריל 2009; ועם אסמאעיל ח'דר ואימאן א-נג'אר, ח'זאעה, 24 בינואר 2009.

²¹⁷ אשף ח'ליל, "העיר עזה שבעת מרורים לאחר המלחמה", לוס אנג'לס טיימס, 15 בפברואר 2009, <http://articles.latimes.com/2009/feb/15/world/fg-gaza-reconstruct15>, כניסה לאתר ב-26 ביוני 2009.

²¹⁸ שם.

²¹⁹ בצלם מנה את שמותיהם, גלאיהם ותאריכי המוות של האנשים הבאים, שלגביהם נטען כי היו לוחמים ונהרגו בח'זאעה: נור מוחמד נור א-דין עמיש, בן 24, 11 בינואר; נידאל מוחמד חסן אבו ריידה, בן 18, 13 בינואר; סולימאן ג'ומעה עמיש, בן 19, 13 בינואר; עלאא אחמד מוחמד אבו ריידה, בן 21, 13 בינואר; אחמד ג'ומעה אבו ג'אמוס, בן 27, 13 בינואר. המרכז הפלשתיני לזכויות האדם דיווח כי נור עמיש נהרג בח'זאעה ב-11 בינואר. לדברי תושבים מקומיים, הוא נהרג מפגיעת טיל שנורה ממל"ט. ר' Human Rights Watch, "גשם של אש: השימוש הבלתי חוקי של ישראל בזרחן לבן ברצועת עזה", עמ' 49.

²²⁰ ב-10 בינואר הכחיש דובר מטעם צה"ל, סרן גיא שפיגלמן, שהצבא ביצע פעולות "באזור ח'זאעה" באותו יום ואמר: "אין שום שימוש בזרחן לבן". עאדל זענון, "שלושה פלשתינאים נהרגו ועשרות נפצעו בעזה", AFP, 10 בינואר 2009.

²²¹ חנאן א-נג'אר, בת 47, מתה ב-10 בינואר מפגיעת פגז ארטילריה בקוטר 155 מ"מ לאחר שהזרחן הלבן כבר פוזר מתוכו. הפגז חדר לביתה דרך הגג, הרג אותה ופצע את ארבעת ילדיה. ר' Human Rights Watch, "גשם של אש".

כאשר התחילו התושבים לנוע, חיילים שהתקדמו קודם לכן לתוך השכונה ירו לכיוונם והכריחו אותם לשוב על עקבותיהם.²²²

עדי ראייה מסרו כי כוחות ישראליים תפסו שני בתים עמוק יותר בתוך השכונה, וכי ב-13 בינואר בבוקר ירו החיילים על אזרחים מתושבי המקום שניסו להימלט תוך שהם אוחזים בדגלים לבנים. צלף ישראלי ירה למוות ברווחיה א-נג'אר מתוך עמדת ירי בפתח אחד הבתים או מחוץ לדלת הכניסה. מיקומו של החייל מלמד על כך שהוא חשש להיחשף לאש אויב.²²³

בתי המגורים שנהרסו באזור א-נג'אר שכנו בקצה הכפר, במקום שבו טנקים ודחפורים כבר ביססו את שליטתם.²²⁴ לאחר הלחימה, היות שהכוחות הישראליים השומרים על הגבול יורים דרך קבע על פלשתינאים המעזים להתקרב לקו הירוק, לא עלה בידו של ארגון Human Rights Watch לבחון את כל בתי המגורים באזור שנהרסו לטענת התושבים.²²⁵ ארגון Human Rights Watch אימת את דבר הריסתם של 14 בניינים באזור קטן זה ובחן שני בניינים נוספים שנהרסו באופן חלקי.²²⁶ ההרס שתיעדנו הותיר אחריו לפחות 119 בני אדם ללא קורת גג.

נביל א-נג'אר סיפר לארגון Human Rights Watch כי ב-13 בינואר בשעה 6:30 בבוקר התקרבו לביתו שלושה דחפורים צבאיים גדולים, והתקדמו לעבר החלק הדרום-מזרחי של האזור, לאחר שכבר הרסו כמה בתים של קרובי משפחתו, אשרף ופואד, ובשעה שדחפור אחד או שניים נוספים שיטחו את ביתו של פתחי א-נג'אר בקרבת מקום. "ראיתי אותם באים וצעקתי אליהם בעברית שיש כאן אנשים, הייתה כאן משפחה", אמר.²²⁷ לדבריו, לא היה בטוח אם מפעילי הדחפור יכלו לשמוע או לראות אותו.

השניים הראשונים באו להרוס את הבית, אבל הבית שלי נמצא על גבעה קטנה ומובילות אליו תשע מדרגות, וזאת לא משימה מהירה. הם ערמו חול בסוללות

²²² Human Rights Watch, "נהרגו עם דגל לבן: מקרי הרג של אזרחים פלשתינאים במבצע 'עופרת יצוקה'", עמ' 13.
²²³ כוחות ישראליים ירו באמבולנס שהגיע לחלץ את גופתה, ואילצו אותו לשוב על עקבותיו. הכוחות אף ירו למוות במחמוד א-נג'אר, קרוב משפחתה של רווחיה א-נג'אר, בשעה ששב לאזור כדי לנסות לחלץ את גופתה. שם, עמ' 17.
²²⁴ שם, עמ' 16.

²²⁵ עם בתים אלה נמנים כאלה ששכנו בקרבת הגבול במזרח, שלדברי תושבים היו שייכים לח'אלד עבד אל-עזיז א-נג'אר, מגיד פתחי א-נג'אר ורמזי א-נג'אר. על-פי הטענות, כל הבתים הללו נהרסו.
²²⁶ ממערב למזרח, במקביל לרחוב עזתא, הבניינים שיפורטו להלן נהרסו באופן מלא או חלקי: (1) אימין מוחמד א-נג'אר, 38, גר עם אשתו וחמשת ילדיהם בבית שנהרס באופן חלקי. (2) שאווקי חמדאן, בן 44, גר עם אשתו ושמונת ילדיהם בבית בן קומה אחת שנהרס. (3) מוחמד מסלם א-נג'אר, בסוף שנות העשרים לחייו, גר עם אשתו ושלושת ילדיהם בבית שעדיין ניתן לגור בו אך נפגע בחלקו האחורי. (4) שאווקי מסלם, בן 41, גר עם אשתו ושבעת ילדיהם בבית קומתיים שנהרס. (5) אוסאמה א-נג'אר, בן 39, גר עם אשתו וששת ילדיהם בבית קומתיים שנהרס. (6) תאוופיק סולימאן, בן 58, החזיק בבעלותו בניין שנהרס, אך לא גר בו. מחמוד אבראהים א-נג'אר, בן 25, שנישא לאחרונה, גר בקומה השנייה של בניין זה ביחד עם אשתו. (7) לצדו של תאוופיק גר חאזים א-נג'אר, כבן 40, עם אשתו ושתי בנותיהם. ביתם נהרס. (8) בבית סמוך נוסף בן קומה אחת, שגם הוא נהרס, גרו אבראהים עבד אל-עזיז א-נג'אר, בן 58, אשתו ושבעת ילדיהם. (9) ממזרח לביתו של אבראהים א-נג'אר ניצב בניין רב-קומות, שבו גרו כמה משפחות לפני שצה"ל הרס אותו. בקומת הקרקע גרו ח'אלד א-נג'אר, בן 45, אשתו ושמונת ילדיהם. בקומה השנייה גרו יוסף מוחמד א-נג'אר, בשנות החמישים לחייו, אשתו סועאד, שלושת בניהם ושתי בנותיהם בשתי דירות. בנו של יוסף א-נג'אר, פאדי, באמצע שנות העשרים לחייו, גר בקומה השלישית עם אשתו ושני ילדיהם. (10) בצמוד לביתו של יוסף מכיוון דרום ניצב בית בן קומה אחת בבעלותו של אשרף מרוזק א-נג'אר, בן 35, אשתו וששת ילדיהם. (11) ממזרח לבתים אלה ניצב ביתו של פואד מרוזק א-נג'אר, שנהרס גם הוא. מספרם של הדיירים בבית זה אינו ידוע. (12) בסמוך לפואד גרו פתחי א-נג'אר, בן 40, אשתו ושבעת ילדיהם. (13) ליד פתחי גרו טארק אבראהים מרוזק א-נג'אר, בן 38, אשתו וששת ילדיהם בדירה אחת בבניין בן קומה אחת שהמשפחה חלקה עם מוחמד א-נג'אר, אשתו ושלושת ילדיהם. (14) ביתו של אסמאעיל מרוזק א-נג'אר, שניצב בסמוך לביתו של טארק, נהרס גם הוא. לארגון Human Rights Watch לא ידוע כמה נפשות גרו בבית זה. (15) קרוב יותר לרחוב גרו בבית מבטון נביל אבראהים מוחמד א-נג'אר, בן 41, אשתו וחמשת ילדיהם, בגילאים שבין שישה חודשים לתשע שנים. (16) אבראהים אסמאעיל א-נג'אר, בן 40, אשתו וששת ילדיהם גרו בקומת הקרקע של בניין רב-קומות. יאסר אסמאעיל א-נג'אר, בן 35, אשתו וששת ילדיהם גרו בקומה השנייה. ואיל אסמאעיל, בן 23, אשתו ושני ילדיהם גרו בקומה השלישית.
²²⁷ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם נביל א-נג'אר, ח'וואעה, 19 באפריל 2009.

והתחילו להרוס את המרפסות, ואז הם פגעו בעמודי התמך. היו בסביבות עשרים עמודי תמך. הדחפור השלישי ניקה את החצר. כשלא יכולתי לגרום להם להפסיק פיניתי את המשפחה שלי. רצנו במורד הרחוב לבית של קרוב משפחה.

באותו יום, עד סביבות הצהריים, הצליחו רבים מבני משפחת א-נג'אר לעזוב את האזור.²²⁸

כמה גורמים – העובדה שכוחות ישראליים שלטו בגבולות הכפר בעת שבוצעו פעולות ההרס; עדויותיהם של תושבים שלפיהן לא היו חמושים, כלי נשק או מטעני נפץ בבניינים אלה, והעובדה שאזור זה הנו הסמוך ביותר לשטח ישראל – מצביעים על כך שצה"ל הרס בתי מגורים אלה כדי להרחיב את אזור החיץ או את "שטח ההפקר" בין שטח ישראל לבין האזורים המיושבים ברצועת עזה. מסקנה זו נתמכת על-ידי הצהרות שנשמעו מפי חיילים ישראלים, על-ידי העובדה שצה"ל הרחיב בהמשך את אזור החיץ ל-300 מטר, ועל-ידי דפוס הפעולה של צבא ישראל בעבר, שבמסגרתו "ניקה" אזורי חיץ בחלקים אחרים של רצועת עזה, דוגמת רפיח. גם אם הרס זה של רכוש אזרחי שירת צורך צבאי, ההרס הנרחב מעלה חששות כבדים שאבדן הרכוש האזרחי היה מוגזם ביחס ליתרון הצבאי הצפוי, באופן המנוגד לדיני המלחמה. יתר על כן, מהמחקר שביצע ארגון Human Rights Watch באזור עולה כי כוחות ישראליים שהוצבו על הגבול שלטו באופן משמעותי על האזור שבין קצה הכפר ח'וזאעה לבין הגבול, היות שתושבים הזהירו מפני כניסה לאזור זה נוכח ניסיון העבר שבמסגרתו ספגו אש מכוחות ישראליים. הרס בתי המגורים לאורך פאתי ח'וזאעה, היה בו כדי להרחיב את שדה האש בכמה עשרות מטרים לכל היותר. כפי שצוין לעיל, לא היה בהריסתם של בתים אלה כדי להקנות לישראל יתרון ביטחוני משמעותי כלשהו באמצעות מניעת חפירתן של מנהרות לעבר הגבול, משום שניתן לחפור מנהרות בקלות מתוך שורת הבתים הבאה, או מכל חלק אחר של ח'וזאעה.

א-שוכה

מדרום-מערב לח'וזאעה יוצא כביש ממעבר סופה לכיוון דרך סלאח א-דין, שהנה עורק התחבורה הראשי של רצועת עזה. בצדו הצפוני של הכביש היוצא ממעבר סופה משתרע האזור החקלאי של א-שוכה, שהנו מישורי ופתוח מהגבול ועד לאזור גבוה הסמוך לדרך סלאח א-דין. תושבים מהאזור הסמוך ביותר למעבר סופה בא-שוכה סיפרו כי ב-14 בינואר, לאחר שקיעת השמש, פלשו לאזור כוחות קרקע ישראלים בכלי רכב משוריינים.

זאייד אחמד ת'אבת, בן 53, אמר לארגון Human Rights Watch כי עזב את האזור בלילה ההוא כאשר טנקים הגיעו לאזור גבוה בדרך סלאח א-דין, בכיוון מערב, והחלו לירות אחורה אל האזור. לדברי ת'אבת, למחרת היום, בשעה שניסה לחזור לאזור כדי לסייע בפינוי בני משפחתו של שכן, ראה ארבעה דחפורים בדרך סלאח א-דין. מעדותו עולה כי לא הייתה כל פעילות צבאית פלשתינית באזור וכי כל הבניינים שנהרסו מאוחר יותר (לרוב, ככל הנראה, בדחפורים) עדיין עמדו על תלם בעת שמרבית התושבים האחרים נמלטו, ב-15 בינואר. הוא התייחס בביטול לאפשרות שחמושים יכלו להשתמש בשדות הפתוחים. "לא נשאר כאן שום דבר להרוס", אמר. "לא היו עצים בשדות ליד הגבול כבר הרבה זמן", בשל פלישות קודמות של ישראל. לדבריו, בהיעדר מחסה, כוחות הקרקע הישראליים היו יכולים לראות לוחמים בשדות ממרחק רב, ואלה היו חשופים להתקפות מהאוויר.²²⁹

²²⁸ Human Rights Watch, "נהרגו עם דגל לבן", עמ' 15.

²²⁹ במרבית המקרים שארגון Human Rights Watch חקר, כוחות ישראליים הרסו רכוש בדחפורים או במוקשים נגד טנקים. עם זאת, באחד המקרים האחרים, נהרס בהתקפות אוויריות של ישראל בית מסוגן בן חמש קומות בבעלות אסמאעיל עבד א-לטיף ג'ארריון, במרחק של כמאה מטר מביתו של ת'אבת, שנפגע לדבריו מפגז טנק. ארגון Human Rights Watch בחן חור בגג של המבנה שהתמוטט, ודרכו ניתן היה לראות חור גדול יותר שנפער ברצפת הקומה

משפחת עטאיה

חמולת עטאיה גרה בשני מקבצי בתים נפרדים בא-שוכה. חלק אחד מהמשפחה המורחבת גר ב-12 בתים שנבנו זה לצד זה ליד צומת שנמצא 300 מטר מדרום-מערב לכביש היוצא ממעבר סופה. מרבית בתי המגורים נבנו מבטון וממתכת גלית ובית קומתיים אחד היה עשוי בטון מזוין. הריסתם של מבנים אלה הותירה אחריה 40 בני אדם ללא קורת גג.²³⁰ כאשר ארגון Human Rights Watch ביקר בזירת האירוע, כמה מהתושבים כבר חזרו והקימו שם אוהלים בתוך הריסות בתיים לשעבר.

בעליו של בית הקומתיים, טלאל סולימאן עטאיה, בן 37, ואשתו זנאם סלים עטאיה אמרו לארגון Human Rights Watch כי כל בני המשפחה התפנו מהאזור ב-14 בינואר, עם תחילת הפלישה הקרקעית, שעה שהאזור ספג הפגזות כבדות.²³¹ נאחד עטאיה, בן 35, שרואיין בנפרד, אמר גם הוא שקבוצתם עזבה את האזור לכיוון ח'אן יונס ביום הראשון לפלישה הקרקעית, לאחר שהאזור ספג אש טנקים מכיוון מזרח בשעות אחר הצהריים. "אלה לא היו לוחמים, הייתה כאן מסביב רק חיטה", אמר. "שכרנו שישה דונם אדמה חקלאית כדי לגדל בה חיטה וירקות. הכול עכשיו הרוס. בפלישה האחרונה הם הרסו רק את העצים".²³²

זנאם עטאיה אמרה לארגון Human Rights Watch כי "נעדרנו במשך שבוע [אחרי שברחנו]. וכשחזרנו הכול היה הרוס. עד שעזבנו שום דבר לא פגע בבית. כשחזרנו ראינו כמה אזורים מפוחמים על הגג, ועקבות של דחפורים".²³³

טלאל עטאיה הוסיף כי כוחות ישראליים השלימו במהלך הפלישה האחרונה את השחתתם של מטעי הזיתים שלו, בשטח של חמישה דונמים, וכי מטעים אלה הושחתו באופן חלקי בפלישה שנערכה בשנה הקודמת.²³⁴

לדברי נאחד עטאיה, כוחות ישראליים הרסו גם תשע חממות גדולות, ששימשו לגידול מלפפונים, בצד השני של הסמטה המתווה את הגבול המערבי של אזור המגורים של המשפחה.²³⁵ ארגון Human Rights Watch אימת את הטענה שכמה חממות נהרסו, אך לא עלה בידו לקבוע את מספרן, היות שהאזור שבו ניצבו החממות פונה לאחר ההריסה.

העלוונה. הדבר מלמד שיתכן כי על הבית הוטלה מהאוויר פצצה עם מנגנון השהייה שנועד להביא לידי כך שתתפוצץ בתוך הבית. לא עלה בידי ארגון Human Rights Watch לקבוע את מועד ההתקפות, שלדברי תושבים בוצעו לפני הפלישה הקרקעית. חמאדה ג'אריון, בן 40, סיפר שעבד בבניין עבור דודו, הבעלים, שגר באיחוד האמירויות הערביות ועדיין לא גר בבניין. "הוא התחיל לבנות אותו בשנת 2005. עלות הבנייה 750 אלף דולר". לדברי חמאדה, בבעלות דודו היו שני בתי מגורים, בית זה ובית נוסף בעיירה ח'אן יונס. "השב"כ [הישראלי] התקשר לבית של דוד שלי בעיירה ואמר לנו להתפנות, אבל לא ידענו מאיזה מהם. אז פינינו את ההוא. ואז הם פגעו דווקא בזה". בידי ארגון Human Rights Watch לא היה די מידע כדי לקבוע אם ההתקפה הייתה חוקית אם לאו: כך למשל, לא ידוע אם הבניין שנהרס נפגע מפיצוצי משנה שנבעו מהימצאותם של כלי נשק שאוחסנו בידי חמושים.

²³⁰ ממערב למזרח, החל בצומת, הבתים היו שייכים לאנשים אלה: (1) משפחת אבו עקל (ארבע נפשות); (2) משפחת אל-עמור (מספר הנפשות אינו ידוע); (3) ג'יהאד מוחמד סלאם אבו עטאיה, בן 30, אשתו ובנם; (4) עימאד סלאם אבו עטאיה, אשתו ושני ילדיהם; (5) מוחמד סולימאן אבו עטאיה, אשתו וארבעת ילדיהם; (6) נאחד אבו עטאיה, אשתו וארבעת ילדיהם; (7) פאיק עטאיה, בן 26, ואשתו; (8) סלאמה עטאיה, אשתו, בנם בן ה-28 ונכדם בן השנתיים; (9) מליחה עטאיה, אלמנה בת 65, שני בניה הלא-נשואים, בני 24 ו-33 וארבע בנותיה הלא-נשואות; (10) בית מגורים שלא היה מאוכלס, בבעלות שני אחים לא נשואים, נזיף ובאדר עטאיה; (וכן 12) ביתם של טלאל אבו עטאיה, אשתו ושמונת ילדיהם.

²³¹ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם זנאם סאלם עטאיה, א-שוכה, 16 באפריל 2009.

²³² ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם נאחד עטאיה, א-שוכה, 16 באפריל 2009.

²³³ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם זנאם סאלם עטאיה, א-שוכה, 16 באפריל 2009.

²³⁴ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם טלאל עטאיה, א-שוכה, 16 באפריל 2009.

²³⁵ ביתו של נאחד היה ממוקם בנ"צ 31°16'55.38"N / 34°18'44.40"E.

במקבץ בתים נוסף, שנמצא בקרבת מקום, גר חלק נוסף מבני חמולת עטאיה. עטייה אחמד עטאיה, בן 69, הראה לארגון Human Rights Watch את הריסותיהם של בתי מגורים בשני מתחמים הגובלים זה בזה. חוקרים בחנו את הריסותיהם של 12 בתים, שלדברי תושבים גרו בהם 66 בני אדם.²³⁶ לדברי התושבים, הם מצאו עקבות רבות של דחפורים באזור.

עטייה עטאיה אמר לארגון Human Rights Watch כי לפני הפלישה הקרקעית נפגעו כבישים ושטחים פתוחים בהתקפות אוויר שישאל ביצעה. ב-14 בינואר בערב, "ראינו את הטנקים והדחפורים, עדיין במרחק של 800 מטר בכיוון מזרח, אבל אחרים התקדמו צפונה וחזרו לכאן. שמענו מל"טים". מעט לפני שקיעת השמש עזבו הוא ויתר תושבי האזור והלכו מערבה, בשל ההפגזות. אחמד עטאיה, בן 20, סיפר כי פגז שייתכן שנורה מתוך טנק פגע במטבח ביתו, וכי פגיעה זו דרבנה את בני המשפחה לעזוב את האזור כעבור 10 דקות. "פנינו מערבה לבית החולים האירופי, במרחק של שני קילומטר וחצי, ושהינו שם שישה ימים".²³⁷

בני המשפחה חזרו יום או יומיים לאחר תום המלחמה וגילו שבתייהם נהרסו כליל, כמו גם שדות סמוכים, ככל הנראה בדחפורים. "אף אחד לא אמר לי שזה קרה", אמר עטייה. "לא הייתה כאן התנגדות באף בית. אני לא יודע למה הם הרסו אותם".

עטייה אמר כי ביתו נבנה לפני 25 שנה, וכי הבית האחרון שנבנה באזור היה זה של בנו, שהוקם בשנת 2000. המשפחה איבדה עצי זית בני 50 שנה בשטח של 22 דונם.

מפעל אל-אימתיאז לערבול בטון

למיטב ידיעתו של ארגון Human Rights Watch, כוחות ישראלים הרסו במהלך הפלישה את כל מפעלי הבטון באזורים א-שוכה ואל-פוח'ארי. ארגון Human Rights Watch בחן רכוש שנהרס במפעל אל-אימתיאז, כולל בניין קומתיים ששימש הן את העובדים והן את ההנהלה, חומת הבטון שהקיפה את המפעל, שלושה מגדלי סילו ששימשו לאחסון מלט, מסוע, מכל לאחסון חול וחצץ ושתי מכונות שקילה. מוחמד סברי אבו דקה, בן 20, בנו של הבעלים, סברי אבו דקה, אמר כי מפעל אל-אימתיאז נהרס בחלקו בדחפורים במהלך פלישה קודמת שבוצעה בחודש מאי 2008.

לדברי אבו דקה, ככל הידוע לו, איש לא היה עד להריסתם המוחלטת של חלקיו הנייחים של המפעל. "פעם היה לנו שומר, אבל הוא נעצר בפלישה קודמת בשנה שעברה", אמר. "והיה בלתי אפשרי להגיע לכאן בזמן המלחמה".²³⁸ תושב אזור אל-פוח'ארי הסמוך סיפר כי ב-14 בינואר בערב ראה טנקים ליד מתחם מפעל אל-אימתיאז.²³⁹

²³⁶ מפינת גוש הבניינים, נהרסו בתים שהיו בבעלות האנשים הבאים: (1) ראמי עאדל מוסא אל-עמור, בן 19, היה בעליו של בית בן קומה אחת, שהגיע אליו זמן קצר קודם לכן משלוח של ריהוט לחתונתו הקרבה; (2) עאדל מוסא עמירה אל-עמור, בן 42, אשתו, בנם ושתי בנותיהם; (3) סוני אחמד עטאיה, בן 25, ואשתו; (4) סלים ג'ומעה עטאיה, בן 40, אשתו ושלושת ילדיהם; (5) תמאם עטאיה, אלמנה בת 70 ובתה הבגירה. ממזרח לביתה של תמאם, נהרסו בתים נוספים במתחם זה, בבעלות האנשים הבאים: (6) עאאשה ג'ומעה עטאיה, אלמנה בת 30 או 35; (7) רסמייה חמאד עטאיה, אלמנה בת 48, ושמונת ילדיה; (8) אימאן עטייה עטאיה אלמנה בת 30 ושני ילדיה; (9) פאור אחמד עטאיה, בן 60, אשתו ותשעת ילדיהם; (10) בית קומתיים שבאחת מקומותיו גרו עאליה עטאיה, בת 25, וארבעת ילדיה, ובקומה האחרת גרו טלאל עטאיה, אשתו וחמש ילדיהם. מפינת המתחם שבה ניצב ביתו של ראמי עאדל אל-עמור, לאורך הכביש המוביל מזרחה, נהרסו בתים נוספים שגרו בהם אנשים אלה: (11) ר'אדה מוחמד אל-עמור, שהנה אלמנה, וילדה; (12) בניין גדול בבעלותו של מוחמד מוסא אל-עמור, בן 52. עם המשפחות שגרו בבניין זה נמנו: (א) אחמד עטאיה, ארבע אחיותיו, שני אחיו ואמו; (ב) אחיו של אחמד, עימאד, בן 26, אשתו ושני ילדיהם; (וכן ג) מג'יד מוחמד, בן 24, ואשתו.

²³⁷ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם אחמד עטאיה, א-שוכה, 16 באפריל 2009.

²³⁸ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם מוחמד אבו דקה, א-שוכה, 16 באפריל 2009.

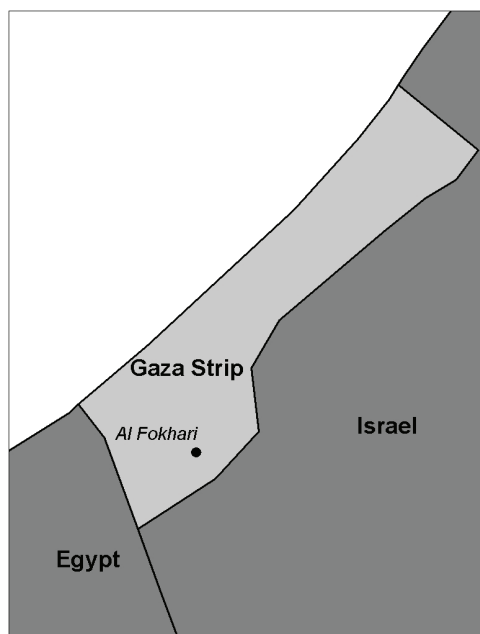
²³⁹ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם סלימאן סולימאן אל-עמור, אל-פוח'ארי, 16 באפריל 2009.

לדברי אבו דקה, המפעל נהרס בשילוב של דחפורים ומטעני נפץ. לדבריו, כשחזר למפעל לאחר הפסקת האש, "ראינו מוקשים וכבלים בכל מקום". מפני המוקשים של חמאס סילקו לאחר מכן רסיסים והריסות מזירת האירוע. לא עלה בידי ארגון Human Rights Watch לוודא את סוג חומר הנפץ ששימש במקום, אך שרידי עקבותיו של הדחפור עדיין ניכרו לעין.

כשפעל בתפוקה מלאה היה המפעל יכול לייצר עד מאה קוב בטון בשעה, והועסקו בו עשרים פועלים. אבו דקה מסר לארגון Human Rights Watch כי המפעל הצליח לפעול במידה מסוימת במהלך הפסקת האש שהונהגה מחודש יוני ועד ה-4 בנובמבר 2009. "כל פעם שישראל אפשרה להכניס מלט, חמאס נתן לנו נתח".

בשונה ממרבית המפעלים האחרים, כלי הרכב של מפעל אל-אימתיאז לא הושמדו: אבו דקה סיפר לארגון Human Rights Watch שעם פתיחת הפעולה האווירית של ישראל, פינו בעלי המפעל את כל הנכסים הניידים, ובכלל זה את משאיות הערבול והשאיבה היקרות, לאזור הסמוך לח'אן יונס.

אזור אל-פוח'ארי

אזור אל-פוח'ארי שוכן מדרום-מזרח לכביש היוצא ממחסום סופה, מול א-שוכה. ארגון Human Rights Watch ביקר בבתי הרוסים בבעלותם של בני חמולת אל-עמור, לא הרחק מהכביש המפריד בין שני האזורים.²⁴⁰

בתי משפחת אל-עמור

בדומה למשפחת עטאיה בא-שוכה, בני משפחת אל-עמור סיפרו כי ברחו מהאזור ב-14 בינואר בשל הפגזות כבדות. לדבריהם, לא היו חמושים באזור, וחמושים אף לא השתמשו בבתיים בעבר. סלימאן אל-עמור, נהג משאית בטון בן 35, אמר: "ברחנו בסביבות השקיעה, כשפגז טנק פגע

²⁴⁰ כך למשל, ביתו ההרוס של האני מוחמד אל-עמור היה ממוקם ב"31°17'7.58"N / 34°18'52.89"E".

בביתם. לא היה לי זמן אפילו לקחת את תעודת הזהות שלי. הטנקים היו כמעט במפעל אל-אימתיאז".²⁴¹ לדברי אל-עמור, בני משפחתו שהו ארבעה ימים בבית הספר היסודי "אל-פאראבי" המופעל בידי אונר"א, ואז חזרו וגילו שכל בניהם נהרסו.

ממידע שהגיע מכמה תושבים עולה כי במהלך המתקפה הרסו כוחות ישראלים עשרה בתים שגרו בהם 67 בני אדם.²⁴² מרבית בתי המגורים נבנו למעלה מעשר שנים קודם לכן. עטווה אל-עמור, בן 30, אמר שמטעי זית בשטח של 30 דונם שהיו בבעלות משפחתו נעקרו בדחפורים.²⁴³

מפעל אבו סיתה לערובול בטון ובתי אל-עמור ואל-עורג'אן

מפעל הבטון אבו סיתה שוכן מעבר לשדות הפתוחים המשתרעים ממזרח לנכסיהם של בני משפחת עטאיא, לצד דרך המצטלבת עם הכביש היוצא ממחסום סופה, כ-800 מטר צפונה. 244 בעלי של המפעל, סמיר עבד אל-קאדר אבו סיתה, בן 52, אמר לארגון Human Rights Watch כי אף שלא חזה בכך בעצמו, תושבים באזור סיפרו לו כי המפעל נהרס ב-16 בינואר.

ארגון Human Rights Watch בחן שלוש משאיות לשאיבת מלט, ארבע משאיות לערובול בטון, שתי משאיות רכינה, שני דחפורים קטנים ושתי מכוניות פרטיות שנהרסו במגרש. המגרש היה מכוסה בעקבות גדולות שתאמו לשרשראות של דחפורים צבאיים. גם מאופיו של הנזק שנגרם לכלי הרכב של המפעל, שנדחפו על צדס או נהפכו על גבם ונמחצו באופן חלקי או מלא, עולה כי דחפורים צבאיים הם ששימשו להריסתם. המבנה המרכזי של המפעל ומגדל הסילו שהיה עשוי מתכת ואשר שימש לאחסון המלט ניזוקו מאש כבדה של מכונית ירייה.

סמיר אבו סיתה אמר כי לפני שישראל סגרה את גבולותיה של רצועת עזה ואסרה על יבוא מלט בתחילת חודש נובמבר 2008 הועסקו במפעל 26 פועלים, ותפוקתו המרבית עמדה על 120 קוב בטון בשעה.

בחלקו המזרחי של המגרש, מאחורי אזור המפעל, נמצאו הריסותיהם של שני בתי בטון, שכל אחד מהם היה בן שלוש קומות. תשע משפחות נותרו ללא קורת גג בשל הריסתם.²⁴⁵

ממזרח לנכס של משפחת אבו סיתה, ובצמוד לו, נהרסו שלושה בתי מגורים נוספים. ארגון Human Rights Watch שוחח עם עיד סולימאן אל-עורג'אן, בן 70, ועם בניו סולימאן עיד, בן 42, אחמד עיד, בן 39, וסלים עיד, בן 29. בראיון קבוצתי שנערך עמם אמרו בני משפחת אל-עורג'אן כי 18 בני אדם גרו בבניינים, וכולם עזבו את האזור יחד ביום רביעי, 14 בינואר, לאחר שקיעת השמש, בשל ההפגזות ממזרח. "הם פגעו קודם בבית הגדול, בטנקים", אמר סולימאן אל-עורג'אן.

²⁴¹ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם סלימאן סולימאן אל-עמור, אל-פוח'ארי, 16 באפריל 2009.
²⁴² לדברי סולימאן מוחמד עטווה אל-עמור, בן 35, נהג מערבל בטון במפעל אבו טהא לבטון, אשרף מוחמד אל-עמור, בן 30, ואחמד עטווה אל-עמור, נהרסו מבנים בבעלות בני משפחה אלה: (1) בית הקומתיים של סולימאן אל-עמור, שבו גר עם אשתו וחמשת ילדיהם; (2) יאסר אל-עמור, אשתו וחמשת ילדיהם; (3) אמו של סולימאן, היג'ר סולימאן אל-עמור, בת 60, ובתה הצעירה; (4) בית קומתיים שבו גרו בקומה הראשונה אשרף מוחמד אל-עמור, בן 30, אשתו וארבעת ילדיהם, ובקומה השנייה אשתו השנייה ושני ילדיהם; (5) עטווה אחמד אל-עמור, בן 30, אשתו ושלושת ילדיהם; (6) אנוואר אחמד אל-עמור, בן 33, אשתו וארבעת ילדיהם; (7) עבדאללה עבד אל-מג'יד אל-עמור, בן 33, גר במבנה עשוי מתכת גלית עם אשתו וששת ילדיהם; (8) אחמד עטווה אל-עמור, בן 50, אשתו ושלושה קרובי משפחה נוספים; (9) עבד אל-מג'יד עטווה אל-עמור, בן 40, אשתו ושמונת ילדיהם; (10) האני מוחמד אל-עמור, אשתו וששת ילדיהם.

²⁴³ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם עטווה אל-עמור, אל-פוח'ארי, 16 באפריל 2009.

²⁴⁴ מפעל אבו סיתה ממוקם ב"31°16'57.54"N / 34°18'54.48"E".

²⁴⁵ בבניין הראשון גרו ארבע משפחות: איאד א-סייד, אשתו ושתי בנותיהם; אבראהים א-סייד, אשתו ובנם; אבראהים א-סייד, אשתו וילדיהם; וחמודה א-סייד, אשתו ובתם. סייד עאקל סאפי וארבעת בניו הנשואים, חאתם, עומר, אחמד ואיימן סייד סאפי גרו בבית השני.

"היו גם הרבה התקפות אוויר על שטחים פתוחים".²⁴⁶ בני המשפחה תפסו מחסה בבית ספר של אונר"א הנמצא מערבה משם, והשאירו מאחור את בתיהם ואת מפעל הבטון כמעט ללא פגע.

אחמד אל-עורג'אן אמר שהמשפחה חזרה לאחר שהוכרזה הפסקת האש וגילתה שכל העזים שלה מתו, ייתכן שבהתקפת זרחן לבן. "העיניים והאפים שלהם היו מכוסים בנוזל כשהגענו", אמר, והעריך כי מדובר בתוצאה של שאיפת כימיקל רעיל. לדבריו, הוא גם ראה באזור שאריות מפוחמות של שבבים בוערים שתאמו תחמושת זרחן לבן.

סולימאן אל-עורג'אן הוסיף כי שדה החיטה של המשפחה, ששטחו עשרים דונם, הושחת ברובו בכלי רכב של צה"ל.

---

²⁴⁶ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם סולימאן עיד אל-עורג'אן, אל-פוח'ארי, 16 באפריל 2009.

חובות משפטיות בינלאומיות והרס רכוש

כללי המשפט ההומניטארי הבינלאומי, המכונים "דיני המלחמה", חלים על כל לחימה בין ישראל לבין ארגונים פלשתיניים חמושים ברצועת עזה העולה לכדי סכסוך מזוין, ובכלל זה על הלחימה במהלך מבצע עופרת יצוקה. כללים אלה מחייבים את כל הצדדים לסכסוך מזוין, הן מדינות והן ארגונים חמושים שאינם מדינות.

מאז מבצע "עופרת יצוקה" ביקשה ישראל להצדיק את הרס הרכוש ברצועת עזה בכמה נימוקים. ישראל טענה כי המבנים שנהרסו שימשו את חמאס, מולכדו או הסתירו כניסות למנהרות, או שניתן יהיה להשתמש בהם בעתיד להתקפות בשל קרבתם לקו הירוק. תוקפן העובדתי של כמה מהטענות האלה נדון לעיל, אך הטענות גם מעלות כמה שאלות חשובות הנוגעות לענייני חוק. אף שהכוחות הישראלים הרסו רכוש גם מסיבות צבאיות מוצדקות, ארגון Human Rights Watch מצא כי הרס הרכוש הנרחב במקרים המתוארים בדו"ח זה הפר את חובותיה המשפטיות הבינלאומיות של ישראל.

המשפט ההומניטארי הבינלאומי אינו עוסק בסוגיית חוקיותה של ההחלטה שמקבלים מדינה או ארגון חמוש שאינו מדינה לצאת למלחמה (jus ad bellum), אלא מתמקד בחוקיות התנהלותם של הצדדים למעשי איבה שהגיעו לרמה של סכסוך מזוין (jus in bello). הכללים בדיני המלחמה הנוגעים לשיטות ולאמצעים המותרים בעת לוחמה מופיעים בעיקר בתקנות האג משנת 1907 ובפרוטוקול הנוסף הראשון משנת 1977 לאמנות ג'נבה (הפרוטוקול הראשון).²⁴⁷ אמנם, אף אחד משני ההסכמים הללו אינו חל רשמית על הסכסוך ברצועת עזה,²⁴⁸ אך רוב ההוראות המופיעות בשניהם נחשבות להוראות המשקפות את המשפט המנהגי.²⁴⁹ כמו כן, חל על העימות סעיף 3 המשותף לארבע אמנות ג'נבה משנת 1949 (סעיף 3 המשותף), הנוגע ליחס לאזרחים וללוחמים שיצאו ממעגל הלחימה והוראות אמנות ג'נבה הרביעית משנת 1949 הנוגעות לשטחים כבושים.²⁵⁰ אחד העקרונות המרכזיים בדינים המסדירים את ניהול מעשי האיבה הוא עקרון ההבחנה, שעל-פיו נדרשים הצדדים לסכסוך להבחין בכל עת בין לוחמים לבין אזרחים. ניתן לכוון פעולות אך ורק נגד לוחמים ומטרות צבאיות אחרות; אסור שאזרחים ואובייקטים אזרחיים יהיו יעד להתקפה.²⁵¹

²⁴⁷ אמנת האג הרביעית בדבר הדינים והמנהגים של מלחמה ביבשה: 18 באוקטובר 1907 (תקנות האג), 36 Stat. 2277, 1 Bevens 631, 205 Consol. T. S. 277, 3 Martens Nouveau Recueil (ser. 3) 461; הפרוטוקול הנוסף לאמנות ג'נבה מיום 12 באוגוסט 1949 בדבר ההגנה על קרבות סכסוכים מזוינים בינלאומיים (הפרוטוקול הראשון), מה-8 ביוני 1977, U.N.T.S. 3 1125, נכנס לתוקף ב-7 בדצמבר 1978. המונח "אמצעי הלחימה" נוגע בדרך כלל לכלי הנשק שנעשה בהם שימוש, והמונח "שיטות הלחימה" נוגע לאופן השימוש בכלי הנשק.

²⁴⁸ ישראל אינה צד לפרוטוקול הראשון. לפי סעיף 96 לפרוטוקול זה, גורמים שאינם מדינות רשאים להתחייב, בנסיבות מסוימות, להחיל את אמנות ג'נבה ואת הפרוטוקולים שלהן, אם הם מצהירים על נכונותם לעשות כן בפני ממשלת שווייץ. חמאס והרשות הפלשתינית לא מסרו מעולם הצהרה על-פי סעיף 96.

²⁴⁹ ר' למשל: יורם דינשטיין, The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict, ("ניהול מעשי האיבה על-פי דיני הסכסוך הבינלאומי המזוין"), Cambridge University Press, 2004, עמ' 11 ("ניתן להתייחס לחלק ניכר מהוראות הפרוטוקול כמשקפות את המשפט הבינלאומי המנהגי, או לפחות כהוראות שאינן שנויות במחלוקת"). ר' באופן כללי את מחקר הוועד הבינלאומי של הצלב האדום על המשפט הבינלאומי המנהגי: ICRC, Customary International Humanitarian Law (Cambridge Univ. Press, 2005).

²⁵⁰ ר' ארבע אמנות ג'נבה משנת 1949, שנכנסו כולן לתוקף ב-21 באוקטובר 1950.

²⁵¹ הפרוטוקול הראשון, סעיף 48. לפי הוועד הבינלאומי של הצלב האדום, Commentary on the Additional Protocols ("פרשנות לפרוטוקולים הנוספים לאמנות ג'נבה"), "סעיף זה מאשר את כלל היסוד בדבר הגנה והבחנה. זהו היסוד שעליו מבוססת הקודיפיקציה של דיני המלחמה ומנהגיה". שם, עמ' 598.

אובייקטים אזרחיים הוגדרו ככל האובייקטים שאינם בגדר מטרות צבאיות.²⁵² מטרות צבאיות הן אותם אובייקטים "אשר מטבעם, מיקומם, מטרותם או השימוש בהם **תורמים תרומה אפקטיבית לפעולה צבאית ושהריסתם, תפיסתם או נטרולם, באופן מוחלט או חלקי, בנסיבות המתקיימות באותו הזמן, מקנים יתרון צבאי מובהק**" (ההדגשה שלנו).²⁵³ במקרה של ספק קיימת הנחה שאובייקטים המיועדים בדרך כלל לצרכים אזרחיים – בתים ומקומות מגורים מסוגים אחרים, בתי ספר, אתרי פולחן ובתי חולים – לא יהיו נתונים להתקפה.²⁵⁴ אובייקטים אזרחיים יוותרו מוגנים מהתקפה אלא אם כן הם הופכים למטרות צבאיות, ורק למשך פרק הזמן שבו הם מטרה צבאית. מרגע שאובייקט אזרחי שהיווה מטרה צבאית – כמו בית ששימש כמפקדה צבאית – מפסיק לשמש לקידום יעדיו הצבאיים של האויב, אסור שיהיה נתון עוד להתקפה.²⁵⁵

התקפות מכוונות, חסרות הבחנה או בלתי מידתיות על אזרחים ואובייקטים אזרחיים הן אסורות. התקפות חסרות הבחנה הן התקפות שאינן מכוונות על מטרה צבאית מסוימת, התקפות העושות שימוש בשיטות לוחמה או באמצעי לוחמה שלא ניתן לכוונם על מטרה צבאית מסוימת וכן התקפות העושות שימוש בשיטות לוחמה או באמצעי לוחמה שלא ניתן להגביל את השפעותיהם.²⁵⁶ התקפה בלתי מידתית היא התקפה שניתן לצפות כי תגרום לאבדן נלווה של חיי אזרחים וכי הנזק שתגרום לאובייקטים אזרחיים יהיה מופרז ביחס ליתרון הצבאי הממשי והישיר הצפוי.²⁵⁷

במהלך ביצוע פעולות צבאיות, הצדדים לסכסוך חייבים לנקוט זהירות מתמדת כדי לחוס על האוכלוסייה האזרחית ועל אובייקטים אזרחיים מפני השפעותיהם של מעשי האיבה.²⁵⁸ הצדדים נדרשים לנקוט אמצעי זהירות כדי להימנע, או לכל הפחות למזער, אבדן נלווה של חיי אזרחים, פגיעה של אזרחים, ונזק לאובייקטים אזרחיים.²⁵⁹

לפני ביצוע התקפה, על הצדדים לסכסוך לעשות כל שניתן כדי לוודא שהאנשים או האובייקטים העומדים להיות מותקפים הם אובייקטים צבאיים ולא אזרחים או אובייקטים אזרחיים.²⁶⁰

בפרשנות שלו לפרוטוקול הראשון, מסביר הוועד הבינלאומי של הצלב האדום כי הדרישה לנקוט את כל אמצעי הזהירות "בני הביצוע" משמעותה, בין היתר, שמי שמבצע את ההתקפה נדרש לנקוט את האמצעים הנחוצים כדי לזהות את המטרה כמטרה צבאית לגיטימית "בזמן שיספיק כדי לחוס על האוכלוסייה ככל שניתן".²⁶¹ בחוברת ההדרכה של צבא בריטניה הומחש כלל זה באמצעות הדוגמה הבאה: "אם, למשל, קיים חשד שבית ספר הממוקם במיקום טקטי החולש על האזור משמש את הצד היריב כנקודת תצפית וכעמדת ירי, חשד זה, שאין לו ביסוס בראיות, אין בו די כדי להצדיק התקפה על בית הספר".²⁶²

²⁵² הפרוטוקול הראשון, סעיף 52(1).

²⁵³ שם, סעיף 52(2).

²⁵⁴ שם, סעיף 52(3).

²⁵⁵ על-פי חוקת רומא של בית הדין הפלילי הבינלאומי (חוקת רומא), תקיפה מכוונת של אובייקטים אזרחיים היא פשע מלחמה, זולת כאשר אובייקטים אלה מהווים מטרות צבאיות. אמנת רומא, סעיף 28(ב)(2).

²⁵⁶ הפרוטוקול הראשון, סעיף 51.

²⁵⁷ שם, סעיף 51(5)(ב); סעיף 57.

²⁵⁸ שם, סעיף 57(1).

²⁵⁹ שם, סעיף 57(2).

²⁶⁰ שם. סעיף 57(2)(א).

²⁶¹ ICRC, *Commentary on the Additional Protocols*, pp. 681-82; ר' 681-82.

²⁶² UK Ministry of Defence, *The Manual of the Law of Armed Conflict* (Oxford Univ. Press, Oxford: 2004), p. 55.

תקנות האג אוסרות על הרס בלתי נחוץ של רכוש האויב במהלך של פעולות איבה.²⁶³ באמנות ג'נבה נאסר על "הריסתו והחרמתו של רכוש בקנה מידה רחב, שאין הכרח צבאי מצדיקן ואשר בוצעו שלא בהיתר ומתוך הפקרות" ומעשים אלה מוגדרים באמנות אלה כהפרות חמורות.²⁶⁴ בדומה לכך, במצב של כיבוש, סעיף 53 לאמנת ג'נבה הרביעית אוסר על הרס רכוש בידי הכוח הכובש "אלא אם כן היו פעולות צבאיות מחייבות לחלוטין את ההחרבה וההשמדה האלה".²⁶⁵ האיסור על ביצוע "הרס מתוך הפקרות" ("wanton destruction") הוא כלל ותיק במשפט הבינלאומי המנהגי, והוא קיים לפחות מימי "הנחיות ליבר" משנת 1863, שהיו הכללים המודרניים הראשונים שהסדירו את דיני המלחמה.²⁶⁶

החוק בדבר "צורך צבאי" הוגדר ב"הנחיות ליבר" ומאוחר יותר אומץ על-ידי הוועד הבינלאומי של הצלב האדום, כ"חיוניותם של אותם אמצעים שהם הכרחיים לצורך הבטחת מטרותיה של המלחמה, ושהם חוקיים על-פי הדינים והמטרות המודרניות של מלחמה".²⁶⁷ במילים אחרות, "צורך צבאי" אינו יכול לשמש כאמתלה להפרת הוראות מפורשות של המשפט ההומניטארי הבינלאומי, שכן הדרישות בנוגע לצורך צבאי כבר משולבות במשפט ההומניטארי הבינלאומי.²⁶⁸ המושג "צורך צבאי" טומן בחובו את חובת היסוד המשפטית להימנע מגרימת נזק לרכוש אזרחי באמצעות הבחנה בין מטרות צבאיות לבין אובייקטים אזרחיים, באופן שמתיר התקפות רק על מטרות צבאיות, ואוסר הרס כזה במקרה שהנזק הצפוי לאזרחים אינו מידתי ביחס ליתרון הצבאי הישיר שניתן לצפות להשיג.

מושג הצורך הצבאי דוחה לפיכך אמצעים הנחשבים לדרך להצדיק התקפה שהייתה אלמלא כן בלתי חוקית, שלא נועדו להביא להבסת האויב או אשר מפריס את דיני המלחמה בכך שהם מסבים נזק מופרז לאובייקטים אזרחיים ביחס ליתרון הצבאי הממשי והישיר הצפוי מההתקפה. בעוד כללי הצורך הצבאי מעניקים למתכנני הפעולות הצבאיות אוטונומיה ניכרת בנוגע לטקטיקות הראויות לביצוע פעולה צבאית, אוטונומיה זו עודנה כפופה לדיני המלחמה ומנהגיה.²⁶⁹

ממשלת ישראל הצהירה כי הכללים שעל-פיהם פעלו כוחותיה בכל הנוגע להרס רכוש במהלך מבצע "עופרת יצוקה" עלו בקנה אחד עם המשפט ההומניטארי הבינלאומי. בדו"ח משרד החוץ מה-29 ביולי 2009 נכתב כי "בפקודה המבצעית למבצע ברצועת עזה צוין במיוחד כי 'כל פעולות צה"ל כפופות לעקרונותיו ולכלליו של המשפט הבינלאומי' כולל עקרונות 'הצורך הצבאי,

²⁶³ תקנות האג, סעיף 23 (ז).

²⁶⁴ אמנת ג'נבה הראשונה, סעיף 50; אמנת ג'נבה השנייה, סעיף 51; אמנת ג'נבה הרביעית, סעיף 147.

²⁶⁵ אמנת ג'נבה הרביעית, סעיף 53. "אלא אם כן היו פעולות צבאיות מחייבות לחלוטין" הוא נוסח אשר "אין לראותו כמצמצם או כמרחיב" לעומת הנוסח המופיע בתקנות האג, סעיף 23(ח). יורם דינשטיין, *The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict* ("ניהול מעשי האיבה על-פי דיני הסכסוך הבינלאומי המזוין"), Cambridge University Press, 2004, עמ' 196.

²⁶⁶ ארה"ב, הוראות כלליות מס' 100 (הנחיות ליבר), 24 באפריל 1863, סעיפים 15-16 ("צורך צבאי אינו מתיר... החרבה מופקרת של אזור... ככלל, צורך צבאי אינו כולל שום מעשה איבה שיקשה באורח בלתי נחוץ על השבת השלום על כנו"). ר' גם שם, סעיף 22 ("עקרון שזוכה להכרה גדלה והולכת הוא שיש לחוס על גופם, רכושם וכבודם של אזרחים לא חמושים ככל שמאפשרים צורכי המלחמה"); סעיף 38 ("רכוש פרטי ניתן לתפוס רק מתוקף צורך צבאי, אלא אם כן בעליו איבדו את זכותו על הרכוש בשל פשעים או עבירות שביצע").

²⁶⁷ הנחיות ליבר, סעיף 14. הוועד הבינלאומי של הצלב האדום מגדיר "צורך צבאי" בפרשנות שלו כ"הצורך באמצעים החיוניים להשגת מטרות המלחמה, ושהינם חוקיים על-פי דיני ומנהגי המלחמה". הוועד הבינלאומי של הצלב האדום, *Commentary on the Additional Protocols* ("פרשנות לפרוטוקולים הנוספים לאמנות ג'נבה"), עמ' 393. "ארבעת היסודות" של הצורך הצבאי, על-פי הוועד הבינלאומי של הצלב האדום, כוללים "דחיפות, אמצעים המוגבלים לאלה שלא ניתן לוותר עליהם, השליטה (בשטח ובזמן) של הכוח שבו נעשה שימוש, ואמצעים שאסור שיפרו איסור מוחלט". שם, סעיף 2996.

²⁶⁸ ר' למשל מדריך שדה של צבא ארה"ב: *US Army Field Manual 27-10: The Law of Land Warfare*, עמ' 4.

²⁶⁹ הוועד הבינלאומי של הצלב האדום, *Commentary on the Additional Protocols* ("פרשנות לפרוטוקולים הנוספים לאמנות ג'נבה"), עמ' 396.

ההבחנה, המידתיות והאנושיות". כמו כן נאמר בפקודה כי "הרס רכוש יותר רק בגין צורך צבאי חיוני ובתנאי שהנזק שייגרם לנכס יהיה מידתי ביחס ליתרון הצבאי שתקנה ההריסה. הרס רכוש למטרות הרתעה אסור".²⁷⁰ בדו"ח הוגדר צורך צבאי כעיקרון שלפיו, בכפוף לעקרונות ולכללים האחרים, "התקפה תותר כל אימת שהיא נחוצה להשגת מטרה צבאית במהלך המערכה הצבאית".²⁷¹

חקירה שקיים צה"ל בנוגע להרס רכוש ברצועת עזה, ואשר תוצאותיה פורסמו ב-22 באפריל 2009, זיכתה את צה"ל מכל אשמה של הרס בלתי חוקי של רכוש ומצאה כי ההוראות שניתנו לכוחות הישראליים בנוגע להרס רכוש היו חוקיות. בממצאי החקירה נקבע כי "ניתנו הנחיות ופקודות בנושא פגיעה ברכוש תוך כדי המבצע, בדרגים השונים, [ש]בהן הודגש, כי פעולות התשתית תבוצענה תוך צמצום, ככל הניתן, של הנזק הנגרם לרכוש שאינו משמש את האויב ללחימה". הליקוי היחיד שנמצא היה כי "הנושא [הרס רכוש] לא בא לידי ביטוי מספק בפקודות המבצע הכתובות".²⁷²

בדו"ח משרד החוץ ובחקירת צה"ל נקבע כי הרס הבתים ושאר הרכוש האזרחי ענה על דרישות הצורך הצבאי המופיעות בדיני המלחמה. זאת, כיוון שהרכוש שנהרס היה בגדר מטרה צבאית וההרס שלו לא היה בלתי מדתי.

ארגון Human Rights Watch מצא כי בתקריות שנחקרו בדו"ח זה הרכוש שנהרס לא היה בגדר מטרה צבאית על-פי ההבנה הרווחת של מושג זה. לפיכך, אפילו כאשר צה"ל הצהיר על קיומו של היגיון צבאי להרס הרכוש, האובייקטים לא ענו על הדרישות לצורך הגדרתם כמטרות צבאיות ולפיכך אסור היה להתקיפם או להרסם.

ארגון Human Rights Watch מבחין בין המקרים הללו לבין מקרים שבהם רכוש אזרחי היווה מטרה צבאית, למשל כאשר ארגונים פלשתיניים חמושים הציבו לוחמים בשטחו של נכס אזרחי, אחסנו בו תחמושת או חומרים אחרים או מלכדו אותו, ולכן ניתן היה לתקוף אותו.

כפי שצוין לעיל, אובייקט אזרחי הופך למטרה צבאית שמותר להתקיפה כאשר הוא תורם תרומה אפקטיבית לפעולה צבאית, והשמדתו, בנסיבות השוררות באותו זמן, תקנה יתרון צבאי מובהק. אמות מידה אלה ממלאות תפקיד מכריע בכל הנוגע לקביעה האם הריסתו של רכוש היא חוקית. לפיכך, על-פי התקנות להרס בהקשר של מעשי איבה המופיעות במדריך השדה של צבא ארה"ב, חייב להתקיים "קשר הדוק במידה סבירה בין הרס הרכוש לבין ההתגברות על צבא האויב".²⁷³

ארגון Human Rights Watch מצא מקרים, המפורטים לעיל, שבהם נראה כי הרכוש נהרס כיוון שהיווה בעבר מטרה צבאית – כלומר, ייתכן שנהרס לשם ענישה – ומשום שהוערך כי יהווה בעתיד מטרה צבאית – כפעולת מנע. המשפט ההומניטארי הבינלאומי אוסר על הרס רכוש לשם ענישה ומציב מגבלות חמורות על מה שניתן להחשיבו מטרה צבאית בשל שימוש עתידי אפשרי.

²⁷⁰ משרד החוץ של ישראל, "המבצע ברצועת עזה", יולי 2009, פסקאות 223 ו-226.

²⁷¹ שם, סעיף 222.

²⁷² צה"ל, "מסקנות החקירות לגבי טענות מרכזיות וסוגיות במבצע עופרת יצוקה", "נספח ה': סיכום ממצאי תחקיר: פגיעה בתשתית והריסת מבנים על-ידי הכוחות הקרקעיים" 22 באפריל 2009, עמ' 14 (20 בנוסח האנגלי), זמין באנגלית בכתובת <http://dover.idf.il/IDF/English/opcast/postop/press/2201.htm>, כניסה לאתר ב-29 ביולי 2009.

²⁷³ צבא ארה"ב, "מדריך שדה 10-27: דיני הלוחמה ביבשה", (אגף הצבא, יולי 1956), עמ' 23-24.

הרס של רכוש כיוון שהיווה בעבר מטרה צבאית, כאשר כבר אינו מהווה כזו, אינו מותר. בנוגע לשטחים שנתפסו לאחרונה, נקבע בחוברת ההדרכה של צבא בריטניה:

לאחר שהישוב המתגונן נכנע או נתפס, מותר לגרום נזק נוסף רק ככל שצורכי המלחמה מחייבים זאת, למשל הסרת ביצורים, הריסת מבנים צבאיים, הריסת מחסנים צבאיים, או אמצעים הנקטים להגנת היישוב. אין זה מותר להרוס מבנה ציבורי או בית פרטי משום שהגנו עליהם.²⁷⁴

חוקר מוערך מן העולם האקדמי מתח בעבר ביקורת מנקודת מבט משפטית על הרס רכוש בידי צה"ל לשם ענישה:

הרס של בתים כחלק בלתי נפרד (ולגיטימי) מפעולות צבאיות חייב להיות מובחן מהריסה של מבני מגורים המבוצעת כאמצעי ענישה לתקופה שלאחר הלחימה. ישראל השתמשה באמצעים כאלה במאבקה נגד הטרור בשטחים מוחזקים. להצדקת המדיניות הישראלית נטען כי אם משליכים רימוני יד מתוך בית (או אם מחבלים משתמשים במקום להכנת התקפה), בית זה הופך לבסיס צבאי, ולפיכך אין שום הבדל בין תגובה צבאית מידית המובילה להריסתו לבין הריסה המתבצעת מאוחר יותר כאמצעי ענישה. אולם, טעות היא לחשוב שברגע שמשתמשים באובייקט אזרחי (כמו למשל בניין מגורים) למטרות לחימה, הוא הופך לצמיתות למטרה צבאית. כל עוד נמשכת הלחימה, הריסת הרכוש – אפילו בשטחים מוחזקים – מותרת, אם היא נחוצה לצורך הפעולות הצבאיות. עם זאת, לאחר הפעולות הצבאיות, הרס רכוש אינו עולה עוד בקנה אחד עם [דיני הסכסוך המזוין הבינלאומי] המודרניים.²⁷⁵

אובייקט אזרחי יכול להוות מטרה צבאית גם אם היתרון הממשי שהוא מקנה באותה עת נגזר משיקול דעת הצופה פני עתיד. לפיכך, יחידה צבאית יכולה להרוס בית אשר עתיד לחסום את שדה האש במהלך התקפה צפויה של כוח האויב. אף על פי כן, נותרת בתוקפה ההנחה המוקדמת כי אובייקט אזרחי אינו מטרה צבאית. לפיכך, כוונותיו האפשריות של האויב אינן יסוד מספיק להתקפת אובייקט אזרחי. החוקר שצוטט לעיל כותב עוד כי כאשר "מודיעין שדה מגלה כי האויב מתכוון להשתמש בבית ספר מסוים כמחסן לתחמושת אין הדבר מצדיק התקפה נגד בית הספר כל עוד לא הוכנסה אליו התחמושת". לדבריו, "התכלית נקבעת לפי כוונות שידוע כי הן מנחות את היריב, ולא על סמך אלה שהוסקו באורח היפותטי באמצעות תכניות מגירה המבוססות על "התרחיש הגרוע ביותר".²⁷⁶

כפי שנקבע בפרשנותו המוסמכת של הוועד הבינלאומי של הצלב האדום לפרוטוקול הראשון: "אין זה חוקי לשגר התקפה המקנה יתרונות אפשריים או לא מוגדרים בלבד".²⁷⁷ בדומה לכך, מציינים מחברי המסמך "כללים חדשים לקרבנות סכסוכים מזוינים" כי היתרון הצבאי חייב להיות "ממשי ומוחשי" ולא "היפותטי וספקולטיבי".²⁷⁸

²⁷⁴ משרד הביטחון של בריטניה, "חוברת הדרכה בנושא דיני הסכסוך המזוין, עמ' 88.

²⁷⁵ ר' דינשטיין, *The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict* (ניהול מעשי האיבה על-פי דיני הסכסוך הבינלאומי המזוין), עמ' 218-219 (הציטוטים הושמטו).

²⁷⁶ שם, עמ' 90.

²⁷⁷ הוועד הבינלאומי של הצלב האדום, "פרשנות לפרוטוקולים הנוספים לאמנות ג'נבה", פסקה 2024.

²⁷⁸ Dinstei, *The* ; Bothe, Partsch and Solf, *New Rules for Victims of Armed Conflicts*, p. 326 ; Michael N. Schmitt, *Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict*, pp 87-92 ; וכך ;

ועדת התביעות של אריתריאה ואתיופיה התבטאה בעניין הריסתו של רכוש פרטי בידי כוחות אתיופיים שנסוגו משטח כבוש, וקבעה כי "הוועדה אינה מסכימה לכך שניתן אי-פעם להצדיק על-פי סעיף 53 [הנוגע להרס רכוש] מניעת שימוש עתידי אפשרי ברכוש מסוג זה, שאינו שמיש ישירות לפעולות צבאיות, כפי שנכון למשל לגבי גשרים או מסילות ברזל".²⁷⁹

על-פי החוקר שהוזכר לעיל, "אובייקטים מסוימים מוקדשים בדרך קבע (מטבעם) למטרות אזרחיות, וכל עוד הם ממלאים את תפקידם החיוני, אין להתייחס אליהם כאל מטרות צבאיות".²⁸⁰ אובייקטים כמו מגורים אזרחיים ובתי ספר עלולים להיות בגדר מטרות צבאיות כאשר הם תורמים "תרומה אפקטיבית לפעולה צבאית... השיקול הדומיננטי חייב להיות 'הנסיבות המתקיימות באותו הזמן'".²⁸¹

חוקרים אחרים מהעולם האקדמי מסבירים כי אמת המידה שלפיה אובייקטים אזרחיים ייחשבו כאלה שמקנים יתרון צבאי מובהק בנסיבות המתקיימות באותו הזמן "היא מכריעה":

ללא הגבלה זו למצב הנתון בפועל, יהיה עקרון ההבחנה חסר כל משמעות, שכן כל אובייקט עשוי באורח תיאורטי (in abstracto) ובהתאם להתפתחויות עתידיות אפשריות, להפוך למטרה צבאית. די בכך שכוחות האויב יתפסו מבנה בעתיד ויהפכו אותו למטרה צבאית.²⁸²

כמה מאירועי ההריסה שתוארו לעיל מצביעים על הרחבת "אזור החיץ" שבין ישראל לרצועת עזה. אמנם דיני הכיבוש מתירים את נקיטתם של אמצעי ביטחון מסוימים: כוח כובש רשאי לנקוט אמצעי מניעה כדי להגביר את ביטחון כוחותיו, כגון סיורים, ביצורים, מחסומים והשתלטות על רכוש פרטי. אך הדין הנוגע להרס רכוש אזרחי נותר בעינו.²⁸³ כפי שמצוין בפרשנות הצלב האדום הבינלאומי לאמנת ג'נבה הרביעית, את ה"איסור על הרס המופיע ב[סעיף 53 העוסק בדיני הכיבוש] ניתן להשוות לאיסור על ביזה ועל פעולות תגמול".²⁸⁴ על-פי אמנת ג'נבה הרביעית אין שום חריג לסעיף 53, המגביל הרס רכוש לכוזה החיוני לחלוטין לצורך "פעולות צבאיות".²⁸⁵ מסקנות ארגון Human Rights Watch שהופיעו בדו"ח "הריסת רפיח" משנת 2004 נותרו בתוקפן:

נראה כי הדוקטרינה של צה"ל ממזגת באורח לא הולם בין פעולות צבאיות הקשורות בלחימה לבין אמצעי ביטחון שנועדו לצמצם את הסכנה הכללית הנשקפת לכוח הכובש. פרשנות זו של פעולות צבאיות, שהיא מרחיבה מטבעה,

---

Washington University Global Studies Law Review, "Effects-Based Operations and The Law Of Aerial Warfare," vol. 5, no. 2, 2006, p. 278.

²⁷⁹ ועדת התביעות של אריתריאה ואתיופיה, פסיקה חלקית (החזית המרכזית), 1265 ILM 43 (2004), מצוטט אצל דינסטין: Dinstein, *The International Law of Belligerent Occupation*, p. 198.

²⁸⁰ Dinstein, *The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict*, pp. 90-91.

²⁸¹ שם. עמ' 91.

²⁸² Marco Sassoli and Lindsey Cameron, "The Protection of Civilian Objects – Current State of the Law and de lege ferenda," in Natalino Ronzitti and Gabriella Venturini (eds), *The Law of Air Warfare: Contemporary Issues* (Utrecht: Eleven Int., 2006), p. 48.

²⁸³ תקנות האג, סעיף 23(ח), בנוגע להרס רכוש פרטי, "מוסכם ככלל שהן חלות על שטחים מוחזקים". Yoram.

²⁸⁴ Dinstein, *The International Law of Belligerent Occupation*, p. 196.

²⁸⁵ *Commentary to the Fourth Geneva Convention*, p. 301.

²⁸⁵ אמנת ג'נבה הרביעית, סעיף 53; תקנות האג, סעיף 23(ח).

בשילוב עם חופש הפעולה הנרחב לגרימת הרס, היוו מרשם להרחבה גדלה והולכת של אזור החיץ כמו-גם להרס נרחב במהלך פשיטות על המחנה.²⁸⁶

לבסוף, כאשר ההרס מותר בשל צורך צבאי מוחלט, אסור שיהיה בלתי מידתי. כלומר, כפי שצוין לעיל, אסור לצפות כי ייגרם לאובייקטים אזרחיים נזק מופרז ביחס ליתרון הצבאי הקונקרטי והישיר שניתן לצפות להשיג.²⁸⁷ כפי שנאמר בפרשנות לאמנת ג'נבה הרביעית, "בכל מצב שבו נראה כי חיוני להידרש להרס, על רשויות הכיבוש לנסות לשמור על חוש מידה בהשוואה בין היתרון הצבאי שיקנה ביצוע ההרס לבין הנזק שייגרם".²⁸⁸

בכל הנוגע לאחריות אישית, הפרות חמורות של המשפט ההומניטארי הבינלאומי המבוצעות מתוך כוונה פלילית הן פשע מלחמה. פשעי מלחמה כוללים "הריסתו והחרמתו של רכוש בקנה מידה רחב, שאין הכרח צבאי מצדיקן ואשר בוצעו שלא בהיתר ומתוך הפקרות" – פעולות המהוות הפרות חמורות של אמנת ג'נבה הרביעית.²⁸⁹

כוונה פלילית הוגדרה כהפרות המבוצעות בכוונה או באורח פזיז.²⁹⁰ יחידים עשויים לשאת באחריות פלילית גם על ניסיון לבצע פשע מלחמה וכן על עזרה או שידול לביצועו. גם אנשים שעסקו בתכנון של פשעי מלחמה או הסיתו לביצועם עשויים לשאת באחריות אישית.²⁹¹ ניתן להעמיד לדין מפקדים ומנהיגים אזרחיים בגין אחריות פיקודית לפשעי מלחמה במקרה שידעו או שהיו צריכים לדעת על ביצוע פשעי המלחמה ונקטו צעדים שאינם מספיקים כדי למנוע אותם או להעניש את האחראים להם.²⁹²

חוקת רומא של בית הדין הפלילי הבינלאומי כוללת הרס מתוך הפקרות ברשימת פשעי המלחמה.²⁹³ בית הדין הבינלאומי הפלילי ליוגוסלביה לשעבר קבע כי מרכיבו של פשע המלחמה הרס מופקר מתקיימים כאשר: (1) הרס הרכוש התבצע בקנה מידה נרחב; (2) אין הוא מוצדק על-ידי צורך צבאי; ו-(3) הגורם שביצע את ההפרה פעל מתוך כוונה להרוס את הרכוש או תוך התעלמות פזיזה מהסבירות שיהרס.²⁹⁴ בית הדין הבינלאומי הפלילי ליוגוסלביה לשעבר הוסיף ופירט כי "הרס רכוש הוא אסור, מלבד כאשר ניתן להצדיקו בשל צורך צבאי. לפיכך, כדי שניתן יהיה להעניש על ביצוע ההרס, עליו להיות כזה שבוצע מתוך כוונה או להיות תוצאה צפויה של מעשי הנאשם".²⁹⁵

²⁸⁶ ארגון Human Rights Watch, "הריסת רפיח: הריסה המונית של בתים ברצועת עזה", אוקטובר 2004, <http://www.hrw.org/en/reports/2004/10/17/razing-rafah> (תקציר הדו"ח בשפה העברית זמין בכתובת: http://www.hrw.org/reports/2004/rafah1004/hebrew/rafah_summary_hebrew.pdf); ר' גם Dinstein, *The International Law of Belligerent Occupation*, p. 196. ("כשמעשי איבה מתנהלים בשטח מוחזק, אין הם שונים ממעשי איבה בכל מקום אחר").

²⁸⁷ הפרוטוקול הראשון, סעיף 51(5)(ב); סעיף 57.

²⁸⁸ פרשנות לאמנת ג'נבה הרביעית, עמ' 302.

²⁸⁹ אמנת ג'נבה הרביעית, סעיף 147.

²⁹⁰ ר' הוועד הבינלאומי של הצלב האדום, Customary International Humanitarian Law, עמ' 574, המצטט למשל את בית הדין הבינלאומי הפלילי ליוגוסלביה לשעבר: International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), *Delalic case*, Case no. IT-96-21-T, Judgment, Trial Chamber II, Nov. 16, 1998.

²⁹¹ ר' הוועד הבינלאומי של הצלב האדום, "המשפט ההומניטארי הבינלאומי המנהגי", עמ' 554.

²⁹² ר' שם, עמ' 558-563.

²⁹³ חוקת רומא, סעיפים 2(8)(א) ו-2(8)(ה)(12).

²⁹⁴ ר' פסיקת בית הדין הבינלאומי הפלילי ליוגוסלביה לשעבר, ICTY, *Kordic and Cerkez* (Trial Chamber), February 26, 2001, para. 346-347. מובאות מתוך הפסיקה זמינות בכתובת <http://www.hrw.org/reports/2004/ij/icty/3.htm>.

²⁹⁵ ר' פסיקת בית הדין הבינלאומי הפלילי ליוגוסלביה לשעבר, ICTY, *Blaskic* (Trial Chamber), March 3, 2000, para. 183. מובאה מתוך הפסיקה זמינה בכתובת <http://www.hrw.org/reports/2004/ij/icty/3.htm>.

המשפט ההומניטארי הבינלאומי מטיל על מדינות חובה לחקור פשעי מלחמה שנטען כי בוצעו בידי חברים בכוחות המזוינים שלהם ובידי אנשים אחרים הכפופים לסמכותן השיפוטית. את מי שנמצא אחראים לפשעים יש להעמיד לדין בפני בתי משפט העומדים באמות המידה הבינלאומיות למשפט הוגן או להעבירם לסמכות שיפוטית אחרת כדי שתעמיד אותם לדין במסגרת הליכים הוגנים.²⁹⁶

דיני המלחמה קובעים גם כי על מדינה להעניק לאנשים פיצויים מלאים, ובכלל זה במישרין, על אבדן שנגרם באמצעות הפרה של דיני המלחמה.²⁹⁷

המצור על עזה וחובות ישראל על-פי דיני הכיבוש

דיני השטח הכבוש שנקבעו באמת ג'נבה הרביעית משנת 1949, שישראל היא צד לה, רלוונטיים במיוחד למצב ההומניטארי ברצועת עזה. אמנת ג'נבה הרביעית בנוגע לכיבוש חלה על רצועת עזה שכן על אף שישראל הסיגה את כוחותיה הצבאיים ואת מתנחליה מרצועת עזה בשנת 2005, היא מוסיפה לשלוט במרחב האווירי והימי של רצועת עזה ובגבולות היבשה שלה, כמו-גם ברשתות החשמל, המים, הביוב והתקשורת וכן במרשם האוכלוסין.²⁹⁸

לכוחות כובשים יש חובה להבטיח את ביטחונה ורווחתה של האוכלוסייה האזרחית באזורים הנתונים לשליטתם. סעיף 55 לאמנת ג'נבה הרביעית מטיל על כוח כובש חובה להבטיח את אספקת המזון ואת האספקה הרפואית לאוכלוסייה, וכן להתיר מתן סיוע הומניטארי ולסייע לו. חובות אלה חלות גם על כוחות ישראלים ספציפיים בכל מקום ברצועת עזה שבו יש להם שליטה מלאה. המצור שישראל ממשיכה להטיל על רצועת עזה, אמצעי השולל מאוכלוסייתה מזון, דלק, ומוצרים חיוניים אחרים, מהווה צורה של ענישה קולקטיבית תוך הפרה של סעיף 33 לאמנת ג'נבה הרביעית.²⁹⁹

המשפט ההומניטארי הבינלאומי המנהגי אוסר לתקוף, להרוס, לשלק או להוציא מכלל שימוש אובייקטים החיוניים להשרדות האוכלוסייה האזרחית.³⁰⁰ בה בעת, הוא מחייב את הצדדים לסכסוך להתיר ללא הפרעה העברה מהירה של סיוע הומניטארי שיחולק לאוכלוסייה ללא משוא

²⁹⁶ ר' הוועד הבינלאומי של הצלב האדום, "המשפט ההומניטארי הבינלאומי המנהגי", עמ' 607-611, המצטט את אמנות ג'נבה ואת חוקת רומא של בית הדין הפלילי הבינלאומי.

²⁹⁷ ר' הוועד הבינלאומי של הצלב האדום, "המשפט ההומניטארי הבינלאומי המנהגי", עמ' 551, המצטט את טיוטת הסעיפים הנוגעים לאחריות המדינה, סעיף 33. חוק הנזיקים האזרחיים (אחריות המדינה), התשי"ב-1952 מונע הגשת תביעות נגד ישראל בגין נזק שנגרם בידי צה"ל במהלך "פעולה מלחמתית" (סעיף 5), המוגדרות כך: "כל פעולה של לחימה בטרור, במעשי איבה או בהתקוממות, וכן פעולה לשם מניעתם של טרור, מעשי איבה או התקוממות שנעשתה בנסיבות של סיכון לחיים או לגוף" (סעיף 1). הנוסח המשולב של החוק, הכולל את התיקונים שהוכנסו בו בשנת 2005, זמין בכתובת: <http://www.hamoked.org.il/items/310.htm>, כניסה לאתר ב-16 באפריל 2010. כדי לקבל פיצויים, פלשתינאים שאיבדו את יקיריהם צריכים להגיש תובענה במשרד הביטחון. זה מצדו מחליט אם ועדה ממונה תבחן את המקרה (ר' סעיף 5א, וכן: המרכז הפלשתיני לזכויות האדם, "אי-נכונות אמתית", פברואר 2010, <http://www.pchrgaza.org/files/2010/israeli-inve.-%20english.pdf>, כניסה לאתר ב-1 במרץ 2010). בשנת 2005 קיבלה הכנסת תיקונים לחוק הנזיקים אשר נועדו למנוע, בין היתר, מאזרחי שטח אויב להיות זכאים לתבוע את ישראל בגין נזקים שנגרמו במהלך סכסוך או מחוצה לו, אפילו אם בוצעו באופן פסול. ב-12 בדצמבר 2006 ביטל בג"ץ חלק זה בתיקונים. ר' בג"ץ 8276/05, עדאלה ואח' נ' שר הביטחון ואח', "מחברות עדאלה", 12 בדצמבר 2006, <http://www.adalah.org/newsletter/heb/dec06/1.php>, כניסה לאתר ב-10 בספטמבר 2009.

²⁹⁸ על-פי דינשטיין, שכתב על נושא זה בשנת 2009, ההנחה שהכיבוש הישראלי ברצועת עזה הסתיים "אינה הדעה הרווחת, וכותב שורות אלה אינו יכול בשום אופן לאמץ אותה". ר' Dinstein, *The Conduct of Hostilities under the Law of Belligerent Occupation*, pp. 276-280.

²⁹⁹ אמנת ג'נבה הרביעית, סעיף 33. האיסור על ענישה קולקטיבית, הנחשב גם למשקף את המשפט המנהגי, אינו חל רק על ענישה פלילית אלא גם על "ענישה והטרדה מכל סוג שהוא, בין מנהלית, בין בפעולה משטרתית ובין בכל דרך אחרת". ICRC, *Commentary on the Additional Protocols*, para. 3055, מצוטט בתוך ICRC, *Customary International Humanitarian Law*, rule 103.

³⁰⁰ הפרוטוקול הראשון, סעיף 54(2).

פנים ולסייע בהעברתו. אין להשתמש בהרעבה של האוכלוסייה האזרחית כשיטת לחימה:³⁰¹ הצדדים נדרשים לאפשר מעבר חופשי של סיוע במזון לאזרחים בסיכון.³⁰² הסכמתם נדרשת לביצוע פעולות הסיוע אך אין הם רשאים להימנע ממתן ההסכמה מטעמים שרירותיים. הם רשאים לנקוט אמצעים כדי לשלוט בתוכן הסיוע ובדרכי העברתו, למשל במטרה להבטיח כי המשלוחים אינם כוללים נשק.³⁰³ סירוב מכוון לאפשר העברה של משלוחי סיוע עלול להוות ענישה קולקטיבית או פעולת תגמול נגד האוכלוסייה האזרחית.³⁰⁴

---

³⁰¹ שם, סעיף 54(1).

³⁰² אמנת ג'נבה הרביעית, סעיף 23.

³⁰³ הפרוטוקול הראשון, סעיף 70(2).

³⁰⁴ פעולות תגמול נגד אזרחים אסורות על-פי אמנת ג'נבה הרביעית, סעיף 33 ("מעשי תגמול כלפי מוגנים ורכושם אסורים").

תודות

המחקר שנערך לצורך הכנת דו"ח זה בוצע בידי ביל ואן אסוולד, חוקר בחטיבת המזרח התיכון וצפון אפריקה, שגם כתב את הדו"ח, ובידי פארס אכרס, יועץ מחקר בחטיבת המזרח התיכון וצפון אפריקה. הדו"ח נערך בידי ג'ו סטורק, סגן מנהל חטיבת המזרח התיכון וצפון אפריקה, גיימס רוס, מנהל לענייני משפט ומדיניות, ואיאן לוין, מנהל התכניות בארגון Human Rights Watch. לארס ברומלי יצר את המפות. שירלי ערן ואופיר פוירשטיין תרגמו את הדו"ח לשפה העברית.

ארגון Human Rights Watch מודה מקרב לב לכל הקרבנות ועדי הראייה ברצועת עזה שסיפקו מידע לצורך הכנת הדו"ח.

תודה גם לארגוני זכויות האדם הפלשתיניים והישראליים שסייעו בידנו, ובייחוד למרכז אל-מזאן לזכויות האדם, שוברים שתיקה, בצלם, גישה והמרכז הפלשתיני לזכויות האדם.

נספח 1: פניית ארגון Human Rights Watch לצה"ל

לכבוד תא"ל אבי בניהו
21 באוגוסט 2009
חטיבת דובר צה"ל
מדור ארגונים בינלאומיים
טלפון : 03-5691842
פקס : 03-6080312

תא"ל בניהו הנכבד,

נודה לך מאוד אם משרדך יוכל לספק לנו תשובות לשאלות המפורטות להלן, הנוגעות לטענות שלפיהן צה"ל עסק במהלך מבצע "עופרת יצוקה" בהרס רכוש תוך הפרה של דיני המלחמה. נעריך מאוד אם תוכל להשיב על שאלותינו עד ל-6 בספטמבר כדי שעמדותיך יוכלו לבוא לידי ביטוי בדו"ח שאנו עומדים לפרסם.

א. שאלות כלליות

1. מהי מדיניות צה"ל בנוגע לדוקטרינה המשפטית של צורך צבאי ככל שהדבר נוגע להרס רכוש?
2. מה הייתה מדיניות צה"ל בנוגע להרס רכוש במהלך מבצע "עופרת יצוקה"? באילו מקרים או מצבים ראה צה"ל צורך להרוס רכוש?
3. האם כוחות צה"ל תודרכו בנוגע למדיניות צה"ל בנושא הרס רכוש מיד לפני השתתפותם במבצע "עופרת יצוקה"? באיזה דרג או דרגה נערכו התדריכים?
4. כמה בתים ומפעלים הרס צה"ל בכל אחד מהמחוזות הבאים: רפיח, ח'אן יונס, מרכז הרצועה, העיר עזה, וצפון עזה?
5. האם צה"ל יזם חקירות כלשהן לגבי טענות שהועלו בדבר הרס בלתי חוקי של רכוש במהלך מבצע "עופרת יצוקה", בנוסף לחקירה שנוהלה בראשותו של אלי"מ אדם זוסמן, ואשר תוצאותיה פורסמו ב-22 באפריל? אם כן יזם צה"ל חקירות נוספות, מיהו האדם או המשרד המנהל אותן ומהו תחום הסמכות שנקבע להן? האם ממצאי החקירות יפורסמו בפומבי?

ב. שאלות בנוגע לתקריות

במקרה שטענות המועלות להלן לגבי אחריות צה"ל להרס רכוש אינן מדויקות, אנא ספק לנו מידע מתוקן.

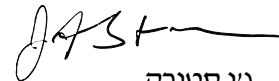
1. תושבי שכונת עזבת עבד רבו בג'באליא אמרו כי עד לבוקר ה-7 בינואר השתלטו כוחות צה"ל על כל חלקה המזרחי של השכונה ועל חלקים ממרכז השכונה [31°31'10.66"N 34°29'56.34"E] וכי לאחר מכן לא נשמעו קולות לחימה באזורים אחרים בחלקה המערבי של השכונה. התושבים אמרו גם כי כאשר כוחות צה"ל פינו אותם מבתיהם, במקרים מסוימים רק ב-12 או ב-14 בינואר, כמעט כל המבנים בחלקה המזרחי של השכונה נותרו על עומדם. בין ה-14 וה-18 בינואר, כאשר האזור היה ככל הנראה בשליטה מלאה של צה"ל, נהרסו על-פי הטענה בתים רבים ומחסן למרצפות בחלקה המזרחי של עזבת עבד רבו. זאת, באמצעות מוקשים נגד טנקים ודחפורים. **מדוע הרס צה"ל את המבנים בחלקה המזרחי של עזבת עבד רבו ובאיזה תאריך/תאריכים בוצעה ההריסה?**

2. נטען כי כוחות ישראליים הרסו באמצעות דחפורים טחנת מספוא לצד "הכביש המזרחי", בגבולה הדרום-מזרחי של ג'באליא [31°31'21.78"N 34°30'34.62"E], כמו גם מפעלים לייצור מזון ובהם מפעל הממתקים ואדייה ובית החרושת של עזה למיצים. הכוחות הרסו באותו אזור בחומרי נפץ ובדחפורים גם את מפעל אבו עידה לבטון [31°30'59.77"N 34°30'17.39"E], את מפעל אל-כונוז לבטון, את מפעל אבו ג'יבה לאריזת בטון, ואת מפעל א-טיבי לייצור בלוקים ובטון. כל כלי הרכב שחנו בשטחי המפעלים נהרסו. עדים ותושבים באזור אמרו כי טנקים ודחפורים של צה"ל שלטו ברציפות באזור שבו שכנו מפעלים אלה החל מה-4 בינואר, וכי לא היו מודעים לפעילות כלשהי של חמושים בטווח של מאות מטרים מהמקום. **מדוע ובאיזה תאריך הרס צה"ל את המתקנים בכל אחד מהמפעלים הללו? מדוע הרס צה"ל את כל כלי הרכב שבשטח המפעל?**
3. מצפון-מערב לעיר עזה, בחלקה הדרום-מזרחי של בית לאהיה, ניזוקה קשה טחנת הקמח באדר [31°33'16.94"N 34°28'5.82"E], על-פי הטענה מירי של צה"ל שבוצע ב-10 בינואר באמצעות תותח בקוטר 40 מ"מ, מרגמות ותחמושת אחרת, כולל הפצצה אווירית; העדים לא היו מודעים לנוכחות כלשהי של חמושים במפעל או בסביבתו בעת שהותקף. **מדוע תקף צה"ל את טחנת הקמח באדר? אם סבר צה"ל כי הטחנה היא מטרה צבאית, מה היה הבסיס למסקנה זו?**
4. בסמוך לשכונת א-זייתון שבדרום העיר עזה, ממזרח לרחוב סלאח א-דין (שכוחות ישראליים מכנים "ציר טנצ'ר"), נהרסו על-פי הטענה מפעל למוצרי חשמל [31°28'9.42"N 34°26'6.30"E] וכל כלי הרכב של חברה להנדסת בטון וחומרי בניין [31°28'19.26"N 34°26'8.74"E] באמצעות דחפורים של צה"ל. כוחות ישראליים שלטו באזור זה בשכונת א-זייתון שליטה אפקטיבית לפחות מה-4 בינואר, ותושבים שעזבו ב-8 בינואר אמרו כי המפעלים עמדו באותם עת על תלם. **מדוע ובאיזה תאריך הרס צה"ל כל אחד מהמפעלים הללו? מדוע הרס צה"ל את כלי הרכב בשטח המפעל?**
5. בדרום-מזרח רצועת עזה, מצפון-מערב למעבר סופה שממזרח לח'אן יונס, נהרסו מפעל אל-אימתיאז לערבול בטון ומפעל אבו סיתה לערבול בטון [31°16'57.54"N 34°18'54.48"E], על-פי הטענה תוך שימוש משולב בחומרי נפץ ובדחפורים. תושבים אמרו כי נמלטו מאזורים אלה ב-14 בינואר תחת הפגזה כבדה מטנקים שהתקרבו לאזור, ולדבריהם לא נכחו במקום חמושים כלשהם. במפעלי הבטון, תקפו כוחות ישראליים כל כלי רכב בנפרד והוציאו אותם מכלל שימוש. **מדוע ובאיזה תאריך הרס צה"ל כל אחד מהמפעלים הללו? מדוע הרסו הכוחות כל אחד מכלי הרכב שהיו בשטח המפעלים?**
6. ב-13 בינואר, בסביבות השעה 7:30 בבוקר, החל על-פי הטענה דחפור די-9 של צה"ל להרוס כ-16 בתים בשכונת א-נג'אר שבכפר ח'וזאעה, ממזרח לח'אן יונס. הבתים שכנו בפאתי הכפר, במרחק של כ-100 מטר מן הקו הירוק. קודם לכן, ב-11 בינואר, הרסו דחפורים ארבעה בתים באזור. לדברי עדים התקיימה בכפר לחימה לפני ה-11 בינואר, אך בסמוך למועד ההריסה, ב-13 בינואר, או במהלכה, לא התקיימה לחימה כלשהי. לפחות באחד מהבתים שהו אזרחים בעת שהדחפור מוטט את עמודי התמך שלו [31°18'38.88"N 34°22'1.98"E]. תושבים דיווחו כי שום ירי לא התבצע מבתיהם לעבר כוחות צה"ל, וכי לא נכחו לוחמים כלשהם באזור, השוכן בפאתי הכפר. **מדוע הרס צה"ל את 16 הבתים הללו?**
7. ממזרח לח'אן יונס, באזורים א-שוקה ואל-פוח'ארי, שביניהם חוצץ הכביש המוביל למעבר סופה, אמרו רוב התושבים כי נמלטו מהמקום תחת הפגזה כבדה

במהלך הפלישה הקרקעית של צה"ל בערבו של ה-14 בינואר. תושבים המתגוררים במקבצי בתים [31°17'7.58"N 34°18'52.89"E] בתוך שטחים חקלאיים אמרו כי שום חמושים לא פעלו מתוך אזור זה. כאשר שבו התושבים למקום ב-18 בינואר, מצאו כי בתיים ואדמותיהם החקלאיות – כולל מטעי זיתים, פרדסים וחממות – נהרסו, לטענתם בידי דחפורים של צה"ל. כמו כן נטען כי צה"ל הרס באמצעות מוקשים מגדל מים בגובה של 30 מטר ששכן בסמוך לכביש סופה [31°17'4.72"N 34°18'45.99"E]. **מדוע הרס צה"ל בתים, שטחים חקלאיים ומבנים אחרים במקומות אלה? מדוע הרס צה"ל את מגדל המים שבסמוך לכביש סופה?**

8. באזורים א-סודאנייה וא-סאיאפא שמצפון-מערב לעיר עזה, מצפון וממזרח לטחנת הקמח אל-באדר (שהוזכרה לעיל), הרסו כוחות צה"ל, על-פי הטענה, 23 בתים – חלקם עשויים מבטון וחלקם (לאורך כביש הנקרא רחוב אל-עמודי), ממתכת גלית. תושבים אמרו כי חמושים נכחו באזור בנוי במרחק של כ-250 מטר ממזרח למקום, אך לא באזור שבו הרסו כוחות צה"ל בתים אלה באמצעות דחפורים, ובמקרה של בתי הבטון, באמצעות מוקשים. בנוגע לבתי הבטון [31°33'09.03"N 34°28'15.79"E] אמרו תושבים כי הם עמדו במידה רבה על תלם ב-13 וב-14 בינואר וכי שום חמושים לא נכחו באזור. **מדוע הרס צה"ל באמצעות דחפורים את 23 הבתים, כולל אלה ששכנו לאורך רחוב אל-עמודי?**
9. בשכונת א-זייטון שמדרום לעיר עזה, הרסו כוחות ישראליים על-פי הטענה בתים רבים לאורך שני רחובות המקשרים בין מזרח למערב (המוכרים כיום כרחוב העשירי ורחוב א-סמוני), במרחק של כ-200 מטר זה מזה, ובהם בתים שהשתייכו למשפחת המורחבות א-סמוני [למשל 31°28'37.44"N 34°26'5.04"E], סילמי [למשל 31°28'56.16"N 34°26'19.50"E], עיאד [למשל 31°28'38.54"N 34°25'59.73"E] וא-שתיווי [31°28'53.22"N 34°26'20.70"E], והשחיתו את השטחים החקלאיים הצמודים לבתים אלה. תושבים אמרו כי כוחות צה"ל נכנסו לאזור מדרום בליל ה-3 בינואר ועד לבוקר ה-5 בינואר כבר השתלטו על הכביש הדרומי לכל אורכו, ועל בתים רבים. תושבים שעזבו את המקום ב-5 בינואר אמרו כי עד אז לא נפגעו כמעט בתיים ושטחיהם החקלאיים. תושבים הגרים בסמוך לכביש הצפוני, שלא התאפשר להם לעזוב את האזור עד ל-13 או ל-14 בינואר, אמרו כי נכון לשלב שבו עזבו השתלט צה"ל על האזור לחלוטין ולא נכחו בו חמושים כלשהם. כאשר שבו התושבים ב-18 בינואר, הם מצאו כי עשרות בתים נהרסו ומאות דונמים של שטחים חקלאיים הושחתו. **באילו נסיבות ובאיזה תאריך/תאריכים הרס צה"ל בתים והשחית שטחים חקלאיים לאורך כבישים אלה?**

אנו מודים לך מראש על תשומת הלב שתקדיש לבקשה זו. נעריך זאת מאוד אם תעביר אלינו את התשובות עד ה-6 בספטמבר 2009. בכבוד רב,

ג'ורג' סטורק

סגן מנהל

החטיבה לענייני המזרח התיכון וצפון אפריקה

נספח 2: תגובת צה"ל

צבא ההגנה לישראל
חטיבת דובר צה"ל
דסק ארגונים בינלאומיים
טל': 03-5691842
פקס: 03-5693971
ז-א: 3913
יז' באלול התשס"ט
6 בספטמבר 2009

לכבוד ג'ו סטורק
סגן מנהל, חטיבת המזרח התיכון וצפון אפריקה
Human Rights Watch
באמצעות פקס: +202-612-4333

הנדון: מענה לפנייתך מיום 21 באוגוסט 2009

להלן תשובתנו לפנייתך מיום 21 באוגוסט 2009:

1. תשובות למרבית השאלות שלך, כמו-גם מידע הנוגע להיבטים נוספים של מבצע עופרת יצוקה ניתן למצוא בדו"ח "המבצע בעזה – היבטים עובדתיים ומשפטיים" (זמין בכתובת www.mag.idf.il); ובסיכום ממצאי התחקיר הכללי בעניין "פגיעה בתשתית והריסת מבנים על-ידי הכוחות הקרקעיים", שפורסם ב-22 באפריל 2009 (רצ"ב העתק העמודים הרלבנטיים).
2. בנוגע לתקריות ספציפיות הנזכרות במכתבך, ככל שיעלה בהן חשד להתנהלות פסולה, וככל שחשד זה אינו מטופל במסגרת ממצאי התחקיר הכללי שהוזכר לעיל, הן תיבחנה על-ידי מוסדות צה"ל הרלבנטיים, כפי שנעשה בעבר בנוגע לפניות אחרות שהתקבלו. הפרקליט הצבאי הראשי יחליט, נוכח המידע שיעמוד לרשותו, אילו צעדים נוספים נדרשים, אם בכלל.
3. למותר לציין כי צה"ל לא יהסס לחקור ביסודיות כל תקרית או עדות (מבוססת די הצורך), כפי שעשה עד כה.

בכבוד רב,
אסף ליברטי, סא"ל
ראש ענף קשרי ציבור
חטיבת דובר צה"ל

Annex E:³⁰⁵

Primary Conclusions:

Damage to infrastructure and destruction of buildings by ground forces

This investigation, carried out by Col. Adam Zusman, focused on issues relating to the infrastructure operations and the demolishing of structures by the IDF forces during the ground operations phase of Operation Cast Lead. During the investigation the commanders of the forces that participated in the operation were questioned in relation to the issues being investigated. In addition, the investigation gathering data from relevant institutions and examined the relevant military orders.

The investigation showed that Hamas based its main line of defense on civilian infrastructure in the Gaza Strip (i.e. buildings, infrastructure, agricultural lands etc.), and specifically on booby trapped structures (mostly residential), the digging of explosive tunnels and tunnels intended for the moving of people and weaponry. This created an above ground and underground deployment in the Gaza Strip's urban areas by Hamas. During the operation, IDF forces were forced not only to fight the gunmen themselves, but to also deal with the physical terrorist infrastructure prepared by the Hamas and other terrorist organizations in advance. As part of this challenge, the forces demolished structures that threatened the forces and had to be removed – houses which were used by the enemy; other structures used by the enemy for terrorist activity; structures that prevented the forces from moving from one area to another (given that many of the roads were booby trapped); structures that were used to protect Israeli soldiers; agricultural elements used as cover for enemy tunnels and infrastructure; and infrastructure next to the security fence used by Hamas for operations against IDF forces or for digging tunnels into Israeli territory.

IDF operations which were intended to demolish booby trapped or structures rigged with explosives (and other similar operations) **successfully prevented the enemy from detonating these structures while IDF forces were in them, despite the enormous efforts made by Hamas and other terrorist organizations, who rigged a substantial number of buildings to explode in the areas where the IDF operated.**

The investigation shows that in all the areas of operation, the decision to authorize the demolishing of houses **was only made by high ranking officers**. In addition, the destruction of buildings was only initiated after it was determined by the forces that they were vacant. As a result, as far as the investigation was able to determine, **no uninvolved civilians were harmed during the demolition of infrastructure and buildings by IDF forces.**

---

³⁰⁵ למיטב ידיעתנו, לא הצבא ולא משרד החוץ תרגמו לעברית את הדו"ח ממנו מצוטט הטקסט המצורף למכתב זה.

The investigation showed that in many cases, the **preparations made by Hamas and other terrorist organizations** were responsible for the significant damage caused to houses. This was due to the secondary explosions caused by the detonation of **explosive devices or weaponry placed by Hamas within the structures**. This was illustrated by an incident which was investigated, in which a building in one of Gaza's northern neighborhoods was fired upon, resulting in the unexpected detonation of a chain of explosive devices planted by Hamas, damaging many other buildings in the neighborhood.

The investigation showed that the orders and directions given with regard to damage to property during the operation, at all levels, emphasized that all demolition operations should be carried out in a manner which would minimize to the greatest extent possible the damage caused to any property not used by Hamas and other terror organizations in the fighting. During the investigation it was apparent that that this issue was not stressed sufficiently in the written plans for the operation. However, the investigation clearly showed that the forces in the field understood in which circumstances structures or infrastructure could be demolished as well as the limitations relating to demolitions.

The investigations did not identify any instances of intentional harm done to civilian infrastructure and with the exception of a single incident (which was immediately halted by the relevant Brigade Commander, and was dealt with using disciplinary measures) **it didn't find any incidents in which structures or property were damaged as "punishment" or without an operational justification**. In all of the areas in which the IDF operated, the level of damage to the infrastructure was proportional, and did not deviate from that which was required to fulfill the operational requirements.

Overall, the extent of damage caused to buildings was a direct result of the extensive use by Hamas of those same buildings for terrorist purposes and targeting IDF forces.

The IDF Chief of the General Staff, Lt. Gen. Gabi Ashkenazi accepted the recommendation made by the head of the investigation to create clear regulations and orders with regard to the issue of demolition of infrastructure and structures as well as a clear combat doctrine. Lt. Gen. Ashkenazi also accepted the recommendation that the combat doctrine should include a definition of relevant "incidents and responses" to be distributed amongst all combat forces. Lt. Gen. Ashkenazi also accepted the recommendation to create a clear procedure of documentation and reporting for such operations. The conclusion that the extent of the demolished infrastructure and building was proportionate, in light of the operational requirements, was also approved by the IDF Chief of the General Staff.

THE OPERATION IN GAZA: FACTUAL AND LEGAL ASPECTS

(b) Destruction of Private Property

436. Some destruction of private property and infrastructure is an unfortunate but inescapable by-product of every armed conflict. While recognising this reality, the Law of Armed Conflict requires that the damage be justified by military necessity. For instance, Article 23(g) of the Hague Regulations of 1907 states that it is forbidden “to destroy or seize the enemy’s property unless such destruction or seizure be imperatively demanded by the necessities of war.”

437. The investigations thus far reveal that although IDF forces were instructed to operate carefully at all times and to minimise collateral damage to civilian property to the extent possible, extensive damage to civilian infrastructure and personal property did occur in the course of the Gaza Operation. Much of the damage was demanded by the necessities of war and was the outcome of Hamas’ mode of operating.

438. As explained in Section V.B above, Hamas based its main line of defence on civilian infrastructure in the Gaza Strip (i.e. buildings, infrastructure, agricultural lands etc.), and specifically on booby-trapped structures (mostly residential), the digging of explosive tunnels and tunnels intended for the moving of fighters and weaponry. This created an above-ground and underground deployment by Hamas in the Gaza Strip’s urban areas. During the Gaza Operation, IDF troops were forced not only to fight the terrorists themselves, but also to deal with the physical infrastructure prepared in advance by Hamas and other terrorist organisations.

439. As part of this challenge, IDF forces demolished structures that threatened their troops and had to be removed. These included (1) houses which were actually used by Hamas operatives for military purposes in the course of the fighting, (2) other structures used by Hamas operatives for terrorist activity, (3) structures whose total or partial destruction was imperatively required for military necessities, such as the movement of forces from one area to another (given that many of the roads were booby-trapped), (4) agricultural elements used as cover for terrorist tunnels and infrastructure, and (5) infrastructure next to the security fence between Gaza and Israel, used by Hamas for operations against IDF forces or for digging tunnels into Israeli territory.

440. Despite the enormous efforts made by Hamas and other terrorist organisations, who rigged a substantial number of buildings to explode in the areas where IDF forces were present, IDF actions to destroy such buildings in advance successfully prevented their detonation while IDF forces were in them

441. In the context of this complex battlefield, Israeli forces were instructed to operate carefully at all times, and to minimise collateral damage to the extent possible. For purposes of the Law of Armed Conflict, the extent of the damage to private property and infrastructure is not itself indicative of a violation. Rather, as already explained, in each case it must be considered whether a legitimate military purpose existed and if the damage to property was proportional to this aim. Furthermore, unanticipated damage and damage caused by Hamas cannot be blamed on Israeli forces.

442. In light of the multiple allegations raised against the IDF in connection with the destruction of residential and public buildings during the conflict, the IDF launched a full investigation into allegations of excessive damage to civilian objects during the Gaza Operation. The IDF investigation (which is now being examined by the Military Advocate General) confirmed that although relatively extensive damage was caused to private property, the IDF's activities which caused this damage complied with the Law of Armed Conflict. The Law of Armed Conflict allows the destruction of private property where, as here, it is a matter of military necessity. With the exception of a single incident, which was immediately halted by the relevant Commander and was dealt with using disciplinary measures, the investigation did not find any incidents in which structures or property were damaged as "punishment" or without an operational justification.

443. The investigation showed that in all the areas of operation, the decision to authorise the demolition of houses was made only by high ranking officers. In addition, the destruction of buildings was only initiated after it was determined by the forces that they were vacant in order to minimise civilian casualties. Accordingly, as far as the investigation was able to determine, no civilians were harmed during the demolition of infrastructure and buildings by IDF forces.

444. The investigation showed that, in many cases, the preparations made by Hamas and other terrorist organisations were responsible for the significant damage caused to houses. As explained above, unanticipated damage to some buildings occurred due to the existence of subterranean tunnels that were unknown to IDF forces. In other cases, the damage was due to the secondary explosions caused by the detonation of explosive devices or weaponry placed by Hamas within the structures. This was illustrated by an incident in which a building in one of Gaza's northern neighbourhoods was fired upon, resulting in the unexpected detonation of a chain of explosive devices planted by Hamas, damaging many other buildings in the neighbourhood.

445. It should be emphasised that IDF orders and directions, dealing with the destruction of private property and applicable in the Gaza Operation, stressed that all demolition operations should be carried out in a manner that would minimise to the greatest extent possible the damage caused to any property not used by Hamas and other terrorist

organisations in the fighting. Nevertheless, due to the complex dilemmas commanders faced with regard to decisions on destruction of property in the course of fighting in Gaza, as a result of Hamas' mode of operations, one of the lessons learned was that there should be a set of clear rules in this regard that will assist commanders in taking such decisions in the future. Accordingly, the Chief of the General Staff instructed the creation of such clear regulations and orders, as well as a clear combat doctrine, with regard to demolition of infrastructure and structures.